

A N T W O O R D

O P D E

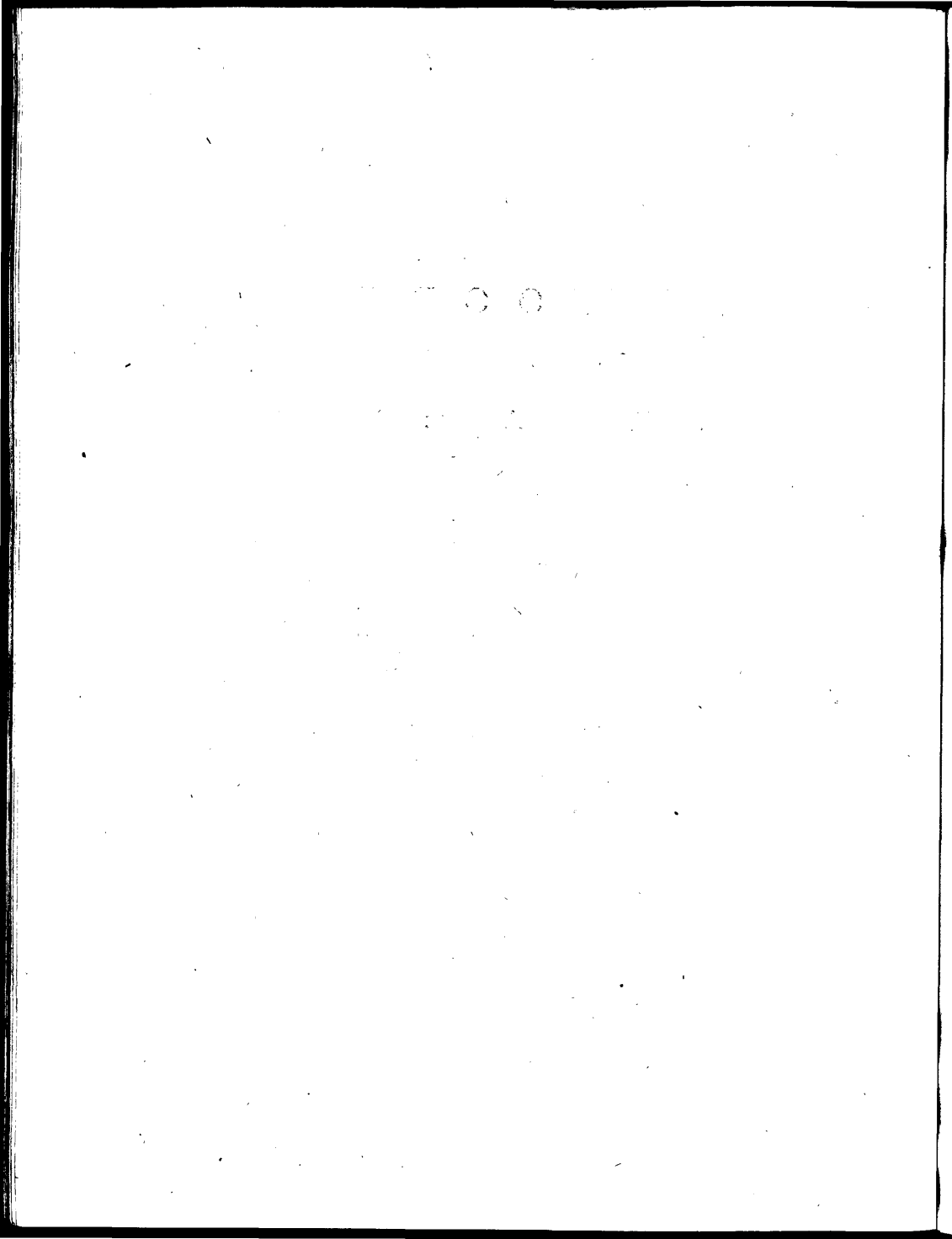
V R A A G:

HOEDANIG WAS HET GEVOELEN DER OUDE WYSGEEREN, VAN THALES EN PYTHAGORAS AF, TOT OP SENECA TOE, WEGENS HET LEVEN EN DEN STAAT DER ZIELEN NA DEN DOOD DES LICHAAMS?

DOOR EENEN ONGENOEMDEN

S C H R Y V E R.

Wien daarop door de Heeren Directeuren van TEYLER'S NALAATENSCHAP de tweede ZILVEREN EERPRYS was toegewezen.

A N T W O O R D

O P D E

V R A A G

OVER DE GEVOELEN DER OUDE WYSGEREN
WEGENS DEN STAAT DER ZIELEN
NA DIT LEVEN.

I N L E I D I N G.

*Bebelzende een plan der denkwijze van
onbeschaafde menschen over den staat
na dit leven.*

Gehede volkeren, ook dezulke, welker beschaaftheid en kundigheden het voorwerp van verwondering en achting der nakomelingen zyn, hebben, even gelyk elk mensch in 't byzonder, eene zedelyke kindsheid moeten doorworstelen, voor en aleer zy by het klimmen der jaren het meer zekere levenspad konden bereiken, waar de heerschappy der zinnen voor de rede begon plaats te maken, en waar tomeloze driften niet alleen den gang bestuurd. Hoewel nu de zedelyke opvoeding en wasdom by alle geenfints dezelfde geweest zy, en eene verschillende richting door zeer vele

Gebete volkeren hebben in eene zedelyke kindsheid geleefd.

bykomende oorzaken gekregen hebbe, is er echter in den denksaart der menschen, op denzelfden trap van beschaaftheid of onbeschaaftheid geplaatst, eene overeenkomst, welke elk oplettend beschouwer verbazen moet, ten zy hy geleert hebbe de geschiedenis der neigingen en vooral der godsdienstige begrippen zyner natuurgenoten met een wysgerig oog gade te slaan.

*Welke de
maat der
redelyk-
heid zy
omtrent de
uitzichten
in eenen
toekom-
den staat.*

Wanneer afgetrokkene stelsels en wysgerige bespiegelingen by een volk begonden ingang te vinden, kon het niet anders zyn, of de redelykheid der uitzichten in een leven hier namaals moest op denzelven voet voortgaan, met de trappen der vorderingen in den natuurlyken Godsdienst; of, het geen hier op het zelfde uitkoomt, de oude Wysgeren moeten des te meer verlicht geacht worden, naar mate zy nader kwamen by de geopenbaarde waarheid, door welke wy worden bestraalt.

*De Gods-
diensten
zyn niet
redelyk
naar mate
der be-
schaving.*

Ik spreek hier echter alleen van de Wysgeren en de verlichte onder de oude volkeren. Want voor het overige moet men geensints denken, dat de redelykheid van godsdienstige begrippen op gelyken voet staan moest met de vorderingen in kunsten en wetenschappen, welke het beschaafde leven kenmerken. De beroemdste maatschappyen der oudheid, welke onder een geregeld staatsbestuur en zeer wyze wetten leefden, welke uitmaken in alles, 't welk dienstig zyn kan om het menschelyk verstand op te klaren en te verlichten, hadden eenen openbaren erendienst, welke weinig zedelyker was dan die der ruuwste natien. De oplossing dezer in den eersten opslag schynbare te-

tegenstrydigheid is gemakkelyk te vinden. De volks-godsdienst immers was reeds ingevoerd in de eeuwen van onkunde en kindsheid der maatschappy, en wierde hierom in latere dagen alleen eerwaardig geacht door haren hogen ouderdom. Daarby hadden de wetgevers overal zorg gedragen, dat het godsdienstig en burgerlyk staatsgebouw met gemene banden wierde aaneengeklonken, en hierom was het dan ook eene zeer strafbare overtreding der burgerlyke plichten, ja zelfs eene misdaad van staat, zo iemand bestonde den godsdienst zyns vaderlands, hoe uitzinnig dezelve over 't geheel zyn mochte, te verachten en te bespotten, en dus dien gemeenschappelyken band van heilige en burgerlyke plichten van een te rukken. Dog hiervan zal ik naderhand breder moeten handelen.

Groote hinderpalen waarlyk tegens den gelukkigen voortgang van de zedelyke opvoeding der volken. Daar het licht der wysbegeerte, en meer redelyke begrippen van godsdienst, of zedenkunde, het welk het menschelyk verstand buiten hulp eener goddelyke openbaring konde bereiken, alleen bepaalt bleef by een klein getal van geleerden, en zo weinig invloed hadde op het gemeen, dat men zelfs in de beschaafte dagen van Griekenland en Rome gene volksvergaderingen gehad heeft, waar lesfen van deugd en eerlykheid, op godsdienstige beginfelen gebouwt, en den burger ingeprent wierden (a).

Men-

(a) BAYLE *Continuat. des Pensées diverses* § 53. PUFENDORF *Introd. in hist.* p. 1. Cap. 12. § 2.

Menschen, welker godsdienstige leiding zo slecht was, dat hen enkel uiterlyke plechtigheden en nimmer plichten wierden bygebracht, konden zig zekerlyk ge-
 ne gedachten van den staat hier namaals vormen, wel-
 ke wy Kristenen enigfints redelyk zouden durven noe-
 men, daar de grote hoop enkel zinnelyke denkbeel-
 den naliep, en omtrent dit stuk in den voortgang der
 beschaving des verstands geenfints deelde. Want wy
 zullen zo straks zien, dat deze zinnelyke begrippen
 van den staat na dit leven door de volkeren in de
 kindsheid van hun bestaan reeds worden aangenomen.
 Ze zyn daarna altoos dezelfde gebleven, en noch ver-
 fynt noch veredelt geworden, ten zy men hier toe
 brengen wil de vercieringen van dichters en fabelleer-
 raars, welker vernuft en verbeeldingskracht de aan-
 staande plaatsen van geluk en finerte omstandiger heb-
 ben uitgeschildert, en den hemel en hel hunner voor

ouderen met nieuwe namen en woonplaatsen verrykt.
 Wy zullen echter in 't vervolg zien, dat de Romei-
 nen, in de dagen hunner grootste verbastering, het zo
 verre gebracht hadden, dat zelfs het gros des volks
 de vaderlyke denkbeelden omtrent den toekomenden
 staat vaarwel gezegt hadde. Maar gelyk het altoos
 veel gemakkelyker is af te breken dan op te bouwen,
 had men ook te gelyk alle uitzichten op een leven
 hier namaals verloren, daar men het omvergeworpen
 leerstelsel met geen ander, het welk beter of redely-
 ker was, wist te vullen. Men moet dus de palen van
 wysgerige bespiegelingen der ouden en hunne volks-
 denkbeelden wel uit een zetten. Dan, daar de Wys-
 ge-

*De gods-
 dienst gaf
 geene goe-
 de uitzich-
 ten in de
 eeuwig-
 heid.*

*Vervol der
 Romein-
 sche zeden.*

geren die genoemde stelfels vonden, en daar het, gelyk ik zo even aanmerkte, zeer gevaarlyk was, wanneer men dezelve wilde trachten omverre te werpen, hebben velen zig ook gehouden aan de spreekwyzen en namen, ten hunnen tyde in gebruik zynde, ofschoon zy in de zaak zelfs meer verfynde en minder zinnelyke inzichten mochten hebben. En om deze reden achte ik het vermakelyk te gelyk en leerzaam, voor en aler ik ter naspeuring der gedachten van de oude Wysgeren nopens den staat der menschen na dit leven overga, eene geschiedkundige schets op te geven van de denkbeelden by minder beschaafde menschen omtrent het genoemde onderwerp te vinden. En hier toe besluite ik des te gereeder, wyl het Edele Genootschap in het programma den Schryveren de vryheid gelaten heeft, om de palen hunner verhandelingen verder uit te zetten, dan de juiste beantwoording der opgegevene vraag eigentlyk vereischt.

De geschiedenisfen der ouder' en latere volkeren, welker godsdienstige stelfels tot ons zyn gekomen, bewyzen ten vollen, dat de leer eener voortduuring of van een leven hier namaals, die grote en enige troost tegens de drukkende moeielykheden, welke het menschelyke leven verzellen, in alle tyden, waarvan wy bescheid hebben, is aangenomen en geloofd geweest. Deze opbeurende hoop van een' toekomstigen gelukstaat kan het menschelyke geslacht *natuurlyk eigen* worden genoemd, daar wy dezelve overal vinden gevestigd, waar slechts *menschen* wonen, zonder onderscheid van den zedelyken toestand, waarin zy zig bevinden, het zy de

*Wysgeren
der Ouden
volgen de
volksbe-
grippen.*

*De leer
van een le-
ven hier
namaals
is overal
aangenomen.*

dezelve gekenmerkt wordt door dierlyke onkunde en ongevoeligheid, eigentlyke wildheid, welke wy den staat der barbaarsheid noemen, of meer gevorderde beschaaftheid, welke met eene gelukkige aankweking der redelyke vermogens gepaart gaat. Nooit heeft de schelmery van spitsvinnige bovennatuurkundigen en bespiegelende ongodisten het zo verre kunnen brengen, dat deze leer in enig land heeft opgehouden het volksbegrip te zyn; hoewel de grillige bepalingen van den staat der menschen na dit leven dikwerf oorzaak geweest zyn, dat dezelve veel van haren andersints zo heilzamen invloed op het geluk der volkeren verloor, gelyk by verderen voortgang dezer naspeuringen met voorbeelden zal worden bevestigd.

*De denk-
beelden
over den
toekom-
den staat
worden
uit de be-
graafnis-
plechtig-
heden op-
geheldert.*

Om nu de denkbeelden van elk volk in 't byzonder over den toestand der menschen aan de andere zyde des grafs nader te leeren kennen, is er geen korter weg, dan hunne begraafnisplechtigheden naauwkeurig te onderzoeken, welke veelal hierop betrekkelijk zyn (a). Men vind, by voorbeeld, dat zeer veele gewoon waren of nog zyn spyzen, wapenen, huisraad, geld, en andere dingen, welke den afgestorvenen in dit leven van gebruik waren, met de lyken zelfs te begraven. Dit toont ten duidelyksten, dat de menschen ook na den dood dezelfde aandoeningen en neigingen geoordeelt wierden te behouden, welke hen in dit leven eigen waren. En deze is ook zekerlyk de algeme-

(a) CICERO heeft zeer wel aangemerkt, dat deze begraafnis-plechtigheden de algemene overreding des menschelyken geslachts aanduiden, dat hun bestaan met dit even geenints eindigen zal. *Tusc. Quaest. I. 12.*

mene gedachte, welke men by alle onbeschaafde menschen vind ingevoerd, gelyk ik naderhand door voorbeelden zal aantonen.

Over het geheel is deze regel natuurlyk, en gaat *Vaste regel, om-*
daarom in alle gevallen door: *trent de* menschen, welke zig wei-
nig boyen het dierlyke hebben verheven, welke enkel door *begrippen*
den invloed der zinnen worden bestuurt, hebben zig ook *van gebeel*
gene andere dan zinnelyke begrippen kunnen vormen van *onbe-*
schaafde hunnen staat na dit leven. *volkeren.*

Hoewel deze stelling van niemand zal worden tegen-
gesproken, zal ik ze echter ter nadere opheldering
met enige geschiedkundige voorbeelden staven. Echter wil ik by voorraad hebben aangemerkt, dat, daar de denkbeelden van zinnelyk vermaak en ongeneugte door verscheidene bykomende oorzaken, als daar zyn de luchtstreek, waaronder de menschen wonen, en andere worden bestiert (a), men hier ook geensints de betrachtting van dit onderscheid uit het oog moet verliezen.

De ongevoelige, domme, en vadzige Zuid-Ameri- *Denkbeelden der America-*
caan zoekt zyn grootste geluk in eene volstrekte ledig-
heid, en rust, beide van lichaam en ziel. Die stam-
men vooral, welke een jagers en vischers leven leiden, zyn dikwerf onderhevig aan de moeilykheden en ongemakken, dien stand natuurlyk eigen; gebrek namentlyk aan het nodige voedsel. Daar nu deze menschen van zedelyke geneugtens geen den minsten indruk

(a) FALCONER on the influence of Climate, situation, nature of country &c. p. 148. —

druk hebben, kunnen zy zig ook geen ander denkbeeld van bestaan vormen, dan van dat, het welk zy hier ondervinden, en hunne toekomstende zaligheid is dus niet anders dan eene voortdoring van dat bestaan, met dit onderscheid echter, dat hetzelfde volgens hunne denkbeelden zal ontheven zyn van die moeielykheden, welke hier op aarde het genot der zinnen wederftreefden, en wel voornamelyk van allen arbeid en lastige bezigheden.

*Derzelve
hemel.*

Der Americanen hemel is een aangenaam land, waarin het altoos lente is, waar de boschen vol wild zyn, en de rivieren van visch krielen, waar nooit honger gevoelt, maar eene onafgebroke overvloed zonder werk of arbeid zal worden genoten (a).

*Der eilan-
ders door
Cook be-
zocht.*

De Heer FORSTER, reisgenoot van den doorluchten COOK, (wiens ongelukkig uiteinde elk menschen-vriend en beminnaar der wetenschappen lang betreuren zal, en wiens ontdekkingen zo veel lichts over den aartkloot, en den natuurlyken en zedelyken mensch hebben verspreit,) verhaalt van de eilanders der zuidzee, de wellustigste en minst tot den arbeid geneigde volkeren der waereld, dat zy overtuigt zyn van een gelukkig leven, hier namaals in de zon te leiden, waar zy zullen worden verzadigt met vruchten en vleesch, welke gene de minste toebereiding of arbeid zullen nodig hebben (b).

Soort-

(a) ROBERTSON America II, 257.

(b) FORSTER Observations faites pendant le second voyage de Mr. Cook dans l'hémisphère Austral sur la Géographie, l'histoire naturelle, & la philosophie morale p. 441, 449.

Nog

Soortgelyke denkbeelden schryft men ook den Sinefchen Foe toe, volgens wiens leer de toekomstige zaligheid der menschen in enkele rust moet bestaan. ^{Leer van Foe, en de Indianen.} En het zoude geensints moeielyk zyn hier meerdere voorbeelden van denzelven aart by te brengen, vooral zo men de Indiaansche godsdienften wilde doorzoeken, daar deze volkeren van allen tyde voor wekelyk, vadsig en even slap van lichaams als zielsvermogens zyn gehouden.

De denkbeelden en bepalingen van den toekomstigen staat, welke men by de Europifche, en vooral ^{Deroude Europifche en vooral Noordfche} by de Noordfche volkeren aantreft, zyn wel even zinnelyk en onredelyk als de zo evengenoemden, dog den hemelingen zelfs word eene meerdere werkzaamheid toegefchreven, en dus is *rust* en *ledigheid* by hen geensints de kenmerkende fchets van zaligheid. Zamolxis de Schytier, daar hy volgens het getuigenis der ouden by de onfterfelykheid der ziel leerde, dat den zulken de hoogfte gelukftaat was befchoren, welke met de wapenen in de hand ftierven (*a*), heeft buiten twyfel de aanftaande vreugde ook gezocht in krygsmans verlustigingen, wyn, feesten, en het behandelen der wapenen. En men heeft grond om te ge-

Nog by de Americanen, nog by de aangehaalde eilanders der zuidzee vind men fporen van denkbeelden der vleefchelyke wellust, in het onbepaalde genot van vrouwen hier namaals te genieten, waarin het voornamelyk geluk van den Turfchen en ouden Noordfchen hemel beftaat. Dog en Americanen, en de genoemde eilanders kunnen dezen trek tot verzadiging op deze waereld voldoen. Ook worden de eerftgenoemden gewoonlyk befchuldigt van ongevoeligheid omtrent de fchone kunne.

(*a*) *SUIDAS* in *Zamolx.* II, p. 2. *HEROD.* IV. 95.

geloven dat deze denkbeelden by alle die woefte natiën zyn doorgedrongen, welke geene andere Goden eerden dan die des krygs en der verwoefing, gelyk de Celten, Geten, Thraciërs, en andere, waarom zy dan ook dezelve gewoonlyk voorftelden onder de zinnebeelden van lansfen, zwaarden, fpiesfen, en andere wapenen (*a*). Ja, by die echte kinderen van Mars, de oude Romeinen, was zelfs dit denkbeeld doorgedrongen (*b*), en 't was hierom, gelyk ik in 't vervolg zal doen zien, dat zy den eerften rang onder de gelukkige onfterfelyken toekenden aan dapperre oorlogshelden, welke hun leven voor 't vaderland hadden gelaten.

De Gads-
dienst van
Odin. Nergens echter vind men dezen oorlogszuchtigen trek klaarder tot den gelukftaat van een ander leven uitgestrekt, dan in den eerendienft van den verschrikelyken Odin. De gefneuvelde helden kwamen na hunnen dood in de *Valhalla*, of zaal der flachtinge, een paleis door Odin zelfs bewoont, alwaar zy zig vermaakten met den wapenhandel, vrolyke feesten, bier drinken uit de hersfenpannen hunner verflagene vyanden, en ook vrouwen (*c*). Bekent is het hiertoe betrekkelyke doodflied of de ziëlmis van Regner Lodbrog, welk ftuk ten Kate vertaalt en met aanmerkingen opgeheldert heeft.

Over

(*a*) HERODOT. IV, 62. AMMIAN. MARC. XXXI, 2. P. MELA II, 1. ARNOB. contr. gent. VI, p. 246.

(*b*) JUSTINUS XLIII, 3. *ab origine rerum pro Diis immortalibus veteres barbarum coluere, ob cuius religionis memo iam adhuc Deorum simulacris laetae adduntur.*

(*c*) KEISLER Antiq. select. septentr. et Celtic. 127. BRUCKER Ilist. Crit. Phil. lib. II, cap. 2, § 14.

*Over dit lach ik immers
Dat ik Baldurs vaders (Odins) rustbanken
Voor my bereid weet; in dat hof
Drinken wy in 't korte bier
Uit de holle bekers van bekkenelen.*

En wat lager:

*Blyde zal ik ael met de schikgodinnen
Op de hoogste zitplaats drinken.
Des levens stonden zyn verlopen
Lachende zal ik sterven.*

Deugd of reinheid van zeden komen by die onbeschaafde volkeren zeer weinig in aanmerking, in de bepalingen van den toekomstigen gelukstaats. Een wysgerig beschouwer der talen weet dat de woorden, welke by meerderen voortgang der kundigheden en aankweking der zielsvermogens de betekenis eener zedelyke recht-^{By onbeschaafde menschen is deugd geensints de weg ter zaligheid, maar wel dapperheid.}heid of volmaaktheid gekregen hebben, in oudere en ruwere tyden enkel en alleen betrekking hadden op lichaamssterkte en dapperheid, welke waarlyk eniglyk voor deugden gehouden wierden, en daarom ook derzelver beloningen alleen moesten genieten (a). Deze aanmerking strookt volkomen met het geen wy zo aanstonds nopens de denkbeelden van de bedeling des gelukstaats na dit leven verhaalden. Ook konden menschen, welke van de ziel gene andere begrippen hadden dan die van een *wind*, een *adem*, of welke gedachten niet anders weten uit te drukken dan door *woorden van den buik* (b), zig geen denkbeelden vormen van

(a) ἀρετή, virtus, &c. (b) FORSTER als boven p. 338.

van hun eigen redelyk gedeelte, deszelfs eigenschappen, of waar zedelyk goed.

*Gelyk by
de Scandi-
nav.*

De Scandinavifche godsdienst liet ingevolge deze begrippen alle, welke in een gevecht gefneuveld waren, toe in het paleis van Odin, of de Valhalla, terwijl de zulke, welken aan ziekten of gebreken ftierven, veroordeeld wierden tot een jammervol beftaan, als blyvende voor altoos opgefloten in' eene plaats van kommer en ellende, alwaar Hela of dood een wilkeurig gezag oefende. Haar paleis was droefheid, hare tafel honger, hare dienaren verlangen en te leur ftellingen, de dremfel harer deur overyling, en haar bed magerheid (a). Maar, wat den krygsheld betrof, het fcheelde niets of hy om eene rechtvaardige zaak het leven liet, zo hy maar dapper vechtende viel (b).

*De Noord-
America-
nen.*

De meest oorlogzuchtige ftammen van America geven in hun land der geeften den voorrang aan den afgechten jager, den ftouten en gelukkigen oorlogsheld, eindelyk aan de zulke welke het grootfte getal van vyanden verrascht en verflagen, welke vele hunner gevangenen gepynigt, en hun vleesch verflonden hebben (c). En dus denken ook de Yslanders, dat het zekerst pad ter zalige onfterflykheid door oorlog, moord, en plondering moet worden gezocht (d).

Yslanders.

Dog laat ons met deze voorbeelden vergenoegt zyn. Zy betogen immers ten vollen, dat by woeste kryghaf-

(a) MALLET North Antiq. Tom. I, p. 121.

(b) FALCONER ter aangehaalde plaats p. 506. VAL. MAX. II, 6. no. 11. extern.

(c) ROBERTSON Americ. II, 257.

(d) Lettres on Iceland 84.

haftige natien de toekomstige gelukstaat niets anders is dan eene voortduring van de grootste zaligheid, welke zig een ruuw krygsheld konde voorstellen, en dat deugd by hen enkel in dapperheid is gelegen.

Niet zo lang zoude ik by deze verhandeling hebben blyven stil staan, ware my niet gebleken dat die verwisfeling der denkbeelden van *dapperheid* en *deugd*, ook by den meerderen voortgang van beschaving, en gelukkiger aankweking der zielsbekwaamheden, invloed hadde gehad op de bepalingen van toekomend geluk, gelyk ik in 't vervolg met voorbeelden nader zal bevestigen.

Nu moet ik nog een weinig stilstaan by het betoog eener aanmerking, reets te voren gemaakt; dat namentlyk volkeren, welke door eene meer redelyke wysgeerte geensints verlicht en bestuurt worden, zig het toekomende leven gewoon zyn voor te stellen als eene menschelyke maatschappy, in dewelke de afgestorvenen dezelfde betrekkingen zullen blyven behouden, welke zy hier op aarde hadden, en dat hunnen toestand aan de andere zyde des grafs moet worden afgemeten na den rang, in welken ieder byzonder mensch zig hier geplaatst zag.

De oude Romeinen hadden van de Etruriërs, hunne meesters, in veele plechtigheden en godsdienstige begrippen, ook de gruwelyke gewoonte overgenomen, om by de begrafenissen of houtstapels slaven te offeren, welke men begreep de doorluchtige en edele mannen in de andere waereld te zullen navolgen, om hen aldaar ten dienste te staan. Dog, toen men in de

Het toekomende leven word voorgestelt als eene menschelyke maatschappy.

Oorsprong der zwaardscherpers.

da-

dagen van meerder licht en beschaving de ysfelykheid dezer offerhanden begon te bezeffen, zyn de spelen der *zwaardschermers* in gebruike gekomen, welke niet als voorheen door offerpriesteren, maar door elkan- ders handen wierden vermoort, en dat wel, wat den oorsprong betrof, met hetzelfde godsdienstige oog- merk, hoewel naderhand meer ter verlustiging van een bloeddorstig en wreedaartig volk (a).

Der moor-
den en
slachtin-
gen by de
lykplech-
tigbeden.

Dezelfde gewoonte, uit eene gelyke stelling, nopens de voortduring der menschelyke betrekkingen en ran- gen na dit leven oorsprongelyk, kost nog in onze da- gen in het Oosten, en wel inzonderheid in Sina, en aan de oevers der Ganges, jaarlyks vele duizenden het leven (b).

Wanneer by de Natchez in Louifiana een Vorst of Cacique koomt te sterven, word er te gelyk ook een zeker getal vrouwen, gunstelingen, en slaven omge- bracht, om hem in de andere waereld te dienen en gezelschap te houden. Ook gaat de verblindheid de- zer menschen zo ver, dat er vele gevonden worden, welke zeer gretig zyn na die zogenaamde eer (c).

Ein-

(a) TERTULLIAN, de Speët. c. 12. KIRCHM. de funer. IV, 8. GUTHER de iure man. II. 8. Niet alleen de zwaardschermers, en alle die in het beestenperk traden, maar ook vele andere ter doodstraf veroordeelde, waren by de Romeinen eigentyke *menschenoffers*, welke uit godsdienstige beginzelen den Goden wierden geheiligd. Dit zoude ik, des gevordert, gaarne aannemen te bewyzen.

(b) PAUW Recherches sur les Egypt. & les Chinois Tom. II. Sect. 7. Wie kent niet het ysfelyke bygeloof, waarvan de Indiaanſche vrouwen de slachtoffers zyn? Zie ook P. MELA II, 2. alwaar hy dezelve gedrochtelyke gewoonte van de weduwen der oude Thraciers verhaalt. Zo ongelukkig groot is de overeen- komst der menschelyke dwaasheden, zelfs in de allernaarſte begrippen.

(c) PAUW Recherches sur les Americ. II, 217. ROBERTS. II, 259. Men moet zekerlyk met de Pauw erkennen, dat zelfs die denkbeelden, welke over 't geheel voor het geluk des menschedoms allerheilzaamst zyn, dikwerf een zeer groot

Eindelyk behoren tot dezen rang van woeste begrippen alle die godsdienstige instellingen, volgens dewelke gevangenen in den kryg op de graven der krygshelden wierden geslacht, gelyk dit de zeden der oude Gallen, Germanen, en andere volkeren mede-brachten.

De zachtartige bewoners der zuidzee-eilanden be-
gaan wel geen godsdienstige moorden, om den overle-
nen groten dienaren in de andere waereld te verschaft-
fen, dog hebben evenwel den gelukstaat hier namaals
ook afgemeten na den rang der menschen in dit le-
ven (a).

*Het onder-
scheid der
rangén na
dit leven
volgens de
denkbeel-
den der
eilanders
der zuid-
zee.*

Nu zoude ik, om tot het hooftonderwerp dezer
verhandeling te komen, kunnen overgaan ter naspou-
ring van minder ruwe gedachten, nopens den staat der
men-

groot zedelyk kwaad naar zig kunnen slepen, en dat dus ook de hoop van een toekomstend leven, welke ons geslacht hadde moeten troosten tegens de wisselvalligheden van dit bestaan, de bron geweest is van oneindig vele misdaden en plechtige geheiligde moorden. Maar wanneer hy gelooft, dat niet het leerstuk der ontferykheid, maar dat eener opstanding deze gruwelen gewrocht heeft, en wanneer hy verder hieruit besluit, dat die laatstgenoemde leer veel algemener is aangenomen geweest onder de volkeren van Europa, dan men gemeenlyk gelooft, kooft het my voor, dat er gevolgen worden afgeleid uit oorzaken, welke niet kunnen worden bewezen, of schoon de grote MONTESQUIEU hieromtrent in 't zelfde begrip staat. V. l'Esprit des Loix XXIV, 19. De Grieken by voorbeeld, Romeinen, en andere volkeren begroeven lampen, huisraad enz. by hunne doden, of schoon men nergens vind, dat deze volkeren eene eigentlyke opstanding der doden hebben erkend. Zie CICERO Tusl. I, 16. In de bygelovigheden van onkundige menschen worden duizend tegenstrydigheden gevonden, welke zo groot zyn, dat men ligt zoude overhellen om vele dingen van dien aart in twyfel te trekken, welker gezag enkel op verhalen rust, indien niet de dagelyksche ondervinding ons genoegzaam overtuigde, dat de menschen ook in de vreemdste dwaasheden zig zelven gelyk blyven. Ja, de genoemde Schryver heeft dit elders zelfs erkent in het aangehaalde werk Tom. II. pag. 113.

(a) Voyages autour du monde, redigés apres les papiers de Mr. Banks par Hawkesworth Tom. II, 519. FÖRSTER ter aangehaalde plaats bl. 449.

AIO DE GEVOELENS DER OUDE WYSGEREN

*Veel vol-
keren heb-
ben een be-
mel zonder
bel.*

*Gelyk de
Ameri-
caanen.*

*Rede
waarom
de bel by
hen niet
zo oud is
als de
denkbeel-
den van
een hemel.*

menschen na dit leven. Maar alvorens dit te doen, wil ik nog kortelyk hebben aangemerkt, dat het denkbeeld van rampzaligheid en plaats van finerte, in de gedachten van geheel onbeschaafde menschen, of gansch niet opgekomen schynt te zyn, of ten minsten op verre na zo duidelyk ons niet afgeschetst is als dat van een zinnelyken gelukstaat. Onder alle de woeste Americaansche stammen, welker natuurlyke en zedelyke eigenschappen door zo vele wysgerige pen- nen in een helder daglicht zyn geplaatst, heb ik nooit de sporen eener eigentlyke *hel* kunnen ontdekken. Ja, zelfs zal men deze by de Mexicanen te vergeefs zoeken, welk volk echter by de eerste aankomst der Spanjaarden reets in een foort van burgerlyke maatschappy en onderwerping leefde. De rede van dit onderscheid, waarom men namelyk zo veel vroeger een hemel als een hel vind, valt my niet moeielyk te gissen. Menschen, welke of geheel geene, of ten minsten alleronvolmaaktste denkbeelden van zedelykheid hebben, en welke, daar zy in hunne natuurlyke onafhanglykheid omzwerven, althans van burgerlyke deugden of plichten jegens eene maatschappy onkundig zyn moeten, hebben ook zekerlyk geene hel gesticht voor schelmen, of vyanden van een *vaderland*, hiet welk zy niet kenden. Dog wanneer men by de volkeren de beginzelen van een burgerstaat bespeurt, en vooral wanneer de dichtkunde en derzelver cieraden het hoofd beginnen op te steken, vind men ook eene plaats van straffe of rampzaligheid ingevoert, welke by voortgang des tyds meer en meer met nieuwe namen

men en plaatfen verrykt is geworden, naar mate de kundigheden van zedelyke en burgerlyke deugden meer uitgebreid en volkomen wierden (a).

Deze is, myns bedunkens, de natuurlyke voortgang der menfchelyke denkenswyze omtrent dit onderwerp, en ik ben er dus zeer verre van af, om met WARBURTON te ftellen, dat de hoop van beloningen en vrees voor ftraffen een overblyffel is der zorge, welke den ouden Wetgeveren eigen was, om hunnen burgeren het geloof van een toekomenden ftaat in te prenten. Want men vind, gelyk ik zo even aanmerkte, vele volkeren, welke geene plaatfen van toekomstige ftraffen fchynen te kennen of te geloven (b).

Wat nu de gedachten dier volkeren, in welker ftel fel reets eene hel of plaats van fmerte was ingevoert, betreft, dezelve waren niet minder zinnelyk, dan die, ^{Hoe de bel} ^{wierde be} ^{grepen.} welke, gelyk wy te voren zagen, den hemel by hen bepaalden. Het fchynt, dat de invloed der luchtftreek hier

(a) CICERO Tufe. I, 5. *Dic, quaeſo, num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocytii fremitus, transvolutio Acherontis, mento summam aquam attingens ſiti eneſtus Tantalus!* — *Quid negotii eſt haec poetarum et pictorum ſigmenta convincere.*

(b) WARBURTON Godd. zend. van Mozes, eerſte deel aan het einde.

Die zelfde Schryver merkt elders te recht aan, dat de denkbeelden van een toekomenden ſtaat overal, zelfs by menſchen, zonder eigentyken godsdienst levende, van alle tyden zyn aangenomen. En men heeft zekerlyk niet den minſten grond om te geloven, dat de voorouders van alle ruuwe volkeren door zulke wetgevers, als hy bedoelt, zyn beſchaaft geweest. Dog deze waarlyk zeer geleerde man heeft dikwerf om zyne hooftzaak, namelyk de onkunde der oude Joden in de leer van een toekomend leven, (eene ſtelling, op zig zelve, buiten opzigt op de plaatfen der H. Schrift onwaarſchynlyk, ja zelfs volgens zyn eige gedachten onnatuurlyk,) te betogen, begrippen moeten voorſtaan, welke hem hier en daar verre van den rechten weg afvoerden.

*De lucht-
freek
heeft veel
invloed op
deze bepa-
ling.*

hier veel afgedaan heeft (a). De hel van warme gewesten bestond in eene toeneming van hitte, welke hier reets het grootste ongemak des levens uitmaakte. Dus spreekt Homerus van de Titans, als gekluistert zynde aan brandende rotzen, en zo zullen, volgens de leer van Muhammed, de verdoemden door een lichamelyk vuur worden gebraden en gepynigt (b). Maar in koude landen had het tegengestelde denkbeeld plaats. Hier was de Tartarus of hel eene duistere sombere plaats, ontbloot van alle voedsel, en vooral zeer *koud*, welke laatste eigenschap het verschrikkelijkste denkbeeld van allen uitleverde. Dit onderscheid van denkwyze is zelfs blykbaar uit de woorden, waarmede noordelyker volkeren hunne hel uitdrukken, gelyk FALCONER heeft aangemerkt (c).

(a) FALCONER in 't aangehaalde werk I, 225.

(b) BRUCKER Hist. Crit. Phil. III, 170. bewyst, dat de Turksche wetgeleerden hunne hel eigentlyk, en niet figuurlyk, verstaan.

(c) Ter aangeh. plaats. Dus is ook *ταρταρίσιν* by PLUTARCHUS van koude beven, of trillen.

TWEDE AFDELING.

*Van den overgang van geheel zinnelyke, tot meer
wysgerige denkbeelden, omtrent den staat
der menschen na dit leven.*

Na in de eerste afdeling de gedachten van geheel onbeschaafde menschen nopens den staat na dit leven te hebben afgeschetst, kan ik nu overgaan ter naspeuring van meer wysgerige begrippen, welke wy by de meest verlichte volkeren der oudheid, en wel by de Grieken en Romeinen aantreffen. Men kan hier immers de oude Oosterfche en vooral de Indiaansche en Egyptische Godgeleerdheid met stilzwygen voorby gaan, daar het Edele Genootschap in het voorgestelde programma van Thales begint. Ook wil ik niet ontveinzen dat de ontwikkeling der stellingen van die overoude volkeren, van welker godgeleerde en zielkundige begrippen wy zo weinig zeker bescheid hebben, voor my eene moeielyke taak zoude zyn. Het meeste dat ons van hen bekend is, moeten wy uit Griekfche Schryveren halen, op welke in verhalen, andere landen betreffende, en vooral wanneer zy ons vreemde godsdiensten beschryven, ongemeen weinig staat te maken is. Want zy waren veeltyds gewoon

*Plan de-
zer afde-
ling.*

*De Egyptenaren en Oosterlingen worden enkel aange-
roert.*

het gebrek aan echte bronnen uit hun eige vruchtbaar vernuft aan te vullen; verhalen, tot andere landen betrekkelijk; met hunne volksdenkbeelden te doorweven, en eindelyk alles met fabelen en ongehoorde byzonderheden te doorvlechten, waartoe ze zekerlyk tonen eene onwederftaanbare neiging te hebben gehad.

Wanneer men den voortgang van enkel zinnelyke tot meer wysgerige uitzichten in den ftaat der menfchen na dit leven met vrucht wil nafpeuren, dient er vooral te worden zorg gedragen, dat men zig zo veel mogelyk plaatfe in die aloude tyden zelfs, van dewelke gehandelt word, en dat men de wysgerige taal en denkbeelden onzer dagen niet onvoorzichtig overbrengte tot eeuwen, in welke enkel eene eerfte en flauwe dageraad van meerdere kennis en befchaaftheid begon aan te lichten (a).

Cicero begreep zeer wel, dat er uitmuntende pogingen wierden vereifcht om de ziel eerst te verheffen boven volksdenkbeelden, welke op oude overleveringen gegrond, en enkel zinnelyk waren. Hy merkt aan, dat men niet langs den weg der openbare leer der Ouden, maar enkel door redelyke betogen moet onderzoeken, welke de aart der ziele zy, of welke plaatfen dezelve na dit leven ftaat te betrekken. En dat de Ouden, tot deze betogen geenfints in ftaat zynde, zig buitenfporige hersfenschimmen hebben gefmeed,

(a) Transporter dans les siècles reculés toutes les idées du siècle ou l'on vit, c'est des Sources de l'erreur celle qui est la plus féconde. MONTESQUIEU de l'esprit des loix XXX, 14.

smeed, welke met alle recht en rede door de meer verlichte nakomelingschap wierden veracht, daar ze overal tegenstrydigheden opleverden, welke niet misfen konden den verftandigen befchouwer aanftonds in 't oog te lopen (a).

Dusdanige zinnelyke en weinige wysgerige begrippen ontmoet men by de oude Grieken, ten tyde toen zy zig begonden te befchaven, en een ftelfel van godgeleerdheid in hunne maatfchappyyen hadden ingevoerd. Want, hoe zeer de nafpeuring der oude godsdienften altoos met vele moeilykheden gepaart gaat, wegens de grillige denkbeelden, en onoplosbare tegenstrydigheden, welke men overal ontmoet, kunnen wy echter de begrippen van dit volk, nopens den ftaat der menfchen aan de andere zyde van het graf, genoegzaam vinden by hunne oudfte Dichter^{*Gedachten der oudfte Grieken.*}en, welke in oude tyden fchier overal de oudfte Godgeleerden geweest zyn. En deze dienen hier kortelyk te worden gefchetst, wyl vele onder de latere Wysgeren hunne meer afgetrokkene gedachten met de oude namen en fpreekmanieren voorftelden; of ook zinnebeeldige en minder zinnelyke betekeniffen gaven aan woorden en zaken, welke eertyds op eene zeer eenvoudige en ruwe wyze waren voorgelteld en gelooft. Wat de reden betreft, waarom zy dezen leertrant verkozen, of liever genoodzaakt waren te volgen, deze zal ftaks nader worden aangetoont.

Nadat men de dode lichamen met godsdienftige plech-

(a) CICERO Tuscul. Difput. I, 16.

dit afbeeldfel behield de gelykenis van den mensch, welke op aarde geleefd hadde, en alle deszelfs neigingen en eigenschappen, gelyk ik zo even aanmerkte (a). Maar het andere gedeelte, de *Φρην*, (welke in de wysgeerte van Plato ook *ψυχη* en *νοῦς* genaamt word), was eigentlyk de denkende mensch, wiens oorsprong uit de lucht was (b), ook de *ἄνθρωπος*, *de mensch zelfs*, gelyk Homerus zig omtrent Hercules uitdrukt, wanneer hy zegt, dat zyne beeltenis [*idolum*] wel tot het onderaardsche ryk was nedergedaalt, maar dat *HY ZELF* zig by de Goden verheugde met feestelyke maaltyden (c).

Zygingen
beiden
na
het onder-
aardsche
ryk.

Uitzonde-
ring van
deze siel-
ling.

Beide deze zielen (mag ik ze dus noemen) gaan by den dood, volgens de denkbeelden der oude Grieken, na het onderaardsche ryk. Dus vind men in de aangehaalde elfde Odysseë, dat de afgestorvene zig met bloedofferhanden verlustigen, het welk zekerlyk eene zinnelyke aandoening is, en dus geacht wierde tot het onredelyke deel te behoren. Maar die zelfde schimmen redekavelen onder elkanderen, verhalen hunne rampen, enz. ten klaren bewyze, dat hun redelyk of denkende gedeelte ook in Plutoos ryk was aangeland. Men moet echter van dezen regel uitzonderen eenige grote mannen, of helden, welker redelyk gedeelte aanstonds na den dood gehouden wierde ten hemel op te

(a) βρωτων εἰδωλα καμνοντων. HOMER. Odyss. λ 474. Na de tyden van Homerus heeft men echter het woord *εἰδωλον* ook gebruikt om het redelyke gedeelte uit te drukken. MOSH. ad Cudworthi Syft. Intell. Tom II. P. 1043.

(b) MOSHEM. l. I. 1037, 1040. (c) Odyss. λ 600.

te varen, zo dat enkel de schim of de beeltenis in de onderaardsche gewesten nederdaalde. Dit had by voorbeeld in Hercules plaats, gelyk de zo even aangehaalde plaats van Homerus bewyst. En op deze overoude begrippen is naderhand de Socratische wysbegeerte gebouwt, welke den hemel of de hoogste gelukstaat, volgens de algemene begrippen der ruwe volkeren, enkel den *dapperen* beschoren, voor *goeden* en *deugdzaam* opende, gelyk ter zyner plaats nader zal worden betoogt.

Daar nu voorts de Ouden zig geen leven konden voorstellen zonder lichamelyke aandoeningen, moest niet alleen de *onredelyke mensch*, gelyk ik reets gezegt heb, zyne vorige gedaante, welke hem voor elk kenbaar maakte, behouden, maar ook zelfs de redelyke ziel wierde onder eene menschelyke gedaante verbeelt (*a*). Waaruit dan te gelyk blykt, waarom de Goden en Helden ons in menschelyke gedaantens door de Ouden worden afgeschetst.

Deze oudste Grieksche wysgeerte, omtrent de twee zielen der menschen, heb ik niet onaangeroert kunnen laten voorbygaan, wyl dezelve naderhand, na dat ze door Plato en zyne school was verfynt geworden, eindelyk zelfs tot in de kristelyke kerk is doorgedrongen.

Men mag voorts uit de aangehaalde begrippen van Homerus met recht besluiten, dat het stelsel der zielsverhuizing te dier tyde onder de Grieksche volkeren

nog

(a) THESPESIUS apud Plut. de his qui fero a numine puniuntur p. 564.

van Homer nog niet ingevoerd. nog niet fchynt te zyn doorgedrongen; althans nergens vind men by hem gewag gemaakt van dat wanfchepfel, het welk, uit Egypte en het Oosten afkomstig, naderhand bykans de gehele waereld overftroomt heeft, tot een altoos blyvend gedenkteken der menfchelyke dwaasheid, en grilligheid der volksbegrippen (a).

Wat onlichamelyk en onstoffelyk volgens de Ouden was.

Uit het geen wy van de twederlei ziel, door de oudfte Grieken reeds gefelt, gezegt hebben, en uit de menfchelyke gedaante, welke zy zelfs het redelyke deel toekenden, blykt genoegzaam, dat men geen eigentlyke *onstoffelykheid* aan het zelve heeft toegefchreven. En hier dienen wy vooral zorg te dragen, dat de wysgerige denkbeelden onzer dagen niet overgebracht werden tot die aloude tyden, van welke wy nu handelen. Hoewel de ziel zelfs by de oudfte Schryveren eene *onlichamelyke zelfftandigheid* word genoemd (b), moet men echter hieruit geensints tot de *onstoffelykheid* befluiten, wyl *onlichamelyk* in de taal der Ouden verfcheidene betekenissen hadde, en voornamelyk gebezigt wierde van alles 't welk van een grover lichaam was ontbloot (c).

Waar uit de redelyke ziel volgens Homer genoemd was.

Homerus ftond reeds in 't begrip, dat de *redelyke* ziel zynen oorsprong uit de *aether*, dat is de *lucht*, of wel het verhevenfte gedeelte des hemels hadde, en de-

(a) Ook word aan Pherecydes, Thales of Pythagoras het invoeren dezer leer onder de Grieken toegefchreven, gelyk naderhand zal worden getoont. Ik zeg onder de Grieken, want in Egypte en het Oosten was het ftefel der zielsverhuizing zeer veel ouder.

(b) *ἄσπετον*.

(c) *MOSII. ad Cudw. Syft. intell. Tom. I, 36, 37. Tom. II, 1019, 1020.*

deze *aether* was volgens de denkbeelden der Ouden niet geheel onstoffelyk, hoewel echter onverderfelyk (a).

Voorts wil ik tot beter verstand der oude Wysgeren en derzelver manier van denken hebben aange-^{Wat volgens de taal der Ouden onsterfelykheid bete- kende.}merkt, dat men door *onsterfelykheid* niet altoos eene eigentlyke en eeuwige voortduring, volgens onze denkbeelden, verstaan moet, maar fomtyds er niet meer onder begrypen moet; dan een bestaan, welks tyd niet bepaalt is. Dus noemen by voorbeeld de Stoïcynen de Goden *onsterfelyk*, hoewel ze dachten, dat dezelve eindelyk in de algemene verwoesting van 't geheelal zouden delen. Eene eeuwigheid zonder opvolging, waar de denkbeelden van voorleden en toekomstend blijven buitengesloten, schynt niemand voor Plato onder de Grieken te hebben gestelt, volgens het oordeel van den groten Mosheim (b).

Dan, alhoewel het begrip van eeuwige voortduring by de oude Grieken zekerlyk niet door afgetrokke redeneringen gevestigd en verfynt was, (daar het zelfs in het grootste en helderste licht der wysbegeerte voor ons kortziende menschen altoos onvolmaakt blijven moet,) vind men echter reeds in de vroegste tyden de denk-

(a) *Aether est ultimus et a domiciliis nostris altissimus omnia cingens et coercens coeli complexus, extrema ora et determinatio mundi, in qua cum admirabilitate maxima igneae formae curfus ordinarios definiunt.* CICERO de Nat. Deor. II, 40. *Aether* is van zifso *branden*, *blinken*. By vele Griekfche Wysgeren is deze *aether* voor God zelfs gehouden, waaruit dan die godloze stelling van zelfs voortvloeide, dat de ziel een afgefcheurd deel der Godheid was. Dus hield b.v. Chryfippus, een der voornaamfte Stoïcynen, den *aether* voor den oppersten God. DIOG. LAERT. 137, 138. En de ziel der menschen was volgens hem afkomstig uit *vuur*, dat is uit de *aether* of de bovenlucht zelve. CICERO Tusc. I, 9.

(b) Ter aangehaalde plaats II, 780.

denkbeelden van een *altoosdurenden staat* in tegenoverstelling van een *tydelyken* ingevoert.

De grove ziel, of die, welke de zitplaats der zinnen en begeerlykheden was, moest volgens de begrippen der oude Grieken eindelyk worden vernietigt (a); maar ze bracht in het onderaardsche ryk lidtekenen en wonden mede, getuigen en kenmerken van smetten, waarmede ze in dit leven was bezoedelt, welke van dien aart waren, dat ze door de scherpsziende oogen der helfche Richteren zeer ligt wierden ontdekt. Deze vlakken moesten worden gezuivert, en, zo dit onmogelyk was, werd de ziel tot den Tartarus veroordeelt, gelyk ons PLATO (b) in zyn Gorgias leert, in welk werk hy vooral de volksbegrippen zyner tyden gewoon is te volgen, gelyk door Warburton en anderen reeds is aangemerkt. En deze straffen van den Tartarus waren zonder einde, gelyk de Ouden eenstemmig getuigen. Dog, of de zielen, welke de woningen der Elifische velden betrokken, ook gehouden worden altoos daar te blyven, kan met geen volle zekerheid worden gezegt. Ik wil echter dit liefst met MOSHEIM (c) bevestigender wyze beantwoorden, en geloven, dat, volgens de oudste Grieksche begrippen, het de reeds gezuiverde zielen waren, welke die velden betrokken, om ze nooit te verlaten. Want, volgens deze vinden wy niet dat menschelyke zielen den hemel konden bereiken, uitgezondert alleen

De onredelyke zielen derzelver bestemming na dit leven.

Straf van den Tartarus.

Of de Elifische velden voor altoos werden betrokken.

(a) MOSHEIM als boven II, 1046.

(b) In Gorgia p. 313. edit. ann. 1590.

(c) Ter aangehaalde plaats II, 1044.

leen zeer uitstekende en dappere mannen, welken, volgens de denkbeelden, by alle onbeschaafde volkeren aangenomen, en door ons te voren reeds breder verhandelt, de hoogste gelukstaat was beschoren, zo dat zy, verre boven den kring der menschelykheid verheven, *Daemons* wierden (*a*). VIRGILIUS staat hieromtrent echter in een ander begrip, daar hy de zielen, in de Elifescbe velden wonende, affchetst, als zynde in eene plaats van zuivering, welke zy, na een bepaalden omloop van jaren, wederom staan te verlaten, om weder tot deze waereld op te klimmen, en andere lichamen te betrekken. Dog, die overschone zesde Eneide, in welke van deze zaken gchandelt word, schetst ons geensints de oude volksbegrippen nopens den staat der menschen na dit leven af, maar behelst eene zinnebeeldige nederdaling ter helle, gelyk dezelve in de Eleusinishe verborgenheden gebruiklyk was (*b*), en dus spreekt ook de Dichter volgens de leer dier verborgenheden, welke de zielsverhuizing stelde, en dus de eeuwigheid van dit onderaardsche verblyf ontkende, gelyk in 't vervolg nader zal worden aangewezen.

Dit zy ons genoeg om de oude Grieksche volksbegrippen te leren kennen. Dezelve zyn door dichterlyke cieraden allengskens opgesmukt, en hoewel in zommige opzichten veredelt, over het geheel echter meer

*Gedachten
van Vir-
gilius.*

*De Dieb-
teren heb-
ben de
aansta-
de plaats
van*

(*a*) De *Daemons* waren eigentlyk menschen, welke om hunne uitstekende deugden ten hemel voeren. PLATO in *Cratyl.* 263.

(*b*) WARBURTON G. z. van Mozes I, 333. COURT DE GEBELIN *Hist. du Calendrier* 310.

*geluk en
finerte
door bun-
niefabelen
uitgebeelt.*

meer en meer verwacht, en duister gemaakt. Deze Dichters zyn het, welke het onderaardsche ryk met vele nieuwe woonplaatsen hebben verrykt, en aan welken wy die volledige aardrykskunde van het ryk van Pluto te danken hebben. Zy hebben ons behalven dezen Pluto ook een Cerberus geleverd, eene onderaardsche rechtbank, door Minos, Aeacus en Rhadamantus gespannen, en eindelyk der dwalende zielen Mercurius ten leidsman toegevoegt.

*Oorsprong
van alle
deze
Griekfche
volksbe-
grippen.*

Wat nu den eersten oorsprong en herkomst van alle deze Griekfche volksdenkbeelden betreft, dezelve moet, immers voor 't grootste gedeelte, niet op hunnen bodem-zelfs, nog ook in één land of plaats worden gezocht. Want, daar het blykt, dat Griekenland door vele volkplantingen uit Thracie, Fenicie, en Egypten is bewoont geworden, is het meer dan waarfchynelyk, dat alle deze volkeren eenige deelen van hunnen vaderlyken godsdienst in die nieuwe woonplaats hebben voortgeplant (*a*). Wyl echter de Egyptifche godsdienst den toekomenden staat der menschen vooral naaukeurig bepaalde, is het te denken, dat de stellingen van dit volk wel den meesten opgang zullen hebben gemaakt. Ja, vele geleerden denken de gehele Griekfche hel in den Egyptifchen doolhof (Labyrinthus) te kunnen vinden. Ook is het onbetwistbaar, dat de Elifefche velden eigentlyk by het oude Memphis moeten worden gezocht, alwaar eene vruchtbare weide was, na welke de dode lichamen wier-

(*a*) BRUCKER Hist. Crit. Phil. Tom. I, 364.

wierden vervoert over een drabbig en kwalykriekend meer. Zie daar den Styx. Charon vind zig van zelfs, want de naam is Egyptisch. Dog dit alles is door de plaatfen van HERODOTUS, DIODORUS, SERVIUS over de zesde Eneide en anderen te klaar, dan dat ik er langer by zoude behoeven ftill te ftaan.

Deze gehele onderaardsche toefstet, uit Egypte overgebracht, en door het vruchtbare Grieksche vernuft opgefiert, heeft zelfs de beroemdfte Wysgeren onder het laatstgenoemde volk tot een grondflag gestrekt, om er hunne eigene stellingen voortf op te bouwen. Zulk eene manier van voorftellen, waarby alles zyne oude namen behield, was zekerlyk de veiligfte. Want ik merkte reeds te voren aan, dat het eene zeer misdadige en gevaarlyke onderneming gehouden wierde, wanneer iemand bestond de algemeen aangenomene begrippen van den godsdienst aan te tasten. Dit had vooral plaats wat betrof het leerftuk van den toekomenden staat der menschen, wyl dit altoos voor den vasten grondflag der burgerlyke maatschappy, en der volksdeugden wierde gehouden. Want, daar de godgeleerde stelsels der oude volkeren meestal staatkundig waren, of (het geen op het zelfde uitkoomt) met de burgerlyke wetten zeer naauw verbonden, was het hoog verraad in eenen eigenlyken en volftrekten zin, wanneer iemand derzelver grondflagen bestonde te ondermynen, of iets te leren het geen er tegen fteed (a).

Dan,

(a) By de Athenienfers was eene wet tegens de zulke, welke op natuurkundige of bovennatuurkundige gronden over de Goden zintwisteden. PLUT. Pericl. 169. in NICIA 533.

Hhh

Dog de meesten onder hen hadden tweederleie leer, eene geheime en openbare.

Dan, behalven dezen godsdienst *van staat*, vinden wy by alle meer beschaafde volkeren ook eene *geheime leer*, welke men zorgvuldig voor 't gemeen verborg, wyl dezelve van dien aart was, dat er de gevestigde begrippen van den godsdienst door wierden tegengeproken.

Dus hadden de meeste Grieksche Wysgeren tweederleie manier van onderwijs, waarvan de eene voor 't volk, maar de andere voor meer gevorderde of getrouwe aanhangeren hunner meesters geschikt was (a).

Tot de eerste kunnen de verborgenheden worden betrokken.

Inzonderheid breng ik tot die dubbele leer de zogenaamde verborgenheden of mysterien, by de gehele beschaafde wereld eertyds ingevoert, van welke hier iets gezegt dient te worden, om dat ze te beschouwen zyn als wysgerige instellingen, van de volksbegrippen zeer veel verschillende; om dat vele onder de Grieksche Wysgeren ingewyden waren, en dus de denkbeelden, door dezelve hen bygebracht, verder hebben kunnen voortplanten; en eindelyk, en wel voornamelyk, om dat ze zeer beroemt waren wegens de meer uitgestrekte en redelyke uitzichten, welke die ingewyden kregen in den staat der menschen na dit leven.

Oorsprong aërzelver.

Warburton heeft zeer breedvoerig zoeken te betogen, dat de verborgenheden, uit Egypten oorspronkelijk, en daarna van de wetgevers zelfs in de landen welke zy beschaafden ingevoert zyn, ten einde het ge-

(a) Dit onderscheid is door niemand breedvoeriger en geleerder betoogt dan door Bischoep WARBURTON, hoewel hy hier en daar zekerlyk te verre gaat.

geluk der Maatschappy op deugd en hoop eener toekomstige gelukzaligheid te vestigen. Hoewel de be-
 wyzen, voor het laatste gedeelte dezer stelling inge-
 bracht, my niet allezints voldoende voorkomen, schyn-
 en zy echter genoegzaam te tonen dat de verborgen-
 heden *onder het opzicht* der overheid waren. Ook wil
 ik niet tegenspreken, dat de oudste, van welke wy
 bescheid hebben, in Egypten moeten worden gezocht.
 Voorts is het bewezen, dat dezelve eene onmiddelyke
 betrekking op den landbouw hadden (a), waarom dan
 ook in Egypte die van Isis, en Osiris, den uitvinder
 der ploeg, en in Griekenland die van Bacchus en Ce-
 res de oudste en de voornaamste waren. En hieruit
 schynt men te mogen besluiten, dat geene verborgen-
 heden by de oude volkeren voor den landbouw, die
 ware bron van beschaaftheid, kunsten en wetten (b),
 waren ingevoerd. Daar dan de wetten en landbouw
 zulk eene naauwe betrekking op elkander hebben,
 maakt deze omstandigheid zekerlyk het gevoelen van
 Warburton allerwaarschynelykst, wanneer hy de eerste
 wetgevers en stichters der burgerlyke maatschappyen
 ook voor de instellers dezer verborgenheden houde.

*Zy hadden
betrekking
op den
landbouw.*

Wat nu het oogmerk dezer instellingen betreft; het
 zelve was, gelyk ons de Ouden uit eenen mond ver-
 klaren, om de ingewyden tot een heilig leven te ver-
 plichten, waaraan dan ook de hoop eener toekomende

*Oogmerk
der ver-
borgenhe-
den.*

de

(a) COURT DE GEBELIN Hist. religieuse du Calandrier 310.

(b) CICERO in Verr. Lib. Ult. cap. ult. Hierom word Ceres by de Grieken
 en Romeinen met den bynaam van Wetgeeffster vereert, wyl er geene wetten wa-
 ren voor den landbouw.

de zaligheid wierde gehecht. Maar wat verstond men door dezen aanstaanden gelukstaat? Ik antwoorde, dezelfde bestond hierin, dat de ingewyden, of door uitmuntende oefeningen en deugden het zo verre brachten, dat zena dit leven van alle finetten gezuivert, aanstonds na de woonplaats der Godheid (want de verborgenheden leerden de eenheid van het Opperwezen) opvoeren, gelyk de grote helden, volgens de volksdenkbeelden hier boven aangehaalt; of ten minsten, dat ze die reinigingen en zuiveringen van lichaams en zielsfinetten, welke in 't onderaardsche ryk na den dood moesten worden ondergaan, ontgingen, of draaglyker maakten. Men hoopte de ziel te herstellen tot die eerste en oorspronglyke zuiverheid, welke ze gehad had voor en aleer lichaamyke besmettingen (want de verborgenheden leerden eenen voorgaanden staat voor dit leven, en dus ook de zielsverhuizing) er wonden hadden ingedrukt, welke getuigen en kenmerken waren van onreine daden, in het leven begaan (a). En hierom was het, dat de ingewyden *wedergeborene* genoemd, en in den gewonen styl gezegt wierden een *nieuw leven* te beginnen, zo ras ze de godsdienstige geheimen dezer instellingen kenden, en begonnen te beoefenen.

*Aan welke
betrach-
tingen de
gelukstaat
wierde
gehecht.*

Maar waarin bestond nu deze zuivering der ziel, welke den ingewyden hoop gaf op een aanstaanden gelukstaat, en wel zulk eenen, dat andere menschen diergelyken na dit leven nimmer konden bereiken? Er wierden

(a) Is CASSAUB. Exerc. Antibar. XVI, 43.

den zekerlyk deugd en betrachting der wetten toe vereischt (a). Maar deze *zedelyke* reiniging konde echter niet alleen of ten vollen doen hopen op de voorgestelde beloning. Want de Ouden spreken ook eenparig van *lichemelyke* reinigingen, welke, volgens alle heidensche godsdiensten, en wel vooral in het Oosten, gehouden wierden invloed te hebben op de zedelyke zuiverheid. Men stelde namentlyk, dat de ziel indrukfelen of vlakken behielde, kenmerken van ongeregelde driften en begeerlykheden, van welke vlakken of smetten de Platonische wysbegeerte zeer veel spreekt, gelyk wy ter zyner plaatse zien zullen. En om deze vlakken volkomen kwyte te raken, was het dat vele wysgeren zig in alle by hen bekende verborgenheden deden inwyen. Ja, uit deze zelfde bron zyn ook die lichamelijke onthoudingen voortgekomen, welke men dagt invloed op de ziel, en het herstel van derzelver oorspronklyke zuiverheid te hebben. Alle welke dingen verklaart moeten worden uit de stoffelyke denkbeelden, door de ouden aan de menschelyke ziel gehecht, gelyk wy te voren aanmerkten. Hier van daan was het ook dat de onheilge, of de zulke die niet waren ingewyt, in het onderaardsche ryk in slyk en drek zouden moeten omwroeten, dat is eene veel moeielyker zuivering ondergaan, dan die gene welke door hunne inwyng in dit leven zig reeds hadden gereinigt (b).

Reinigen in de verborgenheden gebruikelijk.

Welke menschen nu volgens de leer der verborgenhe-

(a) WARBURTON II, 208 en volg.
(b) MOSHEM. ad Cudworth. Tom. II, 1048.

*De zesde
Eneide
schetst de
leer der
verborgenbeden.*

heden op een toekomstend geluk hopen konden, of straffen moesten verwachten, en eindelyk welke bepalingen in de toekomstige uitdeling plaats hadden, vind men nergens zo breedvoerig en naaukeurig verhandelt als in de zesde Aeneide van VIRGILIUS, welk dichtstuk eene eigenlyke nederdaling tot het ryk der doden, zo als dezelve in de verborgenheden gebruikelyk was, afschetst (a). De toekomstende plaatsen van beloningen en straffen zyn drierlei, een vagevuur of plaats der reiniging, eene eigenlyke hel, of plaats van finerte, en eindelyk de gelukkige velden, voor de zalige zielen geschikt. Het vagevuur was voor zelfs-moordenaren, buitensporige minnaars, eierzuchtige krygslieden, en eenige anderen, van dewelke de rede, waarom zy juist hier moesten belanden, niet zeer gemakkelyk valt te bepalen. Tot den Tartarus wierden veroordeelt geheime schelmen, welke de straffen der wetten op de waereld hadden weten te ontduiken, ongodisten, verachters van, en spotters met heilige zaken, verraders van hun vaderland, echtbrekers, bloedschendige, en eindelyk overtreders van zulke plichten, welke, hoewel in de menschelyke natuur gevestigd, niet behoorden tot de zorg en bepalingen van burgerlyke wetten; by voorbeeld alle, welke de natuurlyke liefde jegens ouders en bloedverwanten niet gekent of geoefent hadden, gierigaarts, welke met de schatten die zy bezaten de behoeftens hunner medemen-

(a) Dit word in het eerste deel van WARBURTON Godd. zend. van Mozes uitvoerig geleerd, en naaukeurig bewezen.

menschen hadden geweigert te hulp te komen. Eindelijk onder de bewoners der gelukkige gewesten was de eerste plaats geschikt voor wetgevers, en stichters der maatschappijen, de tweede voor beminnars van hun vaderland, en die voor het zelve den dood hadden ondergaan, en de derde of laatste voor uitvinders van nuttige kunsten en wetenschappen.

Hoewel deze bepalingen van geluk en ongeluk over 't geheel genomen vry redelyk kunnen genaamt worden, vinde ik echter hier geene beloningen voor de ^{Enkele} stille, en op de waereld onberoemde ^{deugd} deugd, daar echter by de inwyningen wel vooral op een heilig levensgedrag wierde aangedrongen, gelyk wy zo even ^{krigt} ^{geensints} ^{de hoogste} ^{belonin-} ^{gen.} zagen. Misfchien heeft Virgilius alleen treffende carakters voor zyn heldendicht geschikt geoordeelt. Of, (en dit koomt my wel het waarfchynlykst voor), men moet hem verklaren uit het by alle minder befchaafde maatschappijen eertyds aangenomen denkbeeld, dat het verfchil namentlyk van rang en beroemtheid, in deze waereld plaats hebbende, zynen invloed ook uitftrekt op de toekomstige bedeling (a). Het was alleen Socrates, welke de innerlyke waarde der deugd zo wel kende, dat hy dezelve in het toekomende leven even grote beloningen toekende, zonder onderscheid waar ze gevonden wierde, en welke de zedelyke plichtsbetrachting die vergelding dede hopen, welke men eertyds alleen voor helden en beroemde mannen dacht bewaart te zyn. Maar van deze leer zal ik ter zyners plaats nader handelen.

Nu

(a) Zie de eerste afdeling.

*Overgang
tot de ei-
genlyk ge-
zegde wys-
geren.*

Nu ga ik over tot de eigenlyk genoemde Griek-
sche Wysgeren, welke een min of meer uitgebreid
zamenstel van de natuur, God, en de ziel der men-
schen hebben gevormt en voortgeplant.

*Moeilyk-
heden wel-
ke de uit-
legging
bunner be-
grippen
verzellen.*

Maar hier neem ik eene zeer moeielyke taak op
my. Denkbeelden en stelsels te ontwarren, welke dik-
werf zo weinig zamenhangen, dat ze door de uitvin-
ders zelfs op zeer losse schroeven gestelt, en zelfs
niet altyd op dezelve wyze worden voorgedragen!
Want, dat dit het geval was der oude Wysgeren,
wanneer zy over den staat der menschen hier namaals
redeneerden, zal straks genoegzaam blyken (a). En
waarlyk, die doolhof van verschillende gevoelens en
onzekere leerstelsels is zo groot, dat men nooit de
kracht der verklaring van den Apostel PAULUS ster-
ker zal gevoelen, dat het namentlyk Jesus Christus
is, die het leven en de onverderflykheid heeft aan
den dag gelegd (b), dan, na die oude scholen, en der-
zelver vlottende begrippen te hebben doorwandelt.
En dit wil ik tot myne eigene verontschuldiging heb-
ben aangemerkt, indien er gapingen en duisterheden
na deze myne verhandeling mogen overschieten.

*Deze wor-
den nog
groter,
wanneer
men de
tweederle
leer in
overwe-
ging
neemt.*

Nog groter word deze zwarigheid, daar vele onder
de oude Wysgeren twee leerstelsels hadden, waarvan
het eene voor het volk en den staat, maar het andere
voor byzondere leerlingen en aanhangeren geschikt
was. Het was immers by de Grieken gevaarlyk, denk-
beel-

(a) Rem gratam promittentium magis quam probantium. SENECA Epist. 102.

(b) 2 Timoth. I, vs. 10.

beelden, welke den openbaren godsdienst omverre wierpen of ondermynden, openlyk voor te stellen, gelyk ik te voren heb bewezen. In het betoog dezer tweederleie leer der oude Wysgeren is niemand breedvoeriger dan **WARBURTON**, dog hy beschouwt ook volgens zyne gewoonte alles uit het oogpunt dezer eens aangenomene stelling, in zo verre, dat hy dezelve by alle oude Wysgeren, Socrates alleen uitgezonderd, denkt aan te treffen. Gaarne wil ik met den uitmuntenden man geloven, dat vele onder hen anders dachten, dan zy in 't openbaar spraken, en dit is ons onder anderen door Brucker breedvoerig getoont. Dog alle tegen elkander aanlopende gevoelens, welke men somtyds by denzelfden Wysgeer aantreft, tot deze tweevoudige leer te betrekken, schynt my niet nodig te zyn, daar de dobbering van twyfelingen, welke een leerstuk op onzekere, ja valsche gronden rustende, natuurlyk medebracht, zig buiten dien gemakkelyk en zeer ongedwongen laat verklaren.

Eer ik verder ga, wil ik hier nog eenige aanmerkingen ter neder stellen, welke dienen zullen ter opheldering en beter verstand der leerstelsels van elk Wysgeer in 't byzonder.

I. De meeste, zo niet alle Grieksche Wysgeren, ook dezulke, welke op de stelligste wyze over een toekomstend leven hebben gesproken (a), waren ge-

Men moet niet alle verschiltende of tegenstrydige gevoelens tot die tweederleie leer brengen.

Voorafgaande aanmerkingen ter beter verstand der wysgerige stellingen.

Stoffelyk denkbeeld den door

te

(a) Ik moet hier Socrates uitzonderen, want deze liet zig over diergelyke zaken nooit uit, gelyk wy ter zynrer plaatse zien zullen.

*de Wysge-
ren aan de
ziel ge-
hecht.*

te hechten. Van deze begrippen heb ik te voren reeds iets gezegt, en men moet dezelve wel in 't oog houden, wyl er de denkbeelden van een toekomenden staat zeer door kunnen worden opgeheldert. Het is ten overvloede bekend, dat dit leerstuk van de stoffelykheid der ziel zelfs in de oude Christelyke kerk is doorgedrongen, en van vele onder de zogenaamde Oudvaders is voorgestaan en geloofd geworden. Ja, het is zeer duister, of wel een enkel oud Wysgeer, Plato zelfs, de fynste en scherpzinnigste van allen niet uitgezondert, van onlichamelyke wezens in een eigentlyken zin heeft gesproken. (a).

*Of de
zielsver-
huizing
met den
staat van
beloningen
en straffen
bestaan.
baar kon-
de zyn.*

II. De Grieksche Wysgeren (byzonderlyk Plato en zyne school) welke of van eene enkele voortduring der ziel na dit leven, of van een staat van beloningen en straffen spraken, hebben veelal te gelyk het stelsel der zielsverhuizing voorgestaan. Dog men zal zeggen, deze zielsverhuizing konde immers onmogelyk bestaan met den staat van beloningen en straffen, en vooral niet met een toekomend leven, het welke van de huishouding van deze waereld of van dit leven geheel was afgezondert. En dus zal het besluit zyn, dat hier eene openbare tegenstrydigheid moet plaats hebben. Ook is by velen de onbestaanbaarheid dezer twee stellingen zeer in 't oog lopende, waarom dan by voorbeeld de Indiaansche Braminnen van de uiterste ongerymdheid worden beschuldigt, daar zy, de zielsverhuizing lerende, echter de ongelukkige weduwen

aan-

(a) MOSN. ad Cudworth. Tom. I. p. 24.

aanzetten om zig op de houtftapels harer overledene mannen te doen verbranden, en dat wel met oogmerk om hen in de andere waereld te volgen en te dienen (a). Maar wat zal men van de Griekfche Wysgeren denken? Zyn zy zig zelven zo ongelyk geweest, dat ze twe ftellingen hebben byeen gevoegt, van welke de eene de andere omverre ftoot, en wel zo, dat deze onbestaanbaarheid zonder diepe redeneringen of fchrandere betogen bemerkt word. MOSHEIM denkt de zwaarigheid weg te nemen, wanneer men de verhuizingen, van welke de Wysgeren fpreken, enkel van het edele deel, of de denkende ziel verftaat, terwyl het andere, het Idolum, of de zitplaats der zinnen na dit leven wierde beloont of geftraft (b). Maar, hoewel dit antwoord in den eerften opflag vry aannemelyk moge voorkomen, gaat het echter niet door. Want zo de Griekfche Wysgeren, welke de zielsverhuizing ftelden, eenen toekomenden ftaat van beloningen en ftraffen geloofd hebben, moest die zekerlyk gelegen zyn in de verfchillende, of meer dan min gelukkige bedeling, welke de ziel in eene nieuwe woonplaats, dat is in een ander lichaam, te beurte viel. En dus moeten de aanftaande beloningen en ftraffen (geftelt zynde, dat de Griekfche Wysgeren dezelve hebben geleert) zekerlyk betrokken worden tot het *redelyke* deel, wyl dit de verhuizingen onderging, en niet op het zinnelyke, of het

(a) PAUW Recherches fur les Americ. II, 213.

(b) MOSHEM. l. I. Tom. II, 1042.

het fyne bekleedzel der eigentlyke ziel, gelyk Mosheim gegist heeft. Maar deze gehele zaak is zeer duister, wyl het betwist word, of wel een enkel Grieksch Wysgeer de zedelyke zielsverhuizing geleert heeft, dat is zulk eenen toekomenden staat, waarin de voorzienigheid de ongelyke bedelingen van een vorig leven zoude te recht brengen; en of ze niet in tegendeel alle eene noodlottige of noodzakelyke verhuizing in hun hart hebben geloofd, hoewel ze de eerste by het volk uit staatkundige beginzelen voorstonden. Dit laatste gevoelen, het welk dat van Bischof WARBURTON is (a), doorgaande, is de gehele vraag overtollig, wyl eigentlyke beloningen en straffen, of dezulke, welke opzicht hebben op een wetgever en op redelyke wetten, door zulk eene noodlottige of noodzakelyke verhuizing worden omverre gestoten.

Dog dit zelfde moeielyke verschilpunt zal naderhand in de behandeling der gevoelens van Pherecydes, Thales, en andere Wysgeren wederom voorkomen, en alsdan breder worden verklaart.

De toekomende staat kan op tweederleie wyze worden verstaan.

Uit het gezegde word reeds gedeeltelyk opgeheldert de III. Aanmerking, welke ik in 't verklaren der gedachten der oude Wysgeren wil hebben in 't oog gehouden; namentlyk, dat men den toekomenden staat, volgens hunne denkwyze, op tweederleie wyze kan begrypen, of als eene enkele voortduring, welke uit den aart en natuur der ziel van zelfs volgen moest, zonder opzicht op beloningen of straffen hier namaals te ho-

(a) Godd. zend. van Moses II, 207.

hopen of te vrezen, of als een zedelyk gevolg van het gedrag der menschen na dit leven. Tot de dryvers der eerste stelling kan men brengen alle dezulke, welke onze ziel voor een afgescheurt deeltje der Godheid hielden, en by dewelke wel de zelfstandigheid der ziel, maar niet de *menschelyke* ziel onsterfelyk was, daar ze leerden, dat dezelve natuurlyk moeste wederkeren tot het wezen, waarvan ze was genomen.

IV. Moet ik hier nogmaals aanmerken dat de Griek- ^{*Volksbe-*}sche Wysgeren, en vooral de school van Pythagoras ^{*grippen*} en Plato, van den toekomenden staat sprekende, zig ^{*door de*} veelal bedienden van de begrippen en namen, welke ^{*wysgeren*} ze by het volk vonden aangenomen. ^{*aangenomen.*} Waarom ik dan in 't vervolg niet zal behoeven te herhalen, het geen ik hier boven reeds van deze volksdenkbeelden hebbe gezegd.

V. Eindelyk zal het niet nodig zyn alle scholen der ^{*Het zal*} Grieksche wysbegeerte te onderzoeken. Velen, ja zeer ^{*niet nodig*} velen kunnen wy voorbygaan, die, of de slooping van ^{*zyn de ge-*} den *gehele mensch* by den dood leerden, of stelden, ^{*voelens*} dat de ziel aanstonds wederkeerde tot de zelfstandig- ^{*van alle*} heid, waaruit ze volgens hunne begrippen genomen ^{*Wysgeren*} was, zonder eenig verder uitzicht op beloningen of ^{*te onder-*} straffen. ^{*zoeken.*}

Twe waren de Grieksche hoofstecten, de Ionische ^{*Verdeling*} namentlyk, en de Italische. De eerste begint, volgens ^{*tuschen*} het algemeen gevoelen, met Thales. De onderdelen ^{*de twee*} zyn de Socratische, Cyrenaischen, Academischen, ^{*Grieksche*} Peripatetischen, Megarischen, Cynischen, en eindelyk ^{*hoofstec-*} de Stoicynen. Van de Cyrenaischen, van dewelke de ^{*ten.*}

hoffelyke Aristippus het hooft, en Theodorus en Euhemerus de voornaamften waren, valt niets te zeggen. Deze fchool bestonde uit godlochenaren, en van hunne gedachten van 's menfchen ziel weten wy zeer weinig, althans wy vinden in 't geheel niet dat ze over den toekomenden ftaat hebben geredeneert. Aristoteles, het hooft der Peripatetifchen, leert de fterfelykheid der ziel klaar genoeg; daar echter de gevoelens van dien Wysgeer op verfchillende wyzen worden uitgelegt, zal beneden iets nader van hem worden gezegt. Van de ftellingen der Megarifche fchool, waar van Euclides, die yverige leerling van Socrates, het hooft was, is ons bykans niets bekend, en de weinige ftellingen, door de Ouden tot ons overgebracht, kunnen, volgens het gevoelen van Bayle, met geen mogelykheid worden ontwart. Waaruit dan volgt, dat er ook niets te melden valt van de gevoelens dezer fchool omtrent den toekomenden ftaat der menfchen, indien zy al denzelven mochte geloof en geleert hebben. Even hetzelve kan men, wat dit ons onderwerp betreft, van de Cynifchen zeggen. Ook maakten dezen eigentlyk geen byzondere fchool uit, welke kenmerkende ftellingen dreef, maar onderscheidde zig voornamentlyk in het uiterlyke levensgedrag, het welke zy na zekere by hen aangenóme regels inrichteden; en ze hebben ons verder niets nagelaten dan eenige zedelyke fpreuken, welke geene de minfte betrekking op de hoofdzaak dezer verhandeling hebben.

*Welke
wysgeren*

Dus fchiet hier, behalven het hooft der fchool of Thales, zelfs niemand over behalven Socrates en Plato,

to, met zyne Academisten. Van Aristoteles en de Stoïschen moet echter ook iets worden gezegd, wyl, gelyk ik straks reeds omtrent den eerstgenoemden aanmerkte, men over hunne gevoelens zeer getwist heeft.

De tweede hoofd- of moederschool, te weten de Italiaansche, is door Pythagoras gesticht. Voorts heeft zy tot takken de Electische, Epicurische, en Pyrronische secten. Het stelsel der Eleatischen liep, zo wy de getuigenissen van anderen mogen geloven, (want van hen zelfs hebben wy geene Schryvers) op ongordistery uit. Verder vinden wy niet dat deze menschen zig veel met zielkundige beschouwingen hebben opgehouden, dan alleen, dat Democritus, een der voornaamste meesters dezer secte, oordeelde, dat de ziel uit ondelen was t'zamengevoegt, en deszelfs flopping na den dood ronduit stelde (a). De Heraclitische leertrant is zo duister, dat ze door de Ouden zelfs niet wierde verstaan, daar derzelver hoofd verkoos alle zyne voorstellingen met leenspreukige, raadzelachtige, en weinig bekende woorden te omzwachtelen. Het schynt echter genoegzaam te blyken, dat Heraclitus zelfs de menschelyke ziel voor een afgezonderd deel der Godheid hield, en stelde, dat dezelve straks na den dood van het lichaam tot haren oorsprong wederkeerde. Want wy lezen niet, dat hy van verhuizingen en omdolingen sprak (b).

Wat

(a) CICERO Tuscul. Disp. I, 11. PLUTARCH. plac. philos. : IV, 7.

(b) BRUCKER Tom. I, p. 1222.

Epicurus. Wat Epicurus betreft, niets is bekender, dan dat hy leerde, dat de ziel, als uit ondeeltjes (*atomi*) bestaande, hoewel niet vernietigt, echter met het lichaam ontbonden en verstrooit wierde, zo dat de gehele mensch by den dood ophielde te bestaan.

Pyrrho en de Sceptischen. De Pyrrhonischen of Sceptischen eindelyk waren afstammelingen van de Eleatischen, hielden zig alleen bezig met te ondermynen en omverre te werpen het geen anderen zochten op te bouwen, en hadden zelfs eigentlyk geen wysgerig stelsel.

Uit deze korte beschouwing der Italische school blykt, dat dezelve zeer ras zal kunnen worden afgehandelt, wyl, behalven Pythagoras en eenige weinige anderen, welke tot zyne navolgeren gemeenlyk gebracht worden, niemand over de bestemming der menschen na dit leven iets zekers of verstaanbaars, voor zo verre wy weten, geleert heeft.

Aanmerking over de Wysgerige Stelsels in 't algemeen. Elk, wie deze wysgerige stelsels, onder de Grieken ingevoerd, over 't geheel beschouwt, zal zekerlyk in verzocking komen om te geloven, dat ze meer kwaad dan goed in de waereld hebben gewrocht. Die spitsvinnigheid in 't redekavelen, welke den Griekischen volkeren zo byzonderlyk eigen was, heeft de meeste Wysgeren onder hen in hunne eige fyn uitgesponne redeneringen verwacht, tot dat zy eindelyk alle grondslagen van natuurlyken godsdienst en zedekunde omver wierpen, zonder eenige andere genoegzame steunsels van deugd en hoop in derzelver plaats te kunnen stellen. Ook is het myns bedunkens onbetwistbaar, dat ze door deze verfynde dwaasheden eerst de zeden

den van hun eigen vaderland, en naderhand ook die der Romeinen hebben bedorven. Dog de natuurlyke voortgang der menschelyke vermogens en denkwyze, wanneer ze aan zig zelve word overgelaten, leert, dat twyfelary en ongodsdienstigheid onmiddelyk en overal op grove onkunde volgen. En de ondervinding getuigt ook, dat dit zal, niet alleen by elk byzonder mensch, maar zelfs by gehele volkeren plaats hebben; ten zy het Gode behage (gelyk het hem dan ook goedgunstig behaagt heeft) onze zedelyke opvoeding, wanneer wy tot dien trap gekomen zyn, op eene onmiddelyke wyze, of door eene byzondere openbaring te besturen en te bevorderen.

De eersten onder de Grieken (of ten minsten onder die volkeren, welke Grieks spraken) die, zo veel wy weten, over de natuur der ziel geredeneert, en stellingen, van de boven afgeschetste volksbegrippen onderscheiden, gedreven en voortgeplant hebben, zyn THALES, de stichter der Ionische school, en ook volgens het algemeen gevoelen de vader van de eigentyke Griekische wysbegeerte, en PHERECYDES, afkomstig van Syrus, een eiland tot de zogenaamde Cycladen behorende. Deze mannen worden gemeenlyk geloofd tydgenoten te zyn geweest, en moeten omtrent de Babylonische gevangenis hebben geleefd. Ik heb dezelve hier byeen gevoegt, niet zo zeer wegens die gelyktydigheid van hun leven, als om de overeenkomst hunner wysgerige stellingen, in zo verre ze 's menschen ziel betroffen. Niemand moet hier echter een volkomenen en zekeren uitleg van dezel-

*Gedachten van
Thales en
Pheresydes.*

ve verwachten. Want, wat Thales betreft, BRUCKER en anderen klagen met recht over de allerdikste duisternissen, waarmede de begrippen der oude Ionische secte, van welke hy de insteller word gehouden, zyn bedekt. En van zynen tydgenoot Pherecydes weten wy nog minder. Suidas verhaalt uit een oud Schryver, (a) dat hy de geheime schriften der Feniciers bezeten heeft, zonder voor 't overige een meester te hebben gehad. Men zoude hier uit kunnen opmaken, dat deze geschriften de voornaame bronnen zyner stellingen geweest zyn. Maar welke leer die geheime boeken mogen hebben bevat, hieromtrent kan men gene gisfingen maken, die eenigfints gegrond zyn. Voor 't overige getuigen de Ouden, dat hy ook zyne leer heeft voorgedragen met die zelfde duisterheid van woorden, en raadzachtige spreuken, in welke de godsdienstige stelsels door het Oosterschen Egyptisch Priesterschap van alle tyden zyn omzwachtelt geworden (b).

De plaat-
fen der
oude
schryvers
omrent de
leer van
Thales en
Pherecydes
worden by-
een verza-
melt.

DIOGENES LAERTIUS (c) verhaalt, dat er zommige waren, welke Thales hielden voor den eersten invoerder van het leerstuk der onsterfelykheid onzer ziel, en PLUTARCHUS (d) zegt dat Thales de eerste was, welke leerde dat de ziel een eeuwig bewegend of van zelfs bewegend wezen is.

Maar CICERO (e) getuigt, dat, zo verre de oude ge-

(a) In Pherecydes.

(b) CLEMENT ALEXANDR. Strom. V., 676. ARISTOT. Metaph. XII, 4.

(c) Lib. I, Segm. 24.

(d) Placit. Philos. IV, 2.

(e) Disput. Tuscul. Lib. I, cap. 16.

gedenkschriften konden reiken, Pherecydes voor alle anderen gestelt had, dat de menschelyke ziel *altoosdurende* was, hoewel het, volgens de aanmerking, welke hy er op volgen laat, te denken zy, dat anderen voor dien Wysgeer het zelfde reeds gestelt hebben. Voorts verklaart HESYCHIUS MILESIUS (a), dat Pherecydes de eerste was, welke de *zielsverhuizing* dreef. En eindelyk verschilt MAXIMUS TYRIUS (b) weer van alle deze Schryfveren, zeggende dat Pythagoras de eerste leeraar der onsterfelykheid was.

Dan, deze getuigenissen, hoe zeer zy onder elkan- deren verschillen omtrent den eersten invoerder van de leer der onsterfelykheid, en der zielsverhuizing, komen echter hier in overeen; dat dezelve onder de *Grieken* moet worden gezocht. Maar HERODOTUS (c) is het weer met hun allen oneens, daar hy denkt dat de oudste sporen van die wysgeerte niet in Griekenland, maar in Egypte te vinden zyn. En eindelyk zyn het, volgens PAUSANIAS (d), noch de Grieken, noch de Egyptenaren, maar de Chaldeen en Indianen, welke voor alle andere volkeren de ziel voor *onsterfelyk* hebben gehouden.

Wanneer men nu alle deze plaatsfen by een voegt, *Wat uit
dezelve
kan wor-
den beflo-
ten.*
blykt er uit:

I. Dat men het gansch niet eens was, waar de eerste oorsprong van de leer der *onsterfelykheid* en *zielsverhuizing* moest worden gezocht.

II.

(a) Apud SUIDAM I. cit.

(b) Differt XXVIII.

(c) Lib. II, cap. 123.

(d) In Mesfeniac. p. 277.

II. Dat men het stelsel van *onsterfelykheid* en *zielsverhuizing*, zo als het by de Grieken, Egyptenaren, Chaldeen, en Indianen was ingevoerd, voor een en het zelfde heeft gehouden.

III. En vooral dat die Schryveren van *altoos voortduren* der ziel, *onsterfelykheid* en *zielsverhuizing* spreken, als van denkbelden welke of geheel niet verschillen, of ten minsten zeer naauw aan elkanderen verknocht zyn.

Wy zullen ons nu niet inlaten in de oplossing der eerste zwarigheid, of in die allermoeielykste naspeuring, waar de eerste oorsprong van het leerstelsel der zielsverhuizing moet worden gezocht. Bekent is het, dat het zelve door het gehele Oosten en Egypte was aangenomen, en dat wel zedert onheuchelyke tyden. Waarom dan ook de eerste uitvinders voor altoos door de dikste duisternissen der Oudheid blyven bedekt. Maar de rede, waarom de Grieken de eerste bronnen dezer leer in hun eigen land dachten aan te treffen, moet gezocht worden in die uitnemende volksverwaantheid, welke zelfs de beste Schryvers besmet heeft, en welke hen dede lochenen van anderen iets te hebben geleert. Dit ging zelfs zo verre, dat zy niet wilden geloven, dat de Wysgeerte der *Barbaren* ouder was dan de hunne (a).

Hoe men
de gevoe-
lens van
Thales en
Pherecy-
des om-

Dog wat zal men nu eindelyk uit de bygebrachte getuigenissen, omtrent de gevoelens van Thales en Pherecydes opmaken? Zeker is het, dat men dezelve niet dus kan verstaan, (hoe zeer deze ook de aange-

no-

(a) DIOGEN. LAERT. Prooem. § 3.

nomene verklaring is) dat deze Wysgeren de eerste waren, welke een leven na dit leven, of eenen toekomstenden staat stelden; want dit was reeds van de oudste tyden in Griekenland zo wel als in alle andere gewesten der waereld, volgens het geen wy te voren betoogden, de algemene, of de doorgaande volksleer.

De ware verklaring is dan deze: *Thales en Pherecydes waren de eersten, welke de eigentlyke eeuwigheid der ziel, en de daar mede verbondene zielsverhuizing, onder de Grieken leerden, en door wysgerige redenkavelingen zochten te bewyzen.*

Maar welke was nu die eeuwigheid der ziel volgens hunne denkbeelden? Ik antwoorde; zy hielden het daar voor, dat de ziel een afgescheurt of afgezonderd deel der Godheid zelve was, en zyn de eerste onder de Grieken geweest, welke de leer van het eene wezen, waartoe de menschelyke ziel ook behoorde, hebben voorgestaan (a).

Deze godloze stelling heeft zo veel opgang gemaakt, dat *onsterfelykheid*, in een wysgerigen zin genomen, dezelve in volgende tyden zeer dikwyls insloot. En niets anders wil Ciceró zeggen, wanneer hy getuigt, dat Pherecydes de eerste was, welke leerde, dat de ziel *eeuwigdurend* is; en dien zelfden zin moet men ook aan de woorden van Plutarchus geven, wanneer

(a) God of Jupiter was volgens Pherecydes de *Aether purus*. BRUCKER I, 985, waaruit dan volgt, dat de ziel een gedeelte van dezen aether was, gelyk Pythagoras, welke voor zyn leerling gehouden word, ook stelde, zo als wy ter zynner plaatse zien zullen. En dit denkbeeld kwam met de oude volksbegrippen, van welke wy te voren spraken, volstrekt overeen.

neer Thales voorkomt als de eerste die de ziel een *altoos* of *van zelfs bewegend* wezen noemde (*a*). Ik wil deze verklaring voor de myne niet opgeven, wyl ze reeds door BUDDEUS (*b*) en anderen voorgesteld, en door WARBURTON met zeer groten toetsel van geleerdheid is aangedrongen (*c*), dog echter zal ik dezelve staven met eenig nieuw bewys, getrokken uit de eigentlyke betekenissen der woorden, door de Ouden hier gebruikt (*d*).

Of die stelling door
hen zelven
is uitgedacht.

Of nu dit stelsel, waarvan wy spreken, door de Grieken zelfs is uitgedacht, of wel van anderen, en in 't byzonder van de Egyptenaren overgenomen zy, valt gansch niet gemakkelyk te bepalen. WARBURTON denkt het eerste gevoelen te kunnen bewyzen, en geeft zig zeer vele moeite om de Egyptenaren van deze slechte begrippen vry te pleiten (*e*). Maar IAMBlichus (*f*) getuigt met ronde woorden, dat ook dat

(*a*) Zie de boven aangehaalde plaatsen.

(*b*) Thes. de Atheismo & superst. p. 150. Ed. Lulofs.

(*c*) Godd. zend. van Moses II, 314 en volg.

(*d*) Cicero zegt ter aangehaalde plaats, dat Pherecydes de eerste was die stelde, dat 's menschen ziel *altoosdurend* (Sempiternus) was. Warburton haalt eene plaats van Donatus aan, uit welke blykt, dat het woord *Sempiternus* eigentlyk van de Goden word gebruikt, waaruit dan volgt, dat Pherecydes de ziel volgens Cicero voor Goddelyk verklaarde. LACTANTIUS drukt dit byna op dezelve wyze uit, daar hy zegt, dat Pherecydes redekavelde de *aeternitate animarum*. LACT. D. Instit. *aeternus* en *sempiternus* komen van *aevum*, een woord, dat volgens CENSORINUS, een zeer goed kenner van godgeleerde spreekwyzen, betekende, het geen zonder oorsprong en zonder einde was, het geen altoos bestaan zoude, gelyk het altoos bestaan hadde. CENSORIN. de die natal. c. 16. SERVIUS, mede een zeer goed letterkundige, ad *Aen.* VI. *Aevum* (zegt hy) *propriè aeternitatis est, quod non nisi in Deos venit*. Het *αἰτεκνῆδεν* (van zelfs bewegende) van Thales moet verklaart worden uit de plaats van CICERO Tusc. Disp. I, 23. *Quod semper movetur aeternum est*.

(*e*) Ter aangehaalde plaats.

(*f*) De Mysteriis Sect. VIII. c. 8.

dat volk de ziel voor een afgescheurt deeltje der Godheid hielde, en het zelve geven Porphyrius en andere mede niet onduidelijk te verstaan (a). Men moet echter bekenen, dat de begrippen der oude Egyptenaren omtrent dit stuk zo duister, ja zelfs tegenstrydig zyn, dat ik liefst met MOSHEIM zoude geloven, dat niet alle Wysgeren en Godgeleerden onder dat volk een en het zelfde stelsel gevolgt hebben (b).

Daar het nu genoegzaam bewezen is, dat Pherecydes en Thales de zielsverhuizing stelden, en de ziel zelfs hielden voor een afgescheurt deel der Godheid, zoude men hieruit eenigzints by gevolgtrekking kunnen opmaken, welke hunne denkbeelden waren, omtrent derzelver staat na dit leven. Want stellige plaatsen, welke hunne gedachten onmiddelyk verklaren, ontbreken ons. Maar een gedeelte der Godheid zelfs schein zekerlyk niet vatbaar voor beloningen of straffen te moeten worden gehouden, althans, wanneer men die woorden in eenen volstrekten zin neemt. Misschien hebben zy gestelt, dat der ziel finetten en vlakken door mededeling van een onrein lichaam bybleven, en dat deze, naar mate zy groter of minder waren, de verhuizing en omwentelingen moeilyker of gemakkelijker, langer of korter konden maken, vóór en aler dezelve tot het wezen, waarvan ze genomen waren, wederkeerden. Het is ook mogelijk, dat zy den

Dan van de Egyptenaren ontleent.

De gedachten van Thales en Pherecydes over den toekomstigen staat zyn duister.

(a) JABLONSKI Panth. Aegypt. I, cap. 2. § 12.

(b) MOSH. ad Cudworth I, 366. Zie ook BRÜCKER Hist. Crit. Phil. Tom. I, 293, 287, 297.

den mensch twee zielen toefchreven, van welke de eene zinnelyk, en de andere redelyk was, volgens de denkbeelden, by Homerus reeds te vinden, en hier boven aangehaalt (a). Maar van dit alles, zeg ik nog eens, kunnen wy, by gebrek van genoegzame berichten, niets stelligs verzekeren.

Pythagoras.

Nu zoude ik, wilde ik volgens de gewone order der Griekfche scholen, hier boven gemeld, voortgaan, tot de Socratifche wysbegeerte moeten koomen. Maar wyl de zo evengenoemde Pherecydes, volgens het algemeen gevoelen, de onderwyzer van Pythagoras geweest is, en deze ook, zo als ftraks blyken zal, gelykfoortige begrippen heeft voortgeplant, heb ik het meer gefchikt geoordeelt hem hier aanftonds te laten volgen.

Groote zwaarigheden, welke de ontwikkeling van zyne leer vervellen.

Maar het geen ik te voren aanmerkte, omtrent de dikke duisternissen, waarmede de leerftelfs der oude Wysgeren over 't algemeen omringt zyn, is op niemand meer toepasfelyk dan op Pythagoras. Alles wat dien ongemenen man betreft, is aan twyfelingen onderhevig, en men heeft niet alleen over zyne ftellingen getwift, maar ook over zyn vaderland, levensloop, reizen, den tyd in welken hy bloeide; eindelyk, niets word van hem algemeen geloofd, dan dat hy eens geleefd heeft. Men kan zonder te veel te zeggen verzekeren, dat zyn echte ftelfel met hem zelfs is verloren. Ja Lyfis, een zyner leerlingen, verklaart,

(a) Van deze *vlakken der ziel* zal naderhand by de Wysgeerte van Plato worden gehandelt.

klaart, dat er toen reeds waren, welke, zig valschelyk ^{Rede hier} voor Pythagoristen uitgevende, hem stellingen op- ^{van.} drongen, die hy niet gehad hadde, en betuigt er by, dat wat hem zelfs betreft, hy geenfints gezint is om aan iemand de ware beginselen zyns meesters te openbaren (a). Het zelfde bericht ons ook PORPHYRIUS, in het leven van Pythagoras, er by voegende, dat niet alleen deze Lyfis, maar ook alle andere zyner leerlingen allerzorgvuldigst acht gaven, dat er niets van onder 't gemeen wierde verspreid. En hierom was het, dat de oude Pythagorische school niets in geschrifte uitgaf, maar alles by mondelinge overleveringen wierde voortgeplant; welke overleveringen zekerlyk volgens den algemenen regel minder geloof verdienden, naar mate zy verder van de eerste bron af waren. Hier van daan dan ook dat wonderbare en raadzelachtige, het welke de Pythagorische wysgeerte zo zeer kenmerkt, en dat bykans altoos zaken, op overleveringen rustende, verzelt. Vooral moet men deze aanmerking toepassen op 's mans geheime onderwyzingen, welke slechts by zeer weinigen berusteden, en dus te gemakkelijker konden worden vervalscht. Want wy zullen zo aanstonds zien, dat Pythagoras, zo wel als de meeste andere Priesteren en Wysgeren der oudheid, zyne ware gevoelens enkel aan zeer gevorderde en beproefde leerlingen ontdekte.

Niemand zal dan na dit betoog vorderen, dat wy ^{De gedachten van} hier het echte stelsel van Pythagoras zelfs voordra- ^{Pythagogen.}

(a) Epist. Lyfid. in Opusc. Myth. Galaei 736.

*ras zelfs
zyn onver-
klaar-
baar.* gen. Men zal zig moeten vergenoegen met eene korte verhandeling over de leer van die Wysgeren, welke zig Pythagoristen noemden, en deze zelfs zal hier en daar, by mangel van genoegzame getuigenissen, gebrekkig moeten blyven.

Maar voor en aleer wy tot de denkbeelden dezer school, over den staat der menschen na dit leven, overgaan, zullen de begrippen, welke dezelve van God en de ziel voedde, vooraf dienen te worden ontvouwt.

*Het opper-
ste wezen
der Pytha-
goristen.* Het opperste Wezen was de *aether*, dat is eene zeer verfynde lucht, of zuiver licht, van eene vurige zelfstandigheid, hoewel van het aardfche vuur geheel onderscheiden (*a*). Van dezen aether hebben wy te voren reeds iets gezegt, en aangemerkt, dat Homerus denzelven gekent, en in zyne gedichten heeft ingevoerd. Men hielde dit wezen eigentlyk voor stoffelyk, hoewel de stoffe zelfs, volgens de begrippen, te voren aangehaalt, in de wysgerige taal der Ouden *onlichame-lyk* genoemd word, en het was, volgens het uitdrukelyke getuigenis van CICERO (*b*), door de gehele natuur verspreid, en bezielde dus het geheelal (*c*).

. Wie ziet niet hoe na dit aan de zogenaamde Spinofistery grenst, en hoe gemakkelyk dus de overgang is van dit stelsel tot eene volslage godlochening. En alhoewel er geen latere Schryveren ontbreken, welke
Py-

(*a*) BRUCKER Hist. Crit. Phil. Tom. I, 1076.

(*b*) De Natura Deorum I, 9.

(*c*) Dus in dit opzicht onderscheiden van den *aether* der oudste Dichteren, welke denzelven alleen in het hoogste gedeelte des hemels plaatsten.

Pythagoras veel gezonder denkbeelden willen hebben toegeſchreven, ſpillen deze echter hierin hunne moeite te vergeefs (a).

Voorts was de ziel, volgens de Pythagoriſche be-^{Meervon- digheid der men- ſchelyke ziel.} grippen, overeenkomſtig met de aloude leer, van welke wy te voren ſpraken, redelyk of onredelyk. Het redelyke deel wierde, in navolging van de reeds voor lang ingevoerde taal, *Φρην* genaamt, en het andere, dat is de zitplaats der zinnelyke gewaarwordingen *θυμος*. Ja LAERTIUS en PLUTARCHUS (b) verhalen ons, dat Pythagoras er nog eene derde zelfſtandigheid by voegde, welke in zyne taal *νοϋς* genaamt wierde, en welke men ook voor minder edel hield.

De redelyke ziel kwam uit den hemel, of uit de ^{Van waar de redely- ke ziel kwam.} hoogſte plaatſen der waereld, om lichamen te bewo- nen, gelyk PLOTINUS in een boek, over deze ſtof- fe geſchreven, heeft zoeken te betogen (c). Maar of ze nu verder voor het zelfde wezen met God, of (het geen op het zelfde uitkooft) voor een afgeſcheurt gedeelte der Goddelyke zelfſtandigheid, volgens de Pythagoreers, gehouden moet worden, dan niet, valt, volgens veler gevoelens, niet zeer gemak- kelyk te beantwoorden. Daar evenwel dit onderscheid in de bepaling van den toekomenden ſtaat der men- ſchen van het uiterſte aanbelang is, dient er hier iets van te worden gezegt.

Py-

(a) MOSH. ad Cudv. p. 28. BRUCKER Tom. I, 1089.

(b) De Placit Phil. IV, 2. (c) KUSTERUS ad Iambli. vit. Pythag. n. 178.

Of Pytha-
ras onder-
scheid
maakte
tusſchen
God en de
ziel.

Pythagoras zelfs betuigde, volgens PLUTARCHUS (a), dat hy het zelfde onderscheid maakte tusſchen God en de ziel, als tusſchen het werk of het gewrocht, en den werkmeester. En hierom hebben vele onder de latere Schryverén, CUDWORTH, BUDDEUS, en andere zyne gedachten in een gunstiger licht zoeken te ſtellen. Dog de plaatsén, welke hier toe gebracht worden, behelzen enkel ſchoonschynende ſpreekwyzén, en ſpitsvinnige onderscheidingén; by voorbeeld, dat God niet de ziel is, gelyk men de lichtſtralen geen zon kan noemen, en diergelyke; en dus heeft CICERO zeer wel aangemerkt, dat Pythagoras met zyne leer van het eene wezen *God van een rukte en verſcheurde* (b). Eindelyk betuigt ons ook IAMBlichus zelfs met ronde woorden, dat de gezuiverde ziel ten laatſten God zelfs moeste worden, dat is, zy moeste wederkeren tot dat wezen, waarvan ze genomen of afgezonderd was (c).

Deze was dan de redelyke ziel volgens de denkbeelden der Pythagoreers. Wy willen nu niet herhalen, dat het er verre van daan ſchynt, dat dezelve het eerst door Pherecydes of Pythagoras zoude zyn voorgestelt, gelyk Warburton heeft zoeken te betogen.

De onredelyke ziel
van Pythagoras,

Maar om nu den ſtaat der menschen na dit leven wel te bepalen, moet men ook weten, welke de onredelyke of zinnelyke ziel dezer Wysgeren was. Deze

(a) De Placit. Phil. IV, 7.

(b) Discerpebat et dilacerabat Deum. CICERO de nat. Deor. I, 9. Zie ook LAERT. VIII, 28.

(c) In Aur. Carm. in f.

ze dan bestonde uit de hoofdstoffen der waereld (a), *en der Pythagorischen.* zo dat men dus de gehele mensch voor een kort za-menstelfel hield van alles, wat in de natuur wierde gevonden.

De redelyke ziel moest onsterfelyk zyn, en wel om deze rede, wyl het Goddelyke wezen, waaruit zy haren oorsprong hadde, onsterfelyk was (b). Maar de overige delen, den mensch uitmakende, waren sloping en verderf onderhevig (c).

Dit kortelyk vooraf gezegt zynde, zal men nu de vraag, welke denkbeelden de Pythagorische leer aan den staat der menschen na dit leven hechtte, gemakelyker kunnen behandelen. Het blykt, gelyk ik zo aanstonds zeide, dat de redelyke ziel geacht wierde ten laasten weder te keren tot het wezen, waaruit zy genomen was, dat is tot God zelf. Dit was zekerlyk een zeer natuuryk besluit uit de voorafgaande stelling. Dog van de redenen, waarmede deze leer bekleed wierde, zouden wy mischien meer kunnen zeggen, indien het boek van Porphyrius, over de hereniging der zielen geschreven, tot ons was gekomen (d).

Voor en aler echter de redelyke ziel tot dat geluk *Pythagorische zielsverhuizing.* konde geraken, moest zy vele lastige dolingen en ommevoeringen ondergaan. Wie weet niet dat Pythagoras de zielsverhuizing stelde? Dog aan den anderen kant is er ook veel over de rechte bepaling van dat leerstuk getwist, in welken twist ik my nu niet zal in-

(a) PLUTARCH. Plac. Phil. IV. 4. (b) DIOGEN. LAERT. VIII, 28.
(c) BRUCKER I, 1091. (d) KUSTER ad Iamblich. I. cit.

inlaten. Volgens het gevoelen van BRUCKER (a) koomt dit stelsel hier op neer: Er is maar een zeker gedeelte zielen (dat is redelyke zielen) van den geest der Waereld afgezondert. Deze zyn bestemt, om op zekere tyden lichamen te gaan bewonen, en na de sloping dezer lichamen (welke men voor gevangenisfen of kluisters van het Goddelyke deel hielde) keren zy door hare natuurlyke eigenschap weder naar boven, dat is na de hoogste lucht; of indien smetten en wonden, medegedeelt door de onzuiverheid des lichaams, het welke zy hadde moeten bewonen, dien hogen vlucht beletteden, daalt ze tot donkere en akeelige plaatsen neder, om aldaar de zuivering te ondergaan. Dog in beide gevallen moet ze, den noodlottigen tydkring omgelopen zynde, al wederom nieuwe lichamen betrekken. Deze latere woonplaatsen zyn meer of min edel, naar mate de ziel van te voren gekregene smetten gereinigt is. En deze ommewentelingen, of op een volgende lichaamsverwisselingen, duren zo lang, tot dat eindelyk het edele deel, of die afgezonderde Goddelyke zelfstandigheid, tot het wezen, waaruit zy genomen is, wederkeert, om er voor altoos te blyven.

Volgens dit plan hebben de meeste Schryveren de Pythagorische zielsverhuizing te gelyk als natuurlyk en als zedelyk beschouwt; *natuurlyk* namentlyk, in zo verre de zuivering, van welke hy sprak, een noodzakelyk gevolg was der smetten en vlakken; maar *ze-*
de-

(a) Tom. I, p. 1094.

delyk, wyl ondeugden, dat is zedelyke onreinheden die finetten veroorzaakten.

Maar deze verklaring der zielsverhuizing heeft ook zyne zwarigheden, wyl ze in alle delen geenfints op oude en echte bronnen kan worden gevestigd. En hierom denkt Gedachte van Warburton over de-
zelfde. **WARBURTON (a)**, dat die leer, volgens welke de zielsverhuizing tot *zuivering* geacht wierde te verftrekken, niet van Pythagoras, maar van Plato is. Hoewel nu ook dit gevoelen, wegens het gebrek aan oude echte Pythagoristen, niet kan worden bewezen, moet men nogthans toefaan, dat de latere Wysgeren, welke zig Pythagoristen noemden, de denkbeelden van anderen, en vooral die van Plato, met de oude fellingen hebben vereenigt, waaruit dan een mengzel geboren is, het welk door geene menfchelyke wetenfchap hedendaags uit elkanderen kan worden gezet. Waarom dan alle arbeid te vergeefs zyn zal, welke befteed word in het zoeken van de ware begrippen van Pythagoras zelfs. En om deze rede durf ik ook geenfints, met den zo evengenoemden geleerden Bifchop, het onderfcheid tufchen de geheime en openbare leer van Pythagoras ftellig verklaren, (of fchoon de zaak zelfs, dat hy namentlyk dusdanige twederleie leer gehad heeft, klaar genoeg is,) en met hem verzekeren, dat de Wysgeer, de voetftappen zyns meesters Pherecydes drukkende, de zedelyke zielsverhuizing, of de zulke, welke betrekking hadde op beloningen en ftraffen, opentlyk leerde, daar hy

(a) **WARBURTON II**, 220.

*Zyn gevoelens is niet klaar be-
wezen.*

hy echter de natuurlyke of noodzakelyke voor zig zelve geloofde (a). De plaatfen, bygebracht om dit onderscheid te vestigen, zyn onvoldoende, en ook die van TIMAEUS (b), welke, volgens Warburton, de zaak geheel moet afdoen, daar hy, volgens zyne gedachten, alle zedelyke fchikking buiten het ftelfel der zielsverhuizing fluit, kan ook dus worden uitgelegt, dat dezelve meer ziet op de vercierfels, met welke de Dichters de Wysgerige ftellingen bekleeden, (want Timaeus fpreekt van een oud Dichter, welke de bozen met vreemde pynigingen en verfchrikkingen na dit leven dreigde,) dan wel op de leer van toekomende beloningen of ftraffen zelfs. En dus is het my nog niet gebleken, dat Pythagoras zelfs geen het minfte onderscheid ftelde tusfchen den ftaat der menfchen na den dood, van welk onderscheid zyne latere volgeren zo veel fpreken. Intusfchen wil ik met dit alles gaarne toeftemmen, dat uit de ftelling, welke de redelyke ziel der menfchen voor een afgezonderd deel der Godheid hielde, noodzakelyk eene onvatbaarheid volgen moeste voor eigenlyk gezegde beloningen of ftraffen, ja zelfs, dat deze gevolgtrekking zo klaar is, dat ze niet verder behoeft te worden betoogt.

Maar konde nu een mensch, welke den hoogften trap van wysgerige deugd bereikt hadde, het zo verre brengen, dat hy die verhuizingen, van welke wy gefpro-

(a) Dezelfde II, 206.

(b) TIMAEUS LOC. de rerum natura, sub fin. Men vind dit ftukje achter den Timaeus van Plato, en ook in de Opuscula Galaci.

ſproken hebben, ontgaande, aanſtonds na den dood tot zyn beginſel, God namentlyk, wederkeerde? CUDWORTH denkt ja, maar MOSHEIM houdt het daar voor, dat Pythagoras zelfs deze ommedolingen noodzakelyk en onvermydelyk achtte. Dog het is zeker, dat zyne navolgeren hieromtrent anders dachten, gelyk blykt uit eene plaats van de zogenaamde Gulde Spreuken (a), alwaar gezegt word, dat de geoefende Wysgeer, na aflegging des lichaams, ten hemel zal varen, en een God worden.

Dit zy genoeg van de beſtemming, welke, volgens de Pythagoriſche leer het redelyke gedeelte der menſchen was beſchoren. Eñ blyven zekerlyk nog zwaarig-^{Of de deugd toegang had tot het hoogſte geluk.}heden over, dog dezelve zyn, ten minſten voor my, onoplosbaar. Ik wil dit liever erkennen, dan uit kwalik zaamgevoegde plaatſen een ſtelfel opmaken, het welk de proef van onderzoek niet kan doorſtaan. Laat ik er echter dit nog byvoegen, dat de vlakken of ſmetten der ziele, van welke de Pythagoriſten zeer veel ſpreken (b), geensints, alleen door deugd of zuiverheid van zeden, konden worden uitgewiſcht. Ten minſten, dit ſchynt beſloten te moeten worden uit alle die onthoudingen en reinigingen, welke men den beoefenaren voorſchreef, om tot het toppunt van wysgerige volmaaktheid te geraken (c) Niets is bekender dan

(a) Aur. Carm. Pyth. in fine.

(b) Ik zal nu niet onderzoeken of die leer van de ſmetten der ziel van Plato en niet van Pythagoras zy, gelyk Warburton denkt. Genoeg is het dat latere Pythagoriſten er van ſpreken.

(c) V. HIEROCL. Comm. in Aur. Carm. 216. *Ille qui ſolam mentem purgare nititur, nulla corporis ratione habita, toti homini non proſpicit.*

458 DE GEVOELENS DER OUDE WYSGEREN

dan die Pythagorische onthoudingen, dog derzelver oorzaken in 't byzonder na te gaan, zoude verre buiten de palen dezer verhandeling moeten lopen.

Nu nog een woord van de onredelyke ziel der menschen, of die, welke voor de zitplaatsen der zinnen en driften wierden gehouden, en welke de Pythagoreers *vous* en *θυμος* noemden. Deze dan waren volgens het bericht van **DIOG. LAERT.** (a) sterfelyk, dog of dezelve nog eenigen tyd na den dood overbleeven, word ons niet verhaalt.

De leer van Pythagoras dus afgehandelt zynde, in zo verre de onoplosbare zwarigheden, waarmede dezelve omringt is, het toelieten, zoude ik verder moeten overgaan tot zyne opvolgers, of de Wysgeren der Italiaansche school. Dog ik heb te voren reeds aangemerkt, dat men by dezen zeer weinig vind, het welk tot de bestemming der menschen na dit leven betrekkelijk is. Er zal dan enkel iets gezegd worden van twe of drie mannen, welke gewoonlyk onder de naaste opvolgers van Pythagoras worden getelt.

Van de opvolgers van Pythagoras in de Italiaansche school kan zeer weinig worden gezegd.

Zaleucus en Charondas.

Het bykans algemeen gevoelen van ouder en latere Schryveren brengt hier toe Charondas, den wetgever der Thuriers, en Zaleucus, dien der Locrensen. Ik weet wel, dat deze overlevering heden ten dage zeer betwist word; dan, daar het ons hier meer op de leer en zaken zelfs, dan op derzelver uitvinders en dryvers aankoomt, zal dit geschil onaangeroert kunnen worden voorby gegaan. Nog minder wil ik onder-

(a) **DIOG. LAERT.** VIII, Segm. 30.

derzoeken of die inleidingen en wetten, welke DIODORUS SICULUS en STOBÆUS ons bewaart hebben, en voor echt worden opgegeven, tot latere tyden moeten worden gebracht, en van anderen verciert zyn, gelyk BENTLEY ons zeer breedvoerig heeft zoeken te betogen (a). Want nog eens, de zaak uit ons oogpunt beschouwt zynde, is het genoeg, dat deze stukken ten minsten ouder zyn dan de Christelyke openbaring, en wysgerige gedachten, rakende den staat der menschen na dit leven, bevatten.

Voor al verdient de inleiding der wetten van Zaleucus (of die, welke door DIODORUS SICULUS (b) *Voorrede der wetten van Zaleucus.* aan Zaleucus word toegeschreven,) onder de schoonste stukken, door de oudheid ons nagelaten, te worden geplaatst. Hy eischt in dezelve van zyne burgeren, dat zy voor alles van het aanwezen der Godheid, en de zedelyke besturing der waereld zig overtuigt houden, en daarom deugd en rechtvaardigheid betrachten, daar de Godheid niet met offerhanden en plechtigheden, maar enkel door een zuiver hart en reine zeden kan worden gediend. Deze leer is zekerlyk van zulk eene eenvoudige grootsheid, dat de verlichtste Kristenen niet verstandiger zoude kunnen spreken. Daarby hecht Zaleucus beloningen en straffen, aan deugden en ondeugden, in dit leven gepleegt, gelyk ons door WARBURTON (c) word betoogt. Die zelfde Schryver echter brengt dit stuk tot de gewone *Geevoelen van Warburton over de voor-*

VOOR-

(a) Disfert. de Phalaride 185 Ed. Lennep. Maar de bewyzen van BENTLEY heeft WARBURTON zoeken te wederleggen. Godd. z. van M. I, 167.

(b) Lib. XII, cap. 20. (c) Eerste D. bl. 192.

voorredenen, welke de oude Wysgeren voor hunne wetten voegden, om, door de leer van voorzienigheid en toekomende beloningen of straffen, welke er in wierde voorgedragen, de burgeren tot een braaf gedrag, ten besten der maatschappy, op te leiden, of schoon zy voor 't overige niets geloofden van die lesfen, welke aan anderen wierden gegeven. Maar of de opsteller van dit overschone overblyffel der oudheid, hy zy dan wie hy zy, zulk een dubbelhartig mensch was dan niet, dit zal noch Warburton noch iemand anders ons kunnen betogen. Ook behoeven diergelyke naspeuringen hier niet te worden in 't werk gestelt, en het is genoeg voor ons onderwerp, dat wy hier een oud Wysgeer kunnen bybrengen, welke den toekomenden staat der menschen enkel afmat na hun gedrag in dit leven, en daarby de bestiering der waereld toeschreef aan eene wakende voorzienigheid, welke de daden der menschen zag en vergold. Men zal zekerlyk erkennen, dat dit stuk verre boven de dromen en losse of ook ondeugende stellingen der oude Grieksche scholen verheven is; ja ik zoude zelfs in verzoeking kunnen komen om te geloven, dat de opsteller zyne verhevene beginzelen uit de Christelyke openbaring geput hadde, waren zy niet onbetwistbaar zeker van een hoger ouderdom.

*Timaus
de Locrier.*

TIMAEUS de Locrier word ook algemeen voor een oud Pythagoreer gehouden, schoon men over den juiststen tyd, waarin hy bloeide, het niet eens is. Wy hebben van hem een klein stukje *over de ziel der waereld*

reld, het welk achter den *Timaeus* van Plato, en ook afzonderlyk is uitgegeven (*a*).

Zommige vellen een zeer gunstig oordeel over de denkwyze van dien Wysgeer, en houden het daar voor, dat hy de zedelyke besturing der waereld, en den staat van beloningen en straffen na dit leven geloofde, en zig hieromtrent op het einde van zyn geschrift zeer klaar uitlaat (*b*). Dan, wy hebben reeds te voren gezien, dat *WARBURTON* die zelfde plaats gebruikt om te betogen, dat deze *Timaeus* alle zedelyke uitzichten buiten zyn stelsel der zielsverhuizing sloot, en geloofde, dat de leer van beloningen en straffen enkel dienstig was om 't gemeen in teugel te houden, en het welzyn der maatschappy te bevorderen. Nogmaals heb ik de betwiste woorden by herhaalde reizen gelezen, zonder iets zekers nopens het ware gevoelen van dien Wysgeer te durven besluiten, of hy namentlyk alle beloningen en straffen zonder onderscheid verwerpt, dan alleen de zulke voor valsch houd, welke de door hem aangehaalde Dichter den gemenen man had voorgedragen. Dus ben ik genoodzaakt de zaak onbessist te laten, wyl voor 't overige in dit boekje, veelal voor ons onverstaanbare taal behelzende, niets word gevonden, waaruit men, omtrent ons onderwerp, iets met meerdere zekerheid zoude kunnen besluiten.

Of zyn stelsel van zielsverhuizing enkel natuurlijk is.

Voorts heb ik verder niets merkwaardigs voor te dragen omtrent de gedachten der oude Pythagoreers.

Nog

(*a*) *Opuscula Mythol. Galaei* 566. (*b*) *CUDWORTH I*, 475.

Nog iets zoude men kunnen zeggen van Empedocles den Agrigentiner. Maar zyne begrippen, nopens de ziel en derzelver verhuizingen en omdwalingen, komen na genoeg overeen met dat stelsel van 't welk te voren in 't brede gehandelt is, en behelzen dus geene byzondere gevoelens, betreffende den staat der menschen na dit leven.

Ook kunnen wy alle de volgende hoofstecten der Italiaansche scholen, om die redenen, hier boven gemelt, gerust daar laten.

Van de Ionische school.

Wy keren dan weder tot de eerste, of tot de Ionische school, welke wy na de verhandeling der gevoelens van Thales, die er de stichter van was, hadden verlaten. Van zyne eerste opvolgers in die school weten wy wederom niets, het welke tot ons hoofstonderwerp zoude kunnen worden betrokken; althans het weinige, dat wy hieromtrent vinden, is niet van dien aart of byzonderheid, dat het verdienen zoude hier te worden bygebracht.

Socrates.

Ik kan dan overgaan tot dien man, welke niet alleen door de godspraak van Apollo, maar ook door de bykans vereenigde stemmen van vroegere en latere Wysgeren, voor de verlichtste en deugdzaamste aller Grieken verklaart is. Hy was de eigentyke stichter der zedelyke Wysgeerte, en hield alle wetenschap, welke niet tot deugd en waar geluk leidde, voor loutere ydelheid. En hoewel hy zig door deze leer den allerbittersten haat der Sofisten zyner tyden op den hals haalde, daar hy hunne buitensporige begrippen overal aantastte, waar hy dezelve strydig vond met ware deugdsbetrachting

ting en het heil des menschedoms, stonde hy echter in zyne beginselen pal, verachtende het gescheeuw des bygeloofs en der waanwysheid, tot dat hy eindelyk door een geweldigen dood deze grootmoedigheid moeste bezuren. De voorname oorzaak van dezen haat was zyn minder gunstig oordeel over boven-natuurkundige, en vooral natuurkundige wetenschappen, op welke hy wilde dat de menschen zig alleen zouden toeleggen, in zo verre zy tot het gebruik des gemenen levens van dienst konden zyn (a). En deze stelling verdient, ten opzichte der tyden, in welke die Wysgeer leefde, onze hoogste goedkeuring, daar wy reeds te voren zagen, hoe halfgeleerde Natuurkenners, en Bovennaatuurkundigen, hoedanige voor hem, en ook na zyne tyden leefden, hunne wetenschap gebruikten om de gronden van zedelykheid en deugd te ondermynen, en zig zelve in doolhoven te verwarren, welker uiteinde zy niet konden vinden. En om die rede dan heeft Socrates, volgens het getuigenis van CICERO (b), de wysgeerte van den hemel afgetrokken, de zelve in de steden en huizen geplaatst, en ter onderzoek

Zyne gedachten over de ware wysgeerte.

Sofisten.

(a) XENOPHON Memorab. IV, p. 814. Ed. Leunclavii.

(b) Tufcul. Disp. V, 4. Er word zeer getwist welke de ware zin dezer woorden van Cicero zy. Dog hy verklaart zig zelf zeer duidelyk op eene andere plaats: *Socrates primus a rebus occultis, et ab ipsa natura involutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerant, avocavit philosophiam, et ad vitam communem adduxit, ut de virtute et vitiis omninoque de bonis rebus et malis quaereret, caelestia autem vel procul a nostra cogitatione abesse censeret, vel, si maxime cognita essent, nihil tamen ad bene vivendum.* — De oudste Wysgeren hadden alleen op zig zelfs staande spreuken, tot de zedekunde betrekkekyk, nagelaten, hoedanige men aan de zogenoemde zeven Wyzen van Griekenland toefchryft, dog Socrates was de eerste onder de Grieken, die de zedekunde op vaste beginselen bouwde.

zoek van goed en kwaad, ter reiniging der zeden, en tot het algemene heil des menschdoms bepaalt.

Socrates konde redelyker uitzichten in den staat hier namaals verkrygen dan andere Wysgeren.

Door dusdanig eene beoefening van zedekunde, gegrond op de onderlinge betrekking tusfchen God en het gefchapene, en met achterlating van alle verftand verbysterende fpitsvinnigheden, konde hy zekerlyk tot een beter en redelyker inzien in de ware beftemming des menfchelyken geflachts geraken, dan iemand voor hem gehad hadde, ja dan eenig Griek of Romein voor de tyden onzer Goddelyke openbaring heeft mogen genieten.

Zuiverheid zyner oogmerken.

De zuiverheid zyner oogmerken, en de innerlyke overreding van die lesfen, welke hy anderen gaf, is zo ongetwyfelt, dat zelfs Bifchop WARBURTON, die de leer van alle andere Wysgeren, wanneer zy van een toekomenden ftaat van beloningen en straffen fpreken, voor geveinst verklaart, het daar voor houd, dat Socrates waarlyk de taal van zyn hart fprak (a).

Zyne twyfelende voorftellen moeten uit de tyden in welke by leefde worden verklaart.

Maar voor en aleer ik zyne denkbeelden, nopens de beftemming der menfchen na dit leven, ga ontvouwen, moet ik kortelyk een gevoel te keer gaan, het welk, hoewel zeer ongegrond, nogthans van velen omhelst is; dat Socrates namentlyk nooit iets ftelligs, omtrent het beftaan na dit leven, zoude hebben geleert, maar altoos tot zyn einde toe dit ftuk met een twyfelachtig geloof voor en tegen befchouwde en beredeneerde. Deze gedachte konde licht opkomen by dezulke, welke enkel eene oppervlakkige kennis had-

hadden van het leven van den Wysgeer, en de tyden, in welke hy zyne leer voordroeg. De waanwyze Sofisten en bovennatuurkundige, met welke hy zyn geheele leven lang te stryden hadde, droegen hunne begrippen voor met dien beslissenden toon, welke van alle tyden het kenmerk van onkunde of valsche wetenschap geweest is. Tegens deze Sofisten dan moeste zig Socrates verzetten, en daarom voerde hy de manier in, van door redentwisten, en vragen en antwoorden achter de waarheid te komen, welke manier van onderwys naderhand de Socratische genoemd is. Hoewel hy dan dezelve tot den laatsten levenssnik volgde, moet men er echter geensints uit besluiten, als of toen nog twyfelingen en onzekerheden zyne ziel hadden beformt, of dat hy niet redelyk overtuigt was van de onsterfelykheid der ziele, in zo verre dit leerstuk buiten hoger gezag door 't menschelyk verstand kan worden verklaart (a).

Men moet echter bekennen dat de leerlingen van Socrates al vroeg die onzekere voorstellingen van hunnen meester in een eigentlyken zin hebben begonnen op te vatten en uit te leggen, en dat hier door het twyfelend stelsel der zogenaamde Academisten in de waereld gekomen.

Laat ons nu zyne gedachten, betreffende den staat der menschen na dit leven, nader onderzoeken. Wie kent niet dien welsprekenden Phaedon, door Plato ons nagelaten? waarin hy Socrates in de gevangenis over de

(a) Zie CICERO Tuscul. Disp. I, 42. WARBURTON II Deel 171.

de onsterfelykheid der ziel doet redekavelen, en wel met die kracht van welzeggen, dat zommige dwepers, door de voortreffelykheid der toekomstende beloningen, welke er in worden voorgesteld, bekoort, de handen aan zig zelfs hebben geslagen (*a*), en met die kunst, om zyne lezeren in het harde lot des Wysgeers te doen delen, dat het stuk alle gevoelige menschen de tranen uit de ogen perst (*b*).

*Plato is
geen ge-
loofwaar-
dig ge-
schied-
schryver
van de ge-
voelens
van Socra-
tes.*

Voorts komen er ook buiten den Phaedon, ja in vele werken van Plato, plaatsfen voor, in welke die Wysgeer over den toekomstenden staat der menschen spreekt als uit den mond en volgens de beginselen zyns meesters. Maar wy moeten ons wel wachten van Plato hierin altoos op zyn woord te geloven. Het is bekend, dat deze vernuftige man alles, wat hy onder handen nam, met zyne eige gedachten en begrippen vermengde, en dat hy vooral de leer van Pythagoras met die van Socrates en de zyne in elkanderen smolt, waaruit dan dikwerf stelsels voortkomen, welke een kwalyk aaneenhangend geheel van strydige gedeeltens uitmaken (*c*). Socrates klaagde reeds, dat hem by zyn leven gevoelens, welke de zyne niet waren, door Plato wierden aangewreven (*d*). Ook deed hy zynen meester niet enkel als leeraar der zedekunde, maar van alle toen beoefent wordende takken der wysgeerte voorkomen, om dus zyne byzondere gevoelens met een groter gezag te dekken en te staven. Vooral moet de-

(*a*) DACIER Argum. Phaedon. (*b*) CICERO Tuscul. I, 40.

(*c*) BRUCKER Tom. I, 464, 666, 1041.

(*d*) BRUCKER I, 631. Zie ook DIOG. LAERT. III, 35.

deze aanmerking in acht genomen worden omtrent den zo evengenoemden Phaëdon, daar de Ouden zelfs getuigen, dat er vele dingen in gevonden worden, welke enkel uit het brein van den Schryver waren voortgekomen (a).

Gelukkig zyn wy dan, daar wy, behalven de werken van Plato, ook die van Xenophon zynen tydgenoot en medeleerling mogen bezitten. In deze wordt ons de leer van Socrates voorgedragen met die grootsche eenvoudigheid, welke hem zo zeer kenmerkte, en om welke met die zelfde overredende klaarheid uit te drukken, zekerlyk geen beter pen konde worden gevonden, dan die van den adelyken staatkundigen Wysgeer, van welken wy spreken. Jammer is het echter, dat wy zo weinig by hem vinden, betreffende de leer van Socrates omtrent de bestemming der menschen hier namaals. Ik denk echter, dat hier toe moet worden gebracht dat beroemde afscheid van Cyrus aan zyne zonen, het welk door Cicero waardig geacht is om in een Latynsch kleed door zyne handen te worden gestoken (b). Dit stuk draagt immers alle kenmerken van den Socratischen leertrant, en beschouwt het leerstuk der onsterfelykheid aan beide zyden, volgens het zo aanstonds verklaarde gevoelen van Socrates. Ook haal ik het daarom aan, wyl er geene stellingen, de zielsverhuizing betreffende, in voor-

(a) MENAG. ad Diogen. III, 35. BRUCKER I, 658.

(b) XENOPH. Cyroped. VIII, 236. Het is genoegzaam bewezen dat deze Cyropedie een wysgerige Roman is, waar van de grond meest waar, dog de byvoegtelen cieraaden des Schryvers zyn.

*Hy ver-
baalt ons
de gedach-
ten zyns
meesters
veel een-
voudiger.*

voorkomen (a), welke men anders in den Phaedon van Plato zeer duidelyk vind, en wel hier en daar op eene zeer duistere wyze voorgestelt, welke zekerlyk de leertrant van Socrates niet was. Dog van dit, zeg ik, vind men niets by Xenophon; waarom dan BRUCKER te recht oordeelt, dat alles, het geen Plato Socrates aanwryft, als of hy een voorgaanden staat en zielsverhuizing voorgestaan hadde, geen het minste geloof verdient (b).

Dit nu vooraf aangemerkt zynde, moet de leer van Socrates omtrent den toekomenden staat, zo veel mogelyk, van de byvoegfelen van Plato afgezonderd, en alleen de eenvoudige beginselen, welke hy zynen meester toefchryft, voorgedragen worden.

*Socrates
geloofde
beloningen
en straffen.*

De denkbeelden van Socrates waren zekerlyk op God en de voorzienigheid gegrond; hieromtrent nemen ons de schriften van Xenophon allen twyfel weg. Hy beschouwde dan het Opperwezen als de uitdeler van beloningen en straffen na dit leven, en beweerde dus die leer in een volstrekten zedelyken zin. In de beschryving der plaatsen van toekomend geluk of rampzaligheid, heeft hy de namen, van ouds door de Dichteren ingevoerd, behouden, zo men Plato in de-
zen

(a) Aeschines, een ander waardig leerling van Socrates, spreekt ook in 't geheel niet van zielsverhuizing, in een brief aan Xenophon geschreven, waarin hy hem over den dood van zyn zoon Gryllus met Socratische troostgronden zoekt op te beuren. Ja hy zegt duidelyk, dat, gelyk het begin des menschelyken wegs de geboorte was, alzo ook het einde de dood is, na welke by deugdzamen de gelukzaligheid volgen moet. Dezen brief vind men by Stobaeus, en achter de werken van Xenophon.

(b) BRUCKER Tom. I, 563. Socrates toont overal, dat hy diergelyke bespiegelingen met al zyn hart verachtte. Zie MOSH. ad Cudw. I, p. 184.

zen mag geloven. Want in den Phaëdon en elders ^{Of by de} spreekt hy van den Coëytus, Acheron, Tartarus, ^{fabellêer} enz. gelyk de Ouden gewoon waren te doen: Dog een ^{geloofde.} ander Schryver verhaalt ons, dat Socrates, wanneer hem gevraagd wierd, waar die toekomstende woningen waren, en hoe ze er uit zagen? geantwoord heeft, dat hy er noch zelfs was geweest, noch ook iemand anders gesproken hadde, welke er van daan kwam (a).

Wat nu den weg tot de plaatsen van zaligheid betreft: dezelve moest gezocht worden door de be- ^{Welke is} trachting van wysheid, aftrekking der ziel van zinne- ^{volgens} lyke begeerlykheden, ontvlieden van alles, het welke ^{hem de} de verkryging van waarheid en licht zoude kunnen ^{weg ter} hinderlyk zyn, en eindelyk door het beoefenen van ^{zaligheid?} matigheid en rechtvaardigheid (b).

Het geluk des toekomstenden levens bestaat niet uit goederen dezer waereld, uit welke men niets mede ^{Waar in} draagt, behalven de verkregene kennis (c), maar in ^{zal het ge-} de gemeenschappelyke verkering met God (d), en ^{luk des toe-} met afgestorvene deugdzame menschen (e), in eene ^{komenden} toeneming van wysheid en wetenschap, in ontheven ^{levens be-} te zyn van dwalingen, onkunde, vrees, en andere ^{staan?} aandoeningen der zinnen (f). En zal dan, (dus sprak Socrates) daar het gemene volk dikwerf na den dood reikhalst, uit hoop van vrouwen, kinderen, en vrienden weer te vinden, de Wysgeer niet nog veel meer den uitgang uit dit leven blyde te gemoet zien, daar

aan

(a) BRUCKER I, 564. (b) Phaëdon p. 379, 400. Ed. Ficini.

(c) Phaëdon 398 init. (d) Ibid. p. 386.

(e) PLATO Apolog. Socrat. 369 fin. (f) Phaëdon 386.

Hy zet de
beïneldeur
open voor
deugdza-
men.

aan de andere zyde des grafs zulke uitmuntende goederen op hem wachten (a). Deze zyn nu zyne gedachten over den gelukstaat. Wy zullen er enkel nog byvoegen, dat hy de deur des hemels openzette voor wyzen en deugdzaamen, welke, volgens de oude volksbegrippen, enkel den dapperen of heldhaftigen beſcho- ren was (b).

Het van
Socrates.

Wat hy eindelyk van den ſtaat van ramp en ſmer- ten ſtelde, kan uit het reeds gezegde eenigſints wor- den

(a) Phaedon 380.

(b) Van deze ſtelling, reeds in de eerſte beginzelen der burgerlyke maatſchappij ingevoert, heb ik boven breder geſproken. Socrates plaatſte, gelyk ik aanmerkte, de deugdzaamen in den hemel, doch maakt echter, volgens Plato, onderſcheid tuſſchen enkel *brave* menſchen, en de zulke, welke door de wysgeerte genoegzaam gezuivert zyn (*τῇ φιλοσοφίᾳ ἰκάνως καθαροί*) Phaed. 400 in f. Welke laaſte hy zegt dat geheel zonder lichaam tot den bovenſten hemel zullen opklimmen. Dan, dit is ongetwyfelt weer een Pythagoriſch denkbeeld, door Plato zelfs in een nieuw kleeſt gekoken, gelyk wy naderhand zien zullen. Socrates maakt immers by Xenophon nergens onderſcheid tuſſchen *deugd* en *wysgeerte*, maar leert integendeel overal zeer duidelyk, dat ware wysgeerte niets anders is dan beoefening der deugd. Ook ſpreekt hy nooit by Xenophon van die wysgerige *outherdingen*, welke het Pythagoriſch leerſtelfel eische. Het eenige dat hy hieromtrent zyne leerlingen inſcherpte, was, dat zy, ter beter beoefening ſuinner verſtandelyke vermogens, zorge moeſten dragen voor de gezondheid des lichaams. Xenophon. Memor. III, 787. Dit was zekerlyk eene zeer redelyke gedachte, en raakte alle menſchen. Ja, de wysgeerte van Socrates was over 't geheel voor het gehele menſchdom geſchikt, waarom hy 'dan ook weigerde, om, op het voetſpoor van anderen, eene afgezonderde ſchool op te rechten, gelyk ik aanſtonds zal bewyzen. Uit dezelfde bron, namentlyk van Pythagoras, of wel van Plato zelfs zyn die plaatſen, waar men Socrates doet zeggen, dat opzuivere zielen, welke de zinnelykheiden des levens enkel hebben opgevolgt, door haare *zwarte* worden neergedrukt; zo dat zy de hooge geweſten niet kunnen bereiken. Phaedon p. 386. Dit ziet ongetwyfelt op die vlakken der ziel, van welke Plato zelfs zo veel gedroomt heeft, en op de oude denkbeelden, volgens welke *ſtaeten der ziel* dezelfde eene lichamelijke zwaarte byzotten, waar door zy verhindert worden tot den hogen hemel op te klimmen.

Ik moet 'er dit nog byvoegen, dat men na Socrates het denkbeeld, wegens ſen. voorrang der *heldhaftigen* of der *dapperen*, geenſints heeft afgelegd, en dat dus het nagelacht niet verlicht genoeg ſchynt geweest te zyn, om zyn veel edeler denkbeeld omtrent de waarde der deugd aan te nemen. De *clavi vii*, van welke CICERO ſpreekt Tuſc. I, 13, en welke door hem in den hemel worden geplaatſt, zyn niet enkel deugdzaame, maar vooral dappere. Zie ook JOSEPHUS Belli Judaic. VI, 1. § 5.

den opgemaakt. Ondeugende menschen, welke de aankweking der rede en kennis verwaarloost, en enkel het zinnelyke, of de heerschappy hunner onbeteugelde driften hadden opgevolgt, namen die zaden van toekomstige ongeneugten in het graf mede (a).

Of nu eindelyk deze beloningen en straffen tydelyk ^{Of by de beloningen en straffen} dan eeuwig waren, hieromtrent zal hy zig, volgens myne gedachten, nooit hebben uitgelaten. Deze afgetrokken bepalingen van voortduring en eeuwigheid ^{eeuwig stelde te zyn.} behoorden tot die dingen, welke hy den Sofisten zyner tyden overliet, gelyk reeds te voren door ons is aangemerkt.

De gevoelens van Socrates dus zynde afgehandelt, ^{Zogenaande school van Socrates.} zouden wy moeten overgaan tot die Wysgeren, welke gemeenlyk onder zyne school worden betrokken, hoewel hy eigentlyk dusdanige school niet hadde, daar hy overal verklaart, dat de leer, door hem verkondigt, voor alle zyne medeburgeren, ja voor het gehele menschelyke geslacht even zeer geschikt was. Waarom hy zig dan ook nooit met eenige leerlingen afzonderde, daar integendeel tempels, markten, wandeldreven, en alle openbare plaatsen, waar hy menfchen vonde, zyne spreekstoelen waren (b); ja, daar hy zelfs spelende, drinkende, te midden onder de vermaken of bezigheden des levens zyne lessen uitdeeld-

(a) Phaedon 386. Ik herhaal nogmaals, dat het geen Plato hier van lichamelijke zwaarte der ziel zegt, van hem zelve is. Socrates redeneerde nooit over de eigentlyke zelfstandigheid der ziel, (want diergelyke redekavelingen behoorden by hem wederom tot de onfichtelyke, of ten minsten onnutte Sofistische bespiegelingen. XENOPH. Memor. I, p. 710) maar dezelve was by hem een onzienlyk wezen, waarvan wy niets kennen dan alleen de werking.

(b) XENOPHON Memor. I, 707.

deeldé (*d*); en daar hy eindelyk niet alleen wyze en groten poogde tot zig te trekken, maar zelfs geringe burgeren en handwerkslieden in hunne winkels bezochte (*b*).

Maar na den dood van Socrates hebben zyne voor-
 naamste en meest geoefende leerlingen (Xenophon en
 weinige andere uitgezondert) wederom het oude pad
 beginnen in te slaan, en van de wysgeerte een kunst-
 stelsel gemaakt, tegens welk gedrag de meester zo zeer
 zyn gehele leven lang geyvert hadde (*c*). En dus
 was de leer van Socrates een enkele blixemstraal, te
 midden in den donkersten nacht voorby snellende. Hy
 was te verheven boven zyne tydgenoten, dan dat zy
 ryp zouden geweest zyn voor die grootfche eenvoudi-
 ghheid, welke enkel den hoogften trap van beschaving
 en kundigheden kenmerkt (*d*). Ook beminden de
 Grieken over 't geheel de afgetrokkene en spitsvinnige
 redekavelingen te veel, dan dat zy de by hen on-
 kunstige en weinig verfynde Socratische wysgeerte op
 den duur zouden volgen.

Cebes de
 Thebaner. CEBES was een der getrouwste en meest geliefde
 leerlingen van Socrates, welke hem ook in de gevangenis
 tot het einde zyns levens bleef aanhangen, ge-
 lyk uit den Phaedon blykt. Men gelooft in 't alge-
 meen, hoewel er zommige aan twyfelen, dat hy de
 Schryver was van een klein en zeer bekend werkje,
 welks opschrift is, *tafereel des menschelyken levens*; na
 ze-

(*a*) PLUTARCHUS num seni sit gerenda Resp.

(*b*) DIOGEN LAERT. II, Segm. 21. (*c*) CICERO Acad. quaest. I, 4.

(*d*) ISELIN über die geschichte der menscheit B. III, H. 16.

zeker oud schilderstuk, in den tempel van Saturnus ^{Zynta-}
te Athene geplaatst. In dit stukje word het bestaan ^{fereel.}
der menschen voor dit leven gestelt, en geleert, dat
de weg tot toekomend geluk langs de paden van deugd
en kennis moet worden gezocht, maar dat de zulke
integendeel, welke dit pad voorbygaan, zig wederom
in nieuwe dwaalwegen verwarren, en dus ook weer
op nieuws moeten worden gezuivert. Over 't geheel
is het werkje volgens de denkbeelden van Pythagoras
opgesteld, wiens leer ook door het genoemde tafereel
wierde uitgebeeld, en bevat voor 't overige geene be-
palingen omtrent den toekomenden staat der men-
schen, byzonder genoeg om hier breder te worden
afgeschetst.

Wy gaan dan over tot PLATO en zyne school, van ^{Plato.}
welke hier eenigfints omstandiger zal moeten worden
gehandelt, wegens den ongemenen opgang, welke de-
zelfde gemaakt heeft, in zo verre, dat ook zelfs de
oude Christelyke Kerk er door besmet en verbastert
geworden is, gelyk een ieder weet.

Groot en onoverkomelyk zyn ondertusfchen de ^{Moeielyk-}
moeielykheden, met welke de ontwikkeling der Pla- ^{beden,}
tonifche leer verzelt gaat, daar deze Wysgeer, het ^{welke de}
voetspoor en de lesfen des groten meesters verlaten- ^{ontwikke-}
de, zyne leer wederom ging omzwachtelen met raad- ^{ling zyner}
zelachtige spreuken, duistere voorftellingen, en ook ^{gedachten}
nieuwe woorden, van welke enkel de beproefde en ^{verzellen.}
meest gevorderde leerlingen den sleutel hadden (a).

Niet

(a) DIOGEN. LAERT. III, Segm. 25.

*Hy ging
reizen, en
verdon-
kerde zyne
verkrege-
ne wys-
heid.*

Niet te vreden met de wetenschap, welke t'huis was te vinden, dede hy geleerde reizen na Italie en Egypte, om zig in de geheimen der wysgeerte van Pythagoras en het Egyptisch Priesterschap te doen onderwyzen, van welke meesters hy dan ook leerde zyne, met zo vele moeite verkregene wetenschap, te verdonkeren, en voor zig en zyne school te bewaren. Want t' huis komende, ging hy wederom zulk eene afgezonderde school aanleggen, waar van de deur alleen voor geoefenden openstond, en in welke hy niet alleen van zedelyke plichten, zo als Socrates gewilt had, handelde, maar ook de beginzelen der redeneerkunst en de geheimenissen der natuur voor zyne leerlingen poogde te ontvouwen (a). Het konde dus niet anders zyn, of dit spitsvinnig en zeer fyn vernuft moest zig wederom gaan verwarren in die dwaalwegen van onzekere stellingen en geleerde brabbelry, welke zyne wysgeerte zo zeer kenmerkt. Waarom hem dan ook te recht wierde verweten, dat hy den weg, door Socrates zo gelukkig gevonden, verlatende, roem in ydelheden zochte, en, na de wonderspreuken van Pythagoras en de Egyptenaren te hebben aangenomen, tot die verwaande Sofistifche geleerdheid verviel, welke geheel niet geschikt was om ware kennis en wysheid te bevorderen (b).

Men kan reeds uit het gezegde besluiten, (en de Ouden getuigen het ook eenstemmig) dat de voorna-
me

(a) CICERO Acad. quaest. I, 5.

(b) Zie den brief aan Aeschines, welke men gewoonlyk Xenophon toekent, achter de werken van den laatstgenoemden.

me grondslagen der Platonische wysgeerte by de Egyptenaren en Pythagoras moeten worden gezocht, hoe wel derzelve leer, door de bewerking van dit vruchtbaar vernuft, zekerlyk een ander aanzien kreeg (a). Voorts brachte hy ook de byzondere stellingen van Heraclitus, Parmenides, en anderen in zyne wysgeerte over, welk mengfel van gevoelens, gevoegt by zommige Socratische grondstellingen, en zyne eigene uitvindingen een zeer kwalyk zamenhangend, onverstaanbaar, ja in vele opzichten tegenstrydig geheel moest uitmaken (b).

Daar nu de duisternis, in welke Plato zyne wysgeerte bedolven heeft, zo ondoordringbaar dik is, hebben vele reeds onder de Ouden geloofd, dat hy zelfs eigentlyk geen stelsel hadde, en zig alleen moeide met omverre te werpen, het geen andere hadden zoeken op te bouwen (c); en hierom heeft hy dan ook (zegt men) de manier, om zyne gedachten by wyze van zamenspraken mede te deelen, boven alle andere verkozen, wyl volgens dezen trant de ingevoerde personen de voorgestelde zaken op alle kanten kunnen beschouwen, zonder dat ze eindelyk tot een zeker besluit behoeven te komen. Warburton meent het ware karakter van Plato te hebben getroffen, door hem te gelyk voor een *stellig* en een *twyfelend* Wysgeer te verklaren; stellig namentlyk, in zo ver-

(a) BRUCKER Hist. Crit. Phil. Tom. I, p. 1041.

(b) BRUCKER ter aangehaalde plaats 664.

(c) DIOGEN. LAERT. III, Segm. 51. en de noot.

verre hy de stichter was eener nieuwe school, dog twyfelend, wanneer men hem beschouwt als geschiedschryver van Socrates, en deszelfs gevoelens (a).

Het welk gansch niet bewezen is.

Maar het bewys, genomen uit de plaatfen van CIRCERO, door welke hy dit onderscheid denkt te zyn gevestigd, koomt my allefints onvoldoende en verre gezocht voor, en ik twyfel niet of de lezer zal, die nagaande, hieromtrent het zelfde oordeel vellen. Dan, de rede, waarom Warburton zig de moeite gegeven heeft om dit met opzet te willen betogen, was zekerlyk deze, om vervolgens te kunnen bewyzen, dat Plato (gelyk meest alle de Wysgeren der oudheid volgens zyne stelling deden) leerde, het geen hy niet geloofde; het welk men van hem in dien beslissenden toon niet konde zeggen, indien hy in alle opzichten een volslagen twyfelaar was.

Men kan niet bepalen waar in het onderscheid tuschen de gebetene en openbare leer van Plato berishte.

Men moet echter met dit alles den geleerden Bischop toestaan, dat Plato het voorbeeld zyner meesteren, de Egyptenaren namentlyk en Pythagoras volgende, niet altoos op gelyken voet redeneerde, en zig niet op dezelve wyze by geoefende leerlingen als voor 't gemeen uitdrukte (b). Maar waarin nu eigentlyk dit onderscheid bestaan mag hebben, valt zeer moeielyk te bepalen, hoewel het vry zeker schynt, dat de volksgevoelens omtrent de Goden en de fabelen der Dichteren, welke in zommige geschriften, gelyk den Phaedon, Timaeus, Gorgias en andere worden

(a) WARBURTON II deel, p. 173 in de noot.

(b) BRUCKER Tom. I, 660.

den voorgestaan, in de geheime onderwyzingen wierden verworpen. Want dit konde by de Athenienfers zekerlyk niet in 't openbaar worden gewaagt, gelyk het ongelukkig lot van Socrates nog zo onlangs hadde geleert. Dog of Plato nu verder in zyne byzondere onderwyzingen geheel omverre wierp, het geen hy over 't gemeen leerde, dan of het onderscheid der geheime lessen van de openbare hierin voornamentlyk bestonde, dat hy de bekleedfelen, waarmede de volksbegrippen God en den toekomenden staat der menschen hadden omwonden, in dezelve zochte weg te nemen, is my, ook na de naaukeurigste naspeuringen omtrent dit stuk te hebben in 't werk gestelt, onmogelyk te bepalen. En wie begrypt niet hoe moeielyk het zy te bewyzen, dat deze plaats tot de openbare, en die wederom tot de geheime leer van Plato behoort? Ik weet wel dat **WARBURTON** (a) zyne staatkundige geschriften volgens het gezag van **ALBINUS** optelt, en in dezelve die openbare leer meent te vinden, in tegenoverstelling der *geheime*, door den Wysgeer in andere werken voorgestelt. Dog toegestaan zynde, dat deze onderscheiding gegrond is, zal daarom die geheime leer uit de overige schriften van Plato niet klaarder worden. De aangehaalde geleerde Man, welke nooit gist, maar altoos verzekert, verklaart rond uit, dat alles, wat hy van den toekomenden staat van beloningen en straffen heeft geschreven, geensints de taal van zyn hart was, maar dat hy veel

eer

(a) II Deel bl. 216.

eer met Pythagoras de ziel voor een afgescheurt deel der Godheid hield; waaruit dan volgen moest, dat dezelve voor dusdanige straffen, in een zedelyken zin, of met opzicht op een hoger wetgever genomen, geheel onvatbaar was; maar in tegendeel enkel natuuryke verhuizingen en zuiveringen moeste ondergaan, voor en aleer eene wederkering konde plaats hebben tot dat wezen, waarvan zy was afgezondert.

Warbur-
ton weder-
legt.

Dan, wanneer men de bewyzen, voor dit zo stellig aangedrongen gevoelen, bygebracht, wil onderzoeken, blykt het er verre van af te zyn, dat dezelve voor voldoende zouden kunnen worden gehouden. Dat Plato alle de vertellingen der Dichteren en volksfprookjes, omtrent de zielsverhuizing, en den staat of woonplaatsen der menschen na dit leven, onder de Grieken bekend, niet geloofde, wil ik gaarne toestemmen. Maar de gevolgtrekking van het niet aannemen dezer fabelen tot het lochenen van toekomstende beloningen en straffen gaat immers niet door, (hoewel het my in het opstellen dezer verhandeling meermalen is voorgekomen, dat deze twe by uitstek verschillende zaken onvoorzichtig met elkanderen verwisfelt worden;) en echter zyn de meeste plaatsen, door Warburton, ter staving van zyn gevoelen, bygebracht, van dien aart, dat ze alleen het ongeloof van Plato aan de sprookjes der Dichteren betogen, niet tegenstaande hy deze dikwerf in zyne werken voordraagt (a).

Laat

(a) De plaats uit den Epinomis in f., in welke Warburton wel inzonderheid zyn gevoelen omtrent de geheime leer van Plato denkt gevestigd te vinden, moet hem ontvallen, wanneer men op de volgende aanmerkingen acht geeft:

(1) be-

Laat ons nu verder, na de redenen, op welke Warburton het onderscheid der geheime en openbare leer van Plato wilde vestigen, te hebben ontzenuwt, zien, of wy kunnen vinden dat hy in de zaak zelfs gelyk of ongelyk hadde, dat is, of Plato waarlyk op het voetfpoor van Thales en Pythagoras geleert heeft, dat de ziel een afgescheurt deel der Godheid was. Want zo hieromtrent eenige zekerheid konde worden bekomen, zouden er zyne bepalingen, omtrent den toekomenden staat der menschen, zeer door worden opgeheldert.

Dan, onder alle de duisternissen, met welke de Platonische schriften bezet zyn, is geene dikker en ondoordringbaarder, dan die, waarin zyne gedachten omtrent 's menschen ziel zyn bedolven. Het is wel vry zeker, dat hy dezelve, wat het redelyk deel betrof, (want wy zullen zo straks zien dat de Platonische wysbegeerte de leer der Ouden, omtrent de meervoudigheid der menschelyke zielen, voorstaat,) oorspronkelijk hield te zyn uit de algemene ziel der waereld (a). Maar of nu deze *ziel der waereld* iets was, het welk

De gedachten van Plato over 's menschen ziel alledaags.

(1) behoort die Epinomis tot het boek der wetten, en is eigentlyk het slot van dat werk, zo dat niet alleen de draad der verhandeling zelfs word opgenomen, waar hy by het vorige boek gelaten was, maar ook dezelfde personen blyven voortredeneren. Maar dat zelfde boek der wetten behoort, volgens de verklaring van Warburton zelfs (bl. 216), tot de uitwendige, en niet tot de geheime leer van Plato. (2) Ik zal nu niet aandrigen dat het geensints zeker is, of die gehele Epinomis wel aan Plato zelfs moet worden toegekent. Zie de verhandeling van den Abt SALLIER, Memoires de l'Academie des inscript. et des belles lettres Tom. III. (3) Maar de plaats, van wien hy dan ook zyn moge, zegt uitdrukkelyk, dat de beloningen van het leven hier namaals van God of de Goden te wachten zyn. (4) *anabasis* betekent by de Grieken eigentlyk de gewaarwording door middel der zintuigen, en dus zegt de Epinomis niets meer, dan dat de gezaligden de gewaarwording door middel van uiterlyke zintuigen zullen misjen.

(a) BRUCKER Tom. I, 713.

*Ziel der
waereld
van Plato*

*is ook zeer
moeylyk
te bepalen.*

welk in een volstrekten zin van God onderscheiden konde worden genoemd, hieromtrent ben ik niet in staat iets zekers te bepalen, hoewel BRUCKER (a), BUDDEUS (b) en vele anderen, op het voetspoor van PLUTARCHUS (c), dit liefst willen bevestigen. Zyne taal is, gelyk ik zo even zeide, omtrent dit onderwerp, met zo vele zinnebeeldige uitdrukkingen en spreekwyzen, van welke enkel de getrouwste leerlingen den sleutel schynen gehad te hebben, vervult, dat het my onmogelyk voorkomt zekere en onbetwistbare gronden te vinden, om het stelsel der Platonische zielkunde op te bouwen. Hoe zeer dit stuk altoos is betwist geweest, kan men uit de dromen van vroegere en latere uitleggers van Plato best opmaken, onder welke sommige die ziel der waereld voor de derde zelfstandigheid (ὑποστασις) des Goddelijken wezens hielden, en voorts ronduit beweerden, dat hy de leer der drieëenheid zoude hebben gekent en geloofd. Laat ik er dit nog byvoegen, dat zwarigheden van dien aart een noodzakelyk gevolg zyn moesten van alle zulke wysgerige stelsels, welke de *schepping uit niets* geenints kenden. En dat Plato zo wel als andere Wysgeren van deze leer onkundig geweest is (hoewel zeer velen het tegendeel gestelt hebben) is ons door MOSHEIM (d) duidelyk genoeg bewezen.

Daar

(a) Ter aangehaalde plaats.

(b) Thef. de Atheism. et Superst. p. 152. volgens de uitgaaf van Lulofs.

(c) Placit. Phil. IV, 7.

(d) Disfert. de Creatione ex nihilo § 15.

Daar wy dan nu genoodzaakt zyn de hoop van het ware onderscheid der geheime en openbare leer van Plato te vinden, op te geven, en daar het buiten dien zo moeielyk is om zyne ware begrippen omtrent den aart en oorsprong der menschelyke ziel te ontwarren, zullen wy ons nu verder moeten vergenoegen met zyne gedachten omtrent den staat der menschen na dit leven, voor zo verre dezelve in zyne werken voorkomen, te verzamelen, en voor te stellen.

Onbetwistbaar zeker is het, dat Plato het stelsel der zielsverhuizing hadde aangenomen, hoewel het te gelyk met recht voor hoogst waarschynlyk word gehouden, dat hy, by de leer van Pythagoras en de Egyptenaren niet berustende, dezelve met nieuwe bepalingen en byvoegselen vermeerderd en verandert heeft. *Godachten van Plato over den toekomstenden staat worden eenvoudig voorgesteld.* *Zuivering der ziel.* *WARBURTON (a)* brengt hier toe, dat die verhuizingen volgens Plato dienen moesten tot zuivering der onreine zielen, welke, ter oorzaak harer finetten, door de inwoning in het lichaam veroorzaakt, onbekwaam waren om weder op te klimmen tot die plaats, van waar zy waren gekomen, en om zig weder te verenigen met dat wezen, van 't welke zy waren afgezondert; en dat by gevolg geheel zuivere en onbesmette zielen van deze verhuizing bevryd bleven.

In hoe verre deze gisfing grond heeft wil ik nu niet onderzoeken. Dit is ten minsten zeker (gelyk uit den Timaeus, Phaedon, Gorgias en andere schriften

(a) II Deel bl. 220.

ten van Plato blykt) dat deze zuiveringen eindelyk eene gehele reiniging moesten bedoelen, ten einde de ziel, van alle stoffelyke besmettingen ontslagen, wederkeren konde tot die hoge plaatsen, van waar zy gekomen was, het zy men dan deze ziel der waereld voor God zelfs houden wil dan niet. En hieruit volgt dan ook van zelfs, dat Plato, hoewel eene oneindige voortdoring der ziel na dit leven stellende, echter de *menschelyke* ziel in een eigentlyken zin niet voor onsterfelyk houden konde, daar zy tot de ziel der waereld, gelyk gezegt is, wederkerende, niet voor altoos een afgezontert bestaan bleef behouden.

Plato stelt de eene redelyke en onredelyke ziel.

Om nu vervolgens van den staat na het leven, volgens de Platonische begrippen, wel te oordelen, moet men vooral acht geven op het onderscheid tusschen het redelyke en onredelyke beginsel, of tusschen die twe of meer zielen, welke hy op het voetspoor van anderen den mensch toekende. CICERO spreekt van drie zielen, van welke elke haren byzonderen naam hadde (a). De laatste of het onredelyke gedeelte word door de Platonisten, (welke by uitstek veel van dit onderscheid spreken) een *bekleedfel* of *bekleedfels* der ziel genoemd, en men heeft dezelve ook niet onaartig *den wagen der* (redelyke) *ziel* geheten, van welken wagen het redelyke deel als 't ware de voerman was; of ook wel by een Paard vergeleken, het welk op zig zelven drijft, en geneigt tot hollen, door bekwame

De onredelyke waarby vergeleken.

Rui-

(a) Volgens MOSHEIM ad Cudworth II, 1046, 1051, is dit tweederleie onderscheid eene uitvinding van latere Platonisten, daar de meester maar van een enkel syn bekleedfel der zielen sprak.

Ruiters moeste worden beftiert (a). Veelal word uit den Timaeus van Plato befloten, dat dit bekleedfel der ziel, volgens zyne begrippen, fterflyk was. Maar men fchynt echter te moeten geloven, dat het zelve ten minften eenigen tyd na den dood gehouden wierde voort te duren. Althans dan laten zig die finetten en vlakken gemakkelyker verklaren, welke men dacht dat de ziel ook na den dood bybleven, gelyk wy zo aanftonds zien zullen; ten zy dezelve het denkende wezen zelfs moeten worden toegefchreven, het welk, gelyk wy te voren zagen, uit den geest der waereld genomen was. Want deze geest der waereld bevatte, volgens Plato, ook de fynfte en eerfte beginfelen der hoofdstoffen, en was dus niet geheel onlichamelyk (b).

Of dezelve
na den
dood bleve
voortduren.

Uit deze begrippen moet men nu van den staat der menfchen na dit leven oordelen. Dat het grove lichaam na den dood, volgens Plato, voor altoos onbonden bleef, hieraan twyfelt niemand. Dog het ftefel der zielsverhuizing eifchte dat deze gereinigt of gezuivert wierden, het zy men dan deze reiniging *natuurlyk* of *zedelyk* wil noemen, volgens de te voren geftelde bepalingen. Plato heeft die reinigingen bekleed met alle de fabelen der oudheid, want hy fpreekt van den Cocytus, Phlegeton, en andere onderaardfche plaatfen, even gelyk de Dichteren. Deze taal koomt zo dikwerf by hem voor, dat ik de plaatfen, hiertoe behorende, uit den Phaedon, Timaeus, Gorgi-

Reiniging
der zielen,
of zedelyk
verftaan
moet
worden.

(a) PORPHYR. *περί ἀποχ. των ἐμψυχ.* Lib. I, § 43.

(b) MOSHEIM ad Cudw. Tom. I, p. 32.

*Vlakken
der ziel.*

gias, en andere fchriften niet zal behoeven byeen te verzamelen. De befmette zielen brachten, gelyk ik zo even zeide, *vlakken* mede, welke als ingedrukte lidtekenen waren van fchelmftukken, in het leven bedreven, of wel van zinnelyke geneigdheden, blindelings op de waereld opgevolgt. Deze vlakken waren zo kenbaar, dat ze aanftonds in 't oog liepen (a), ja dit ging zo verre, dat de lichaamsgebreken zelfs, ten minften enigen tyd na het overlyden, zichtbaar bleven (b).

*Staat der
ziel na de
zuivering.*

De meeste zielen wierden wel eindelyk gezuivert, en bereikten de hogere gewesten des hemels, om naderhand met de hoop van een gelukkiger beftaan wederom neer te dalen, en nieuwe lichamen te bewonen (c); dog voor eenige weinige was, uit hoofde der uitnemend diepe wonden, gevolgen van grote fchelmftukken, in 't lichaam begaan, geen hulpmiddel, waarom zy dan voor altoos in eene plaats van fmerte en rampen bleven opgefloten (d).

*Hel van
Plato.*

*Hoogfte
geluk-
ftaat.*

Eindelyk zommige (dog dezer getal was, in tegenoverftelling der overigen, zeer gering) keerden, zonder diergelyke zuivering, welke zy namentlyk niet nodig hadden, te ondergaan, aanftonds na den dood terug na die ziel der waereld, van welke zy afgezonderd waren geworden. Dit geluk was niet den helden (gelyk de oude volksbegrippen felden) maar den wyzen en deugdzamen befchoren. Wy hebben reeds hier

bo-

(a) PLATO Gorg. 313.

(b) PLATO *ibid.* LUCIANUS heeft dit denkbeeld der Platonisten zeer geestig befpot in zyne Dialogi mortuorum Dial. XXII, en elders.

(c) BRUCKER I, 716.

(d) PLATO in Gorgia l. cit. in Phaedro 113.

boven gemeld, dat Socrates in den Phaedon door Plato word ingevoerd, als onderscheid makende tusschen het lot der wyzen, en dat der deugdzamen, dog er is te gelyk by aangemerkt, dat dit byvoegfel van hem zelfs, en niet van den meester is. Dit zelfde onderscheid blykt ook uit het slot van den *Epinomis*, (gestelt zynde dat dit stuk van Plato zelfs is) alwaar verzekert word, dat zeer weinigen het hoogste geluk verkrygen, wyl, om het zelve te bereiken, niet alleen uitmuntende deugd, maar ook byzondere oefeningen worden vereischt. Maar dan zal 't verder om 't even zyn, waar, of in welke betrekking de mensch mag hebben geleefd (a).

Eindelyk, wat het geluk der zaligen betreft, in den Philebus word verklaart, dat het zelve bestaan zal in de genieting van wysheid en kennis (b), in 't beschouwen der wonderen van het geheelal uit de hoogste plaatsen (c).

Na de afhandeling der gevoelens van Plato zelfs, zouden zyne zogenaamde Academisten nu moeten volgen. Dan, daar het kenmerk dezer scholen vol-

strek-

(a) Ter aangehaalde plaatse. Deze leer is gestelt tegens de oude volksbegrippen, van dewelke wy te voren gesproken hebben, en volgens welke het onderscheid van rangen ook invloed hebben zoude op het leven hier namaals. — Verder schynt het onderscheid tusschen enkel *deugdzame* menschen, en dezulke, welke te gelyk *wys en geoefent* waren, van Plato te zyn overgenomen uit de leer der Egyptenaren en der Pythagoreers. Zie het geene wy hier boven by Pythagoras aanmerkten. Hierom hebben de jongere Platonisten zeer veel gedroomt van die *oefeningen*, welke, ter bereiking van het hoogste geluk, worden vereischt. CUDWORTH 1033, 1034, 1055. En deze hoogste gelukstaat was dezelfde, welke volgens de oude volksleer der Goddelyke naturen wierde toegeschreven.

(b) M. FICINUS in arg. Philebi.

(c) PLATO apud Origen. contr. Celsum II, p. 159. Ed. Spenceri. Voeg hier by de plaatsen uit den Phaedon, te voren aangehaalt.

strekke twyfeling was, en wy geene byzondere stellingen omtrent den toekomenden staat der menschen by dezelve aantreffen, behoeven zy in' deze verhandeling ook maar enkel te worden genoemd. Laat ons dan in 't gemeen aanmerken, dat de gedachten van Plato door deze Academisten op verschillende wyzen uitgelegt, met byvoegfelen vermeerdert, en ook met andere wysgerige stelsels vermengt zyn geworden, en dat eindelyk, toen het Christendom de waereld begonde te verlichten, ook deze oneindig meer verheven leer invloed op hunne begrippen en bepalingen gehad heeft, gelyk onder anderen genoegzaam blyken kan uit de werken van Celsus, den tegenparty van den ouden kerkvader Origenes. Echter moet men er by bekennen, dat ook integendeel vele onder de oude Christenen (daar niet weinige der kundigsten in de Heidenfche scholen waren onderwezen) al zeer vroeg de Goddelyke leer met de dromen van Plato en zyne navolgeren hebben zoeken te paren. Dog dit stuk breder te verhandelen zoude buiten myn bestek lopen.

*Leer van
Aristote-
les.*

ARISTOTELES, de leerling van Plato, en naderhand zyn grootste mededinger, die man, welke zo vele eeuwen lang de denkende waereld aan zyne begrippen gekluistert, en dus den voortgang van ware kunde en wetenschap zo lang vertraagt heeft, zal ons hier maar zeer korten tyd kunnen ophouden. Hy stelde namentlyk dat de ziel sterfelyk was, en na den dood niets hadde te wachten of te vrezen. Want, ofschoon er onder ouder zo wel als latere uitleggers en leerlingen van Aristoteles oneindig veel getwist is over

zy-

zyne ware gevoelens omtrent de menschelyke ziel, van welke hy over 't geheel zeer duister spreekt, is er echter in de Nicomachische zedekunde eene zo beflissende uitdrukking te vinden, dat men dit stuk voor afgedaan houden mag. *Niets is verschrikkelyker* (zegt ^{Lochent de onsterfelykheid.} hy) *dan de dood. Dit is het einde van alles, niets blyft na dezelve over, noch goed noch kwaad* (a).

Deze was de Wysgeer, welke by zommige zogenaamde Scholastiken niet alleen in den hemel geplaatst, maar ook voor een voorloper der Euangelieleer wierde gehouden, en, om welken van zulke slechte beginfelen vry te pleiten, men alles heeft in 't werk gestelt, ja gehele boeken geschreven, zo dat er tyden geweest zyn, in welke het gevaarlyk was te verklaren, dat men Aristoteles hield voor een lochenaar der onsterfelykheid.

Dit vooraf gezegt zynde, behoeven wy ons nu niet verder op te houden met de vraag, wat hy namentlyk van den oorsprong en natuur der menschelyke ziel dachte? Ik heb nog niemand onder meer redelyke en kundige Schryveren kunnen vinden, die zeggen dorst, dat hy die vraag volkomen en voldoende wilde beantwoorden.

Aristoteles dus kort afgehandelt zynde, gelyk hy verdiende, zullen ook zyne zogenaamde Peripatetischen ons niet lang ophouden, daar men onder de oudsten niemand vind, welke over de toekomstige bestemming der menschen iets van belang heeft voor-
^{Van de Peripatetischen valt niets te zeggen.}

ge-

(a) Ethic. ad Nicomach. III, 9.

gedragen. Ja, Dicacarchus, een der voornaamste leerlingen van Aristoteles, en volgens Cicero een zeer groot man, lochende, op het voetspoor zyns meesters, de onsterfelykheid met klare woorden, en zochte zelfs dit zyn gevoelen in geschrifte te betogen (a).

Stoïfchen. Wy gaan dan over tot de Stoïfchen, welke ook gemeenlyk voor aftammelingen der Socratische school worden gehouden. De begrippen dezer Wysgeren omtrent God, de ziel, en den toekomenden staat der menschen, worden in vele opzichten voor zeer duister gehouden, inzonderheid hierom, wyl hunne taal, voor zo verre zy de genoemde onderwerpen betreft, gansch niet eenstemmig is. Daarby zyn de werken hunner eerste Oudvaderen Zeno, Chrysippus en anderen verloren, en het is dus uit latere Schryveren,

Hunne leer moet uit de beginselen worden verklaart.

God der Stoïfchen, uit welken de ziel was.

(welke, volgens den gewonen trant der Grieksche scholen, de kenmerkende stellingen hunner meesters met die van anderen vermengden) dat wy de Stoïsche leer moeten opmaken. Met dit alles echter denk ik, dat men, ter bepaling van ons hooftonderwerp, of der begrippen omtrent den toekomenden staat, lichts genoeg by hen zal vinden. De opperste God of de Jupiter van Zeno en zyne leerlingen was een zeer zuiver licht, of eene vurige zelfstandigheid, gelyk andere zig uitdrukken. Deze God wierde wel van hen voornamentlyk in den sterrenhemel geplaatst. Dog zo, dat hy te gelyk de gehele waereld doordrong en bezielde, ja, dat de stof en God zo naau en innerlyk met elkan-

(a) CICERO Tusc. Quaest. I, 31. de Offic. II, 5.

kanderen verbonden waren, dat er met geene mogelykheid scheiding konde plaats hebben. De gehele denkende natuur, en dus ook de menschelyke ziel, ja zelfs ook de mindere Goden, (van welke de navolgeren van Zeno veel meer spraken dan geloofden) waren ten allernaauften verenigt met dat wezen, of dien Jupiter, gelyk het in hunne taal wierde genoemd.

Men zal reeds uit het gezegde beginnen te gissen, welk een lot der menschelyke zielen na dit leven, volgens de Stoischgezinden, beschoren was. Zy moesten namentlyk na de floping geheel verenigt worden met dien Jupiter, van welken zy een deel waren, en dus ophouden een afgezonderd bestaan te genieten. Dan, offchoon dit een zeer natuurlyk gevolg der voorafgaande stelliug was, hebben echter hunne voornaamste Schryveren zeer van elkanderen verschillende denkbeelden, omtrent den staat na dit leven, voorgestelt. Want geene school heeft zig meer na de volksdenkbeelden zoeken te voegen, in zo verre, dat de meesten, de aangenomene taal volgende, spreekwyzen en uitdrukkingen gebruikten, welke volstrekt met de eerste beginfelen hunner wysgeerte streden (a). Men zal hen dan volgens deze wysgeerte zelfs, en niet volgens zommige schoonschynende gezegden en spreuken, moeten beoordelen, om niet te vervallen in de dwaling.

*Hoewel zy
zig na de
volksdenk-
beelden
voegden,
moet men
echter ge-
heel an-
ders van
hen oor-
deelen.*

(a) MOSHEM. ad Cudworth. I, 517. De Stoïschen waren by uitstek Staatsmannen, gelyk dan ook de voornaamste Romeinsche Rechtsgeleerden, en de beste Keizeren in de school van Zeno waren onderwezen. Hieruit verklaart zig de rede van zelfs, waarom zy de hand hielden aan de volksgevoelens omtrent toekomende beloningen en straffen.

lingen van dezulke, welke, door dit klatergoud bekoort, de leer van Zeno bykans ter zyde van het Christendom hebben durven stellen (a).

*Aanmer-
king van
Mosheim.*

MOSHEIM (b) heeft zeer wel aangemerkt, dat de gronden, op welke de begrippen van God by de Stoïfchen gebouwt wierden, van dien aart zyn, dat zy alle gezonde denkbeelden van deszelfs almacht, goedheid, en rechtvaardigheid den bodem moeten inslaan, en dat wel in 't byzonder de leer van toekomstige beloningen of straffen met dezelve niet bestaanaar zyn kan, hoewel SENECA en andere, de taal des volks volgende, hier van vry stellig spreken.

*De ziel
wierde
met God
berenigt,
maar om-
trent den
tyd, wan-
neer dit
moeste ge-
schieden,
waren de
Stoïfchen
het niet
eens.*

Dan, hoewel nu, gelyk ik zo aanstonds zeide, het natuurlijk gevolg der Stoïfche leer was, dat de ziel met Jupiter volmaakt en volkomen moest worden vereenigt, waren echter deze wysgeren het onderling niet eens omtrent den tyd, wanneer die hereniging stonde te geschieden, althans zo men op hunne gezegden in dezen staat mag maken. Zommige hielden het daar voor, dat straks na den dood de ziel in dien staat gebracht wierde, waarin zy geweest was voor de geboorte des lichaams (c). Maar volgens anderen bleven of eenigen derzelve, (die der deugdzamen namentlyk, en der heldhaftigen,) of wel alle voortduren

tot

(a) *Stoici nostro dogmati in plerisque concordant*, zegt HIERONYMUS. Zie de DACIERS in de voorredens voor Antoninus. LIPS. Manud. ad Phil. Stoicam, en vele andere.

(b) Ter aangehaalde plaats. Ik wil nu niet onderzoeken of de Stoïfchen voor echte Godloochenaren moeten worden gehouden, waarover zo veel gerwist is. De naaukeurige behandeling dezer vraag eischt verscheidene voorafgaande bepalingen, welke zeer noodzakelyk zyn om niet te vervallen in een fryd van woorden. Maar deze zouden my te verre van myn bestek afbrengen.

(c) ARRIAN. III, Disf. 13. M. ANTONINUS IV, 13 et ibi Gataker.

tot die algemene verbranding der waereld, welke zy, gelyk wy zo ftraks zien zullen, dachten te zullen plaats hebben (a). De zulke, welke het laafte gevoelen aankleefden, fpraken niet alleen van zuiveringen en reinigingen, welke in dien tufchentyd zouden plaats hebben (b), maar fchilderen ons ook den ftaat der zulken, welke reeds die zuiveringen ondergaan hadden, met bekoorlyke verwen af, gelyk men voornamentlyk zien kan uit de zogenaamde vertroostingten van SENECA. Dus geniet by voorbeeld volgens hem de vader van Marcia een nieuw en zeer ongewoon licht, hy vermaakt zig met de fterren in haren loop na te fpeuren, en doorziet de binnenfte geheimeniffen der natuur (c). Dog op welke losfe gronden diergelyke hoogdravende uitdrukkingen by Seneca rusten, en welk eene nietige bron van troost er uit voortvloeyde, betuigt hy ons zeer klaar, en wel in dat zelfde bock, (d) waarin hy de zaligheid des toekomenden levens pryst. De mensch, zegt hy, is na den dood in denzelfden ftaat als toen hy geboren wierde. Dog van Seneca zal ik beneden nog nader fpreken.

Eindelyk, dat alle zielen in de algemene verbranding der waereld volkomen met God wierden vereenigt, hierin ftemmen alle de Stoifche Wysgeren over, daar zelfs de mindere Goden door dien fchok

der

(a) En dit fchynt wel het meer algemeen gevoelen geweest te zyn, ten minften in de tyden van CICERO. Want deze zegt, dat de Stoifchen den mensch een Krajen leven toefchreven. Tufc. Diſp. I, 31.

(b) SENECA Confol. ad Marc. 25.

(c) Ter aangehaalde plaats.

(d) Confol. ad Marciam c. 19.

branding
der waer-
reld.

der natuur, welke de waereld tot een woesten romp (chaos) maken zoude, moesten omkomen, of verdelgt worden (a). Het is hier de plaats niet, om van deze zo beroemde Stoïsche verbranding der waereld breder te handelen. Laat ons alleen aanmerken, dat men dezelve voor noodlottig hielde, (want ook Jupiter zelfs was het noodlot onderworpen) en dat ze volgens noodzakelyke tydperken al oneindige reizen gefchied was, en nog oneindige malen gefchieden moeste, en wel zo, dat, na het ontwarren der chaos, telkens wederom dezelfde gedaante der dingen plaats zoude hebben, zo dat er by voorbeeld weer een Socrates moeste geboren worden, wiens lotgevallen en leven volmaakt gelyk zouden zyn met die van den beroemden Athenienfer. Zy noemden deze opvolging *μετενσωματωσις*. Maar of nu de volgende Socrates juist dezelfde zyn zoude met den vorigen, dan liever hem in alles volmaakt gelyk, hieromtrent fpreken alle *Stoïcynen* niet op dezelfde wyze (b). Dit is zeker, dat men op deze drogredenen de leer der onfterfelykheid dachte te vestigen (c).

Of zy na
die ver-
branding
wederom
in 't
vleesch
kwamen is
duister.

Besluit de-
zer afde-
ling.

Met de Stoïschen kunnen wy onze verhandeling, zo verre zy de stellingen der oude Griekfche Wysgeren verklaren moeste, besluiten, volgens het geen wy hier boven omtrent de oude fcholen en derzelver ken-

(a) PLUTARCH. adverb. Stoic. 1075.

(b) ORIGEN. Contr. Celsum IV, 209. Ed. Spenceri.

(c) SENECA Epiit. 36. *Veniet iterum qui nos in lucem reponet dies.*

kenmerkende gevoelens hebben aangemerkt. En dus zullen wy overgaan tot de Romeinen, welke afdeling echter vry korter zal kunnen zyn dan deze geweest is.

ant. zilver, 181

DERDE AFDELING.

Bevattende eene ſchets der Romeinſche begrippen en wysgeerte, omtrent den ſtaat der menſchen na dit leven.

De krygshaftige zonen van Mars hebben in de tyden hunner opkomst geene de minſte genegenheid betoont tot enige wetenſchappen, en wel vooral niet tot het beoefenen der fyne en afgetrokkene wysgerige ſtelfels der Grieken. Ook by meerderen voortgang der beſchaving ontbrak hen dat ſpitsvinnig vernuft, het welk de Grieken kenmerkt, en by hen tot redekavelingen en beſpiegelingen zo natuurlyk overhelde. Daarby waren onder de Romeinen de voornaamſte beoefenaren der wetenſchappen, en wel der wysgeerte in 't byzonder, mannen van den hoogſten rang in den ſtaat, Laeliusen, Scipioos, en Varroos, welke zig nooit voor leeraren of hoofden van eene ſchool zochten op te werpen. Ja de oude Romeinen, welke ge-

De oude Romeinen onthalen de Griekſche wysgeerte niet gunſtig.

woon waren de Grieken te verachten als een volk van kwade trouwe, en zeer flechte beginselen, hielden de Wysgeren voor de voorname oorzaken van zedenbederf, en van begrippen, tot verderf van den staat uitlopende. Ook moet men bekennen, dat Karneades, de stichter dier nieuwe Academie, (welke, in gezantschap na Rome gezonden zynde, de lust tot de Grieksche wysgeerte aldaar onder de jeugd eerst begon op te wekken,) juist die man niet was om die ongunstige denkbeelden weg te nemen, of om zyne leer by hoofden van het gemenebest aangenaam te maken. Want, daar hy openlyk voor de rechtvaardigheid geredekavelt, en die deugd met zeer veel kracht van welzeggen aangedrongen hadde, haalde hy den volgende dag alle zyne grondslagen omverre, en toonde dat er geene rechtvaardigheid was (*a*). Waarom dan de gestrenghe Cato, na den Raad te hebben beschuldigt, dat men deze Grieksche gezanten, of liever bedervers der jeugd, zo lange in de Stad hadde laten verblyven, een besluit doordrong, waarby zy met zachte woorden gelast wierden te vertrekken, en hunne wetenschap elders ten toon te spreiden, terwyl men oordeelde, dat de Romeinsche jeugd, gelyk te voren, zig enkel moest bevlytigen om de wetten en de voorschriften der Overheden wel te verstaan (*b*). Omtrent die zelfde tyden is er ook een ander raadsbesluit gemaakt, volgens het welke de Grieksche Wysgeren ter Stad wierden uitgedreven (*c*). En deze voorzorg van Ca-

Raadsbesluit tegen de Wysgeren.

(*a*) QUINCTIL. Inst. Orat. XII, 1.

(*b*) PLUTARCHUS in Catone Maj. 632. (*c*) GELLIUS N. A. XV, 11.

Cato en anderen heeft ten gevolge gehad, dat de Griekſche ſcholen tot omtrent de tyden van Cicero geen den minſten opgang maakten, en dat zy zelfs de laaſte onder alle de toen bekende wetenſchappen het hoofd opbeurden (a).

Daar nu de Romeinen zo vreemd waren van de ^{De volks-} ^{gedachten} ^{der oude} ^{Romeinen} ^{omtrent} ^{den ſtaat} ^{hier na-} ^{maals.} buitenlandſche geleerdheid, zyn zy ook zekerlyk zeer lang onkundig gebleven van de begrippen der Griekſche Wysgeren omtrent 's menſchen ziel en den ſtaat na dit leven. Zig houdende aan de overleveringen en denkbeelden hunner vaderen, ſtelden zy een leven hier namaals, hoewel met die ruuwe en zinnelyke bepalingen, welke men van een onkundig en onbeſchaaft volk natuurlyk moeſte verwachten. En offchoon er onder de geleerden getwift word over de bronnen, en oorſprong van den openbaren godsdienst onder de oudſte Romeinen (b) is het echter klaar, dat die der Grieken met dezelfs fabelen en toefel van hen is overgenomen. Waarom ik dan omtrent de oude volksbegrippen der Romeinen, in zo verre dezelve den toekomenden ſtaat der menſchen betreffen, hier niets te voegen heb by 't geen ik te voren in 't algemeen breder heb behandelt. Laat ik dit echter aanmerken, ^{De hoogſte} ^{gelukza-} ^{ligheid} ^{was voor} ^{belden} ^{weggelegd.} dat de eerſte rang onder de gelukkige onſterfelyken, by dit oorlogzuchtig volk, zekerlyk den krygshelden, en denzulken, welke voor 't vaderland ſneuvelden, wierde toegezegd, daar men ook in de oudſte tyden

de

(a) CICERO Tuſc. Diſput. I, 3.

(b) BEAUFORT Republ. Romaine, ou plan general de l'ancien gouvern. de Rome, Tom. I, p. 4.

de Godheid zelfs onder het zinnebeeld van een piek eerde (a). Ja, deze aloude denkbeelden, volgens welke uitmuntende vaderlandsliefde, met hogen rang gepaart, tot een gelukstaat na dit leven opklom, welke voor de rest van 't menschedom ontoegankelijk was, zyn ten allen tyde by de Romeinen gevestigd gebleven, zo dat wy zelfs by hunne Wysgeren, en wel byzonder by Cicero, er sporen van aantreffen, gelyk men straks zien zal. Ook was de zogenaamde vergoeding der Keizeren op geenen anderen grond gebouwt; want deze wierden geacht tot den rang der helden op te klimmen, en by hunne verbranding ten hemel op te varen (b).

*Vergoeding
der Keize-
ren.*

*De vry-
denkery
breekt by
de Romei-
nen eens-
klaps
door.*

Maar wanneer nu eindelyk de Romeinen, niet alleen hunnen ouden haat vergetende, de Grieksche Wysgeren langzamerhand meer en meer begonden te achten, en in hunne hoofstad wel te onthalen, maar ook hunne kinderen na Griekenland zelfs zonden, om aldaar door beroemde meesters te worden onderwezen, brak de vrydenkery zo veel te sterker door, naar mate zy langer was wederhouden geweest, of onbekend

(a) JUSTINUS Lib. XLIII, cap. 3.

(b) De ziel wierde by de verbranding van het lichaam afgescheiden, volgens de begrippen der Romeinen. En om deze rede, of om de ziel zo veel te schieliker los te maken, hadden zy die verbranding in plaats van het begraven der lyken ingevoerd. SERVIVS ad Virg. III, Aen. 67. *Aegyptii periti sapientiae condita diutius reservant corpora, scilicet ut anima nullo tempore perduret, et corpori sit obnoxia, nec cito ad alia transeat. Romani contra faciebant comburentes cadavera, ut statim anima in generalitatem, id est in suam rediret naturam.* En hierom wierde er by de verbranding van de lyken der Keizeren een Arend op den houtstapel geplaatst, welke de losgemaakte ziel ten hemel op moest voeren, gelyk ons DION. CASSIUS verhaalt by de beschryving van de lykstatie van Augustus en Pertinax, en HERODIANUS by die van Servius.

kend gebleven. Ja, daar de Grieken, gelyk wy boven zagen, nog wetten hadden, by welke het verboden was op natuurkundige of bovennatuurkundige gronden over de Goden te redekavelen, vinden wy niet, dat de Romeinen (hoewel zy het invoeren van vreemde plechtigheden, welke den staat konden beroeren, tegenstonden) de vryheid van denken, en wysgerige stellingen voor te dragen hebben beteugelt, althans niet ten tyde wanneer de staat in den grootsten bloei was. In tegendeel lezen wy, dat elk te Rome spreken mochte wat hem goeddacht, zo zyne daden maar met de wetten overeenstemden (a). Zelfs schynt men te Rome de leer der verborgenheden vry te hebben mogen voordragen, het welke in Griekenland op zware straffen verboden was; althans wy vinden geene wetten hier tegen (b). Waarom dan ook VIRGILIUS die verborgenheden klaar genoeg dorst te beschryven (want wy hebben te voren gezien, dat de zesde Aeneis hier toe behoort) het welke hy in Griekenland zekerlyk niet zoude hebben gewaagt. Eindelyk hadde de uitheemsche geleerdheid, en vooral de stellingen van Epicurus te Rome zo veel velds gewonnen, dat het gemene volk zelfs de oude leer van beloningen en straffen na dit leven begonde te verwerpen (c), ja, dat Caesar in den vollen raad staande houden dorst, dat

Vond minder tegenstand dan by de Grieken.

Verborgenheden waren te Rome niet geheim.

Losbandigheid, der begin-

(a) TACITUS Annal. I, 72. SENECA Contr. I, non longe ab initio.

(b) De Romeinen deden zig elders inwyen, want te Rome zelfs hadde men geene eigentyke verborgenheden voor de tyden van Keizer Hadriaan. MOSHEM. Comm de rebus gest. Christian. ante Constant M. Cap. I, § 13.

(c) Quae anus tam excors inveniri potest, quae illa, quae quondam apud inferos timebantur, extimescat. CICERO de nat. Deorum II.

*felen ten
ryde van
Caesar
en Cicero.*

dat er na den dood noch vreugde noch smerten te wachten waren (a), en eindelyk dat dit gevoelen van Caesar door niemand zyner Mede-Raadsheren wierde tegengesproken (b).

*M. Tullius
Cicero en
zyn karak-
ter.*

Dusdanig was de gesteltenisse der tyden, en der Romeinsche zeden, toen een der grootste vernuften der waereld M. T. Cicero onder hen leefde en schreef. Men kan reeds uit het zo aanstonds gezegde besluiten, dat geen vrees voor wetten zyne pen behoefde te wederhouden; en dat hy ook van deze vryheid gebruik gemaakt heeft, blykt uit zyne wysgerige schriften in 't algemeen, in welke hy den volksgodsdienst zonder de minste achterhoudenheid durft aantetasten.

Men zoude dan volgens dit alles mogen hopen, dat niemand zyne gedachten omtrent den staat der menschen na dit leven klaarder zoude hebben opengelegd dan Cicero. En hoe verre het evenwel hier van daan zy zal zo straks blyken.

*Wisselend
in zyne be-
ginselen.*

Het kenmerkend karakter van den wysgerigen Staatsman en Redenaar zyn een zeer schitterend vernuft, en verwonderlyke verbeeldingskracht, met een min vast oordeel gepaart, waarin de bron was van die onbestendigheid, welke, zo in zyn leven en gedrag als in zyne beginselen, overal even sterk doorstraalt. Hier kwam de opvoeding by. Wel verre van zig aan eenen meester, of eene school te houden, hoorde hy, behalven de Academischen, ook zulke Stoische, Peripa-

(a) Oratio Caesaris apud SALLUSTIUM de bello Catil. Cap. 50; sect. 20.

(b) CICERO in Catilin. IV, 5. CATO apud SALLUST. l. l. cap. 54.

patetische, en Epicurische Wysgeren, welker namen ^{Leert de} in dien tyd de beroemdste waren (a). Maar, daar hy ^{wysgeren} zig wel voornamentlyk op de wysbegeerte toeleide, ^{als een} ter verkryging van volkbehagende welsprekenheid, ^{bulpmid-} welke den weg konde banen tot eerampten en aan- ^{delter} zien, (gelyk uit zyne eigene bekentenis blyken kan) ^{vercry-} ^{ging van} ^{welspre-} ^{kenheid.}

(b) moeste de Academische leertrant hem wel het meest voldoen, wyl de middelste en nieuwe Academie enkel bestonde uit twyfelaars, welke zig voornamentlyk bezig hielden met beurtelings op te bouwen en af te breken, en hunne scherpzinnigheid en kracht van welzeggen toonden, door alle zaken voor en tegen te beschouwen, en met bewyzen, gegrond op zulke stellingen, welke algemeen aangenomen waren, te bevestigen. Hoe zeer de redenaar die beginfelen hadde ingezogen, blykt uit zyn eigen zeggen, wanneer hy, zig verzettende tegen de zulke, welke zyne vlottende denkwyze berispten, antwoord, dat hy, offchoon niet van *zekere* en *onzekere* zaken sprekende, echter de *waarschynelyke* van *onwaarschynelyke* onderscheidde (c).

Nu zal men reeds klaar genoeg bemerken, dat wy ^{Men vind} by Cicero te vergeefs stellige beginfelen zouden zoe- ^{by Cicero} ken omtrent den staat der menschen na dit leven. En ^{geene stel-} zekerlyk zyne begrippen zyn in dit stuk zo vlottende ^{lige be-} en onzeker, dat men, dezelve over het geheel beschou- ^{grippen} wende, naaulyks zoude durven beslifen, of de leer ^{omtrent} van een leven hier namaals by hem *waarschynlyk* ge- ^{den staat} ^{na dit le-} ^{ven.} weest

(a) CICERO de Offic. II, 1. ad diversos XIII. Epist. 1, et 16.

(b) In Paradoxis init. Vid. etiam de Offic. II, 1, et ibi not.

(c) CICERO de Offic. II, 2. Zie ook Tuisc. quaest. II, 2.

Hy be-
schouwt
dit stuk als
een Aca-
demisch
Wysgeer
aan beide
zyden.

weest is dan niet. Den Academischen redeneertrant volgende, brengt hy gemeenlyk de gevoelens van anderen by, zonder het zyne te uiten; ja, verklaart den zulken, welke ook dit weten wilden, dat zy zig nieuwsgieriger toonden dan nodig was (a). Men zal dan uit de boeken, welke by wyze van zamenspraken geschreven zyn, en vooral uit de eerste Tusculaanse niets kunnen bybrengen, het welk enigzints de ware gevoelens van den Schryver kan ophelderen. Hy beschouwt niet alleen in deze, maar ook in andere werken, de leer der onsterfelykheid op beide kanten, en besluit met eene bekentenis van onzekerheid (b). De schone gedachten, welke men over den staat der gezaligden by hem vind, dat zy, in onderlinge gemeenschap levende, een licht en kennis zullen genieten, welke deze wereld niet kan geven (c), zyn uit de school van Socrates, en het is moeielyk om te bepalen, of Cicero er zelfs zyn zegel aan hing. Dit schynt echter klaar, dat hy het oude denkbeeld, waarby den dapperen en heldhaftigen beloningen worden toegezegd, tot welke de stille en onberoemde deugd nooit konde geraken, heeft gevolgt, gelyk uit meer dan eene plaats, in zyne werken voorkomende, kon worden bewezen (d).

Maar zoude men mischien ook meer licht uit de ge-

(a) De Natura Deorum I, 5.

(b) Tuscul. quaest. I, in f. de Senect. in fine.

(c) De Senect. Cap. ult.

(d) De clari viri Tusc. I, 13, zyn beschermers of uitbreiders van hun vaderland. Op eene andere plaats noemt hy dezelve *beneficiiis excellentes viri*, dat is, mannen, welke uitstekende weldaden aan 't vaderland hadden bewezen. De N. D. II, 24. De denkbeelden der Ouden omtrent de vaderlandsliefde waren zo uitgesprekt, dat dezelve onder alle de deugden by hen den eersten rang befloeg.

gemeenzame brieven van Cicero hebben te wachten, daar in deze, gelyk hy zelfs aanmerkt (a), dikwerf ernstige gedachten worden gevonden, welke men echter niet begeert ruchtbaar te hebben gemaakt? Of mer uit zyne brieven mag besluiten dat by de onsterfelykheid der ziel of den staat na dit leven loebende. WARBURTON denkt ja (b), en geloofst klaar te kunnen bewyzen dat Cicero in dezelve de onsterfelykheid der ziel met duidelyke woorden ontkent, en voor een volflagen Epicurist uitkooft. Dog de plaatsfen, door hem bygebracht, bewyzen, wanneer men dezelve recht beschouwt, niets meer dan *dat alle gevoel van angst en smerte, welke een braaf burger by de rampen van zyn vaderland aandoet, na den dood moet ophouden*, en deze gedachte is beide Socratisch en Platonisch, gelyk wy te voren gezien hebben (c).

Zie daar dan alles het geen wy omtrent de gevoelens van Cicero, betreffende den staat der menschen na dit leven, kunnen zeggen. Men kan er uit besluiten, dat hy, veel voor de onsterfelykheid der ziele sprekende, zig nergens stellig tegen dezelve verklaart heeft. Waaruit dan zoude mogen worden opgemaakt, dat deze leer by hem onder de *waarschynlykheden* behoort heeft. Laat ons intusfchen den man zelfs beklagen, welke, daar hy met een plechtigen eed betuigt,

van

(a) Phil. Orat. II, 5.

(b) II Deel bl. 246.

(c) Vid. Epinomis in f. Alle de brieven, door Warburton aangehaald (V, 21, VI, 3, en VI, 21.) zyn door Cicero geschreven aan zulken, welke in den burgerkryg de party van Pompejus hadden omhelst. Hy troost dezelve over het leed, het welke de ongelukkige tyden in hen verwekten, met aan te merken, dat dit gevoel (*sensus*) met den dood zoude ophouden. Cicero noemt elders dat woord, om by uitftek die aandoeningen aan te duiden, welke de rampen van den staat by deugdzaame burgeren verwekten. Orat. pro domo c. 36.

van zucht ter ontdekking der waarheid te branden (a), met dit alles het gewichtigste onderwerp van alle naspeuringen niet verder heeft kunnen brengen.

Na den dood van Cicero, en toen Augustus het Romeinsche ryk in eene volstrekte en vaste slaverny gebracht hadde, was de leer van Epicurus wel meest getrokken by zyn bedorven en gansch zedenloos hof. In de naastvolgende tyden echter begonde de Stoïsche wysgeerte het hoofd meer en meer op te steken, welke school zekerlyk grote Staatsmannen en de beste Keizeren aan Rome geleverd heeft (b).

Ten tyde
van Au-
gustus was
de Epicu-
ristery op
den troon.

Nader-
band won-
nen de
Stoïschen
veld.

In die dagen bloeide ook te Rome een groot meester dezer wysgeerte, namentlyk

SENECA. Want offchoon hy voor een zelfdenker wil doorgaan, welke zig aan geene begrippen van andere verlaafde (c), blykt het echter genoegzaam, dat de eerste beginfelen zynler leer, omtrent God, de stof, en het noodlot, volstrekt Stoïsch zyn. De mensch is dan by

Seneca.
Of by Stoï-
cyn was.

(a) Academ. IV, 4.

(b) De Schryver van het slechte boekje *Abregé de l'histoire Ecclesiastique de Fleury* zoekt ons in de voorrede te beduiden, dat de schielijke voortgangen van het Christendom nergens anders aan moeten worden toegeschreven, dan aan die overeenkomst, welke er was tusschen de leer van Zeno en Christus. Hoewel nu de Abt Raynal in het laatste deel van zyne *Histoire Philosophique et Politique* en andere Schryveren van dien aanleg deze gedachte goedkeuren, is zy echter zeer ongegrond, en duid grote onkunde aan, zo in de Romeinsche geschiedenissen, als in die van het Christendom. Want, om nu niet aan te dringen, dat die geroemde gelykenis enkel in woorden en spreekwyzen bestaat, waren de grootste dryvers der Stoïsche wysgeerte juist de bitterste vyanden van 't Christendom, gelyk uit de werken van M. Antoninus blyken kan. En het geen alles afdoet, de grootste begunstigers der Stoïsche wysgeerte waren Staatsmannen en Rechtsgeleerden, maar de eerste Christenen niet veel wyze, niet veel machtige, niet veel edele, PAULUS I Corinth. I, 26. Waarom dan ook de Romeinen zelfs het Christendom hielden voor den godsdienst van 't gemene volk. Dog laat ik niet te ver buiten myn bestek treden.

(c) SENECA de vita beat Cap. 3. Epist. 45.

by hem, volgens die leer, een gedeelte van God (*a*). Dog of hy de ziel voor eeuwig moeste houden (want eigentlyke onsterfelykheid kan in het Stoisch stelsel geen plaats vinden) hierover fchynt hy hier en daar vry twyfelachtig te fpreken (*b*). Maar op andere plaatfen vergelykt hy die gedachten van eeuwige voortdoring by zoete dromen, welke fchier zo ras vervliegen als zy opkomen (*c*). Waarom dan ook de doden, volgens hem, niets hebben te vrezen (*d*), wyl de dag des doods hen in dien zelfden ftaat brengt, waarin zy waren voor de geboorte (*e*); ja, daar zelfs de heldhaftige zielen zekerlyk niet langer zullen beftaan dan tot de algemene verbranding der waereld (*f*).

PLINIUS de oude, of de Schryver der natuurlyke *Plinius lo-*
 gefchiedenis, leefde in denzelven tyd, en wat later. *cbent een*
 Hy word van de meesten onder de Epicureers ge- *beftaan na*
 plaatst, dog andere hebben te recht aangemerkt, dat *dit leven.*
 men de kenmerkende ftellingen van enige der Griek-
 fche fcholen te vergeefs by hem zoude zoeken. Wat
 er van zy, dit is zeker, dat men by Plinius geene ge-
 dachten omtrent den toekomenden ftaat der menfchen
 vinden zal, daar hy ons met ronde woorden verklaart,
 dat ziel of lichaam na den dood zo min enige gewaar-
 wording hebben zullen als zy voor de geboorte had-
 den (*g*).

PLU-

(*a*) Epift. 40, 74, 92. (*b*) Epift. 63, et 117.

(*c*) Epift. 102. (*d*) Epift. 82.

(*e*) Epift. 102. Confol. ad Marciam, c. 19.

(*f*) Confol. ad Marc. in f. (*g*) Hiftor. Natur. VII, 55.

Gedachten
van Plu-
tarchus.

PLUTARCHUS de Chaeroneer bloeide onder de Romeinen omtrent die zelfde tyden, tot aan de regering van Hadriaan. Zyne begrippen omtrent 's menschen ziel waren, gelyk wy uit zommige plaatsen kunnen opmaken, meest Pythagorisch en Platonisch. Althans hy spreekt, van de vlakken der ziel en derzelver zuivering, volmaakt volgens de denkbeelden van Plato (a). Ook stelt hy elders de oude leer voor, volgens welke enige weinige menschen, boven den kring hunner natuur verheven, helden, ja eindelyk Goden moesten worden; en deze leer (voegt hy er by) behoort niet alleen tot de instellingen van den burgerlyken of uiterlyken godsdienst, maar schynt zelfs alle kenmerken van waarheid, ten minsten van de hoogste waarfchynlykheid te hebben (b). Dog op welken losfen voet alle deze beginselen by hem stonden, kan uit zyn werkje *over het bygeloof* blyken, alwaar de leer van toekomstende straffen onder de uitvindingen van het domme bygeloof word geplaatst (c).

(c) PLUTARCH. de his qui sero a Numine puniuntur 564, 565 Opp. Tom. 2.

(d) In vita Romuli p. 36. Opp. Tom. I.

(e) De Superfitione 166. 167. Tom. II.

B E S L U I T.

Nu houde ik de voorgestelde taak, volgens het programma, voor afgedaan. Ook is de rede, waarom het edele Genoodschap de naspeuringen der Schryveren by of omtrent de tyden van Seneca bepaalt heeft, zeer gegrond. Latere Wysgeren (zegt het programma) hebben veelligt eenig voordeel van de Christelyke openbaring kunnen ontvangen, en dus is het zeer mogelijk, dat zulke betere en meer redelyke begrippen, omtrent den staat der menschen na dit leven, als wy by hen zouden mogen aantreffen, geene vruchten van 'eige vinding waren, maar stralen van een hoger licht, uit de Goddelyke bron zelfs geschept.

Niet alleen hebben de Stoicynen, welke na de verspreiding der Euangelieleer leefden, van de Christenen geleert hunne wysgeerte te veredelen (*a*), maar vooral ook heeft het Platonische stelsel, met het welke de meeste oude kerkvaders zo buitensporig veel op hadden, door den invloed der Goddelyke leer eene aanmerkelyke verandering ondergaan (*b*). Dog daar de-

(*a*) BRUCKER I, 910, 927.

(*b*) WARBURTON II, 308.

506 DE GEVOELEN DER OUDE WYSGEREN

deze zaak door veele geleerde Schryveren, en wel byzonder door de verhandeling van den groten MOSHEIM, opzettelyk over dit onderwerp gefchreven, in een zeer klaar daglicht geplaatst is, zal ik er hier niet verder by blyven ftilstaan. — De lezer heeft uit deze

*Hoewel zy
bet tegen-
deel be-
weerden.*

verhandeling zelfs genoegzaam kunnen zien, hoe ongegrond de grootspraak der Heidenen was, wanneer zy beweerden dat het Goddelyk licht, waarop de Christenen roemden, niet onlangs van den hemel was gedaalt, daar het reeds voor veele eeuwen hunne wyzen bestraalt hadde (a). Laat ons echter aan den anderen kant zorg dragen, dat het licht, het welk God buiten de openbaring aan ons geflachte heeft willen fchenken, (hoe gering het dan ook zyn mag, inzonderheid wanneer men ziet op het door ons behandelde onderwerp) niet moetwillig werde verdonkert, gelyk veele dit hebben trachten te doen, daar zy de grootheid van Gods goedheid dachten te verheffen, naar mate de krachten der rede wierden verzwakt (b).

*De volheid
des tyds,
in welke
Christus
in't
vleesch
kwam.*

Die volheid des tyds, in welke Jefus Christus op aarde verfcheen, was (zo verre wy een eerbiedig oog durven ftaan op het aanbiddelyk plan, door het Opferfte Wezen in de zedelyke opvoeding der menfchen gevolgt) juist deze, in welke de waereld befchaaft genoeg

(a) KORTHOLT de Origine Christianismi ex sententia paganorum.

(b) De meeste oude Kerkvaderen hebben reeds deze ftelling te ver getrokken, als of de menfchelyke rede niets goeds, en geene de minfte gronden van natuurlyken godsdienst zoude hebben kunnen vinden zonder behulp der openbaring. Waarom dan volgens hen Plato, Pythagoras en anderen noodzakelyk van Mozes en de Propheten moesten hebben geleert. JUSTIN. MART. Apol. I, § 57. Ed. Oxon. AUGUSTIN. de Civ. Dei XXVIII, 2. MINUCIUS FELIX p. m. 330. VALESIUS ad Eusebium Orat. ad S. coetum cap. 9 &c.

noeg en voorbereid was, om de leer des toekomstenden levens en der onverderfelykheid, door den Goddelyken meester aangekondigt, met nut aan te hooren en te ontvangen. Het meest beschaafde gedeelte des menschdoms was in dien algemenen staat van twyfel, en onstandvastigheid der beginselen, welke altoos den overgang van domme onkunde tot eene op redelyke bewyzen steunende overtuiging maken moet. — De staat der kindsheid was voorbygegaan, en de jongelingschap genaakte. — De wyste onder die volkeren hadden lichts genoeg om den onredelyken, en by de eerste instelling der maatschappy vastgestelden godsdienst te verachten. — Zy wierpen dan die oude gedekens van bygeloof omverre, maar verwarden zig te gelyk in de doolhoven van verwaande geleerdheid, welke, wel verre van het heil hunner natuurgeloten te bevorderen, hen alle gronden van troost ontrok, en dat wel zulke, op welke de allernuttigste waarheid rusten moeste, waarin zy ooit belang stelden konden.

*Staat der
mensche-
lyke kun-
digbeden.*

Toen wierde er een Goddelyk bouwmeester vereischt, om die zo jammerlyk omverre gehaalde grondstutten van hoop en troost op te rechten, om het licht der onsterfelykheid op den kandelaar te plaatsen.

Het ware Christendom zal enkel de godsdienst der beschaafde wereld zyn. — Hoe ellendig zyn de uitzichten in de eeuwigheid verdonkert geworden, naar mate de volkeren, na de komst van Christus in 't vleesch, in onkunde, en tot deszelfs onaffcheidbaren

*Verbastering der
Euangelie-leer.*

medgezel, het bygeloof, vervielen (a)! — Toen begon men niet alleen de hoop eener gelukkige, of vrees eener rampzalige onstervelykheid te hechten aan wilkeurige instellingen, welke op deugd en godzaligheid of geen de minste betrekking hadden, of ook wel tegens dezelve regelrecht aanliepen; maar ook de plaatsen van toekomstig geluk of finerte met die trekken af te malen, welke den zinnelyken en onbeschaafden mensch zo natuurlyk eigen zyn. — Toen wierden de Elyseische velden, de Tartarus en Acheron weer van nieuws geopent en ingevoerd, alleen met verandering der namen. — Ik wil deze, voor het menschdom zo vernederende aanmerkingen, niet verder uithalen en betogen, anders zouden my de zogenaamde legenden van zommige bedriegers of dwepers, welke men heiligen noemt, de grollen van een Caesarius, en andere Schryveren van dit foort, hiertoe overvloedige gelegenheid verschaffen. — En och dat ook in die eeuw, welke wy beleven, het verband tuschen de deugd, op de voorschriften van den allerheiligsten godsdienst gegrond, en de hoop eener aanstaande zaligheid over 't algemeen beter wierde begrepen! Dat onze natuurgelovenden niet voortgingen met te denken gelyk de kinderen, maar als mannen de neigingen der jeugd lieten varen!

Nog eens; het echte Christendom is niet de godsdienst

(a) Ik zoude gemakkelyk kunnen bewyzen, dat men zelfs onder de oudste Kerkvaderen zeer grillige denkbèelden, betreffende 's menschen ziel en derzelver bestemming na dit leven aantref. Dog dit zoude my te ver van myn beslek afvoeren.

dienst der volkeren, welke in eene zedelyke kindsheid leven. — Neemt dit ter harten gy alle, welke de verhevene bestemming hebt, om uwe medemenschen te kunnen beschaven, en verlichten. Gy groten der aarde, welken het bestuur en de opvoeding uwer burgers is toevertrouwt, slaat een medelydend oog neder op die afgelegene gewesten der waereld, in welke men nu reeds eeuwen gearbeit heeft om de leer des Euan-geliums voortteplanten, zonder aanmerkelyke vrucht. Denk dat vooraf de *mensch* moet worden beschaaft, zal de Christen worden gevormt.

Gave God, dat de wensch van alle beminnaren van den godsdienst, welke hunne medemenschen voor broeders en kinders van denzelfden vader erkennen, eindelyk werde vervult. — Dat de klachte van Profeet JEREMIAS (*a*), *de kinderkens eischen brood, daar en is niemand die het hen mededeelt, nergens op aarde toepasfing vinden mochte!*

(*a*) Klaagl. van Jeremia IV, 4.

